HRISOVUL

IV

1944

HRISOVUL

IV

1944

„HRISOVUL“ BULETINUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ

APARE ANUAL

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA: Strada Arhivelor Nr. 4, Bucureşti I.

Buletinul este proprietatea Şcoalei de Arhivistică în baza ordonanţei prezidenţiale a Tribunalului Ilfov, secţia I Comercială, sub Nr. 5955 din 24 Martie 1941, dosar Nr. 667/1941. A fost înscris în registrul publicaţiilor periodice sub Nr. 51/1941. Aprobat de Serviciul central al cenzurii presei cu Nr. 272/1941.

EDIŢIE IN CINCI SUTE EXEMPLARE

Tipografia «Carpaţi», Petre Bărbulescu, Strada Academiei Nr. 2, Bucureşti I.

HRISOVUL

BULETINUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ

PUBLICAT DE

PROF. AURELIAN SACERDOŢEANU
DIRECTORUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ
ŞI
DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI

IV

BUCUREŞTI
— 1944 —

Ştiinţă şi tehnică în istorie

In concepţia unora din fruntaşii vieţii ştiinţifice româneşti, Şcoala de Arhivistică din Bucureşti este o instituţie fără orizont şi chiar inutilă, o şcoală minoră care se mulţumeşte să pună la dispoziţiunea studenţilor o pregătire meticuloasă, dar fără perspectivă, în domeniul metodei ştiinţifice şi al ştiinţelor auxiliare istoriei, formând în acelaş timp funcţionari de arhive, biblioteci şi muzee, cu pretenţiuni de pregătire, însă, în esenţă, nişte simpli „şoareci de bibliotecă" orbiţi de amănunt sau nişte „arhivari" în înţelesul răuvoitor al humoriştilor.

Asemenea atitudine, în care domină uşurinţa şi superficialitatea, nu trebue să mire pe nimeni. Marea ei înaintaşă, *Ecole de Chartes* din Paris, a avut încă mai multe de suferit. Din momentul în care, prin decretul din 22 Februarie 1821, a fost constituită, s'au găsit oameni care nu au voit să-i înţeleagă menirea sau au pretins că nu vedeau în ea decât o pepinieră de „genealogişti cu vederi strâmte." A fost atacată în toate felurile. Au circulat satire şi cântece burleşti pe seama ei. S'a încercat în repetate rânduri desfiinţarea sau punerea ei în neputinţa de a lucra. Dar, datorită sprijinului unor personalităţi ştiinţifice şi politice conştiente de valoarea ei reală, a isbutit să se menţină, îndeplinindu-şi rolul cu prisosinţă în propăşirea ştiinţei istorice franceze şi provocând crearea de instituţiuni asemănătoare în statele mai importante ale Europei. Şcoala de Arhivistică din Bucureşti a avut deasemenea durerile ei. Intemeiată în 1925 de Constantin Moisil, directorul general al Arhivelor Statului, cu sprijinul profesorilor Nicolae Iorga şi Alexandru Lapedatu, care şi-au dat seama

de utilitatea ei pentru organizarea cercetărilor ştiinţifice în istoria românească, a fost adeseori lovită şi atacată de răuvoitori sau neînţelegători, care au mers până la desfiinţarea ei totală. A fost apoi reînfiinţată, dar oamenii conducerii nu au înţeles în întregime menirea şi foloasele acestei instituţiuni. Studenţilor nu li s'au acordat drepturile pe care le meritau prin pregătirea lor specială. Cu toate acestea, a continuat să se menţină, şi va şti, prin roadele activităţii ei, să-şi păstreze locul în rândul celor mai de seamă instituţiuni ştiinţifice ale ţării.

Pentru a întări credinţa acelor care afirmă necesitatea existenţei Şcoalei de Arhivistică pentru desvoltarea muncii ştiinţifice în general şi a cercetării istorice în special, ca şi pentru a lămuri pe acei dornici a-i cunoaşte menirea, vom încerca, în cele ce urmează, să schiţăm omul creat de această şcoală, arătând utilitatea lui în desvoltarea armonică a ştiinţei şi a unor instituţiuni variate ca natură.

Adevărata preocupare a Şcoalei de Arhivistică este:

a) a forma oameni de ştiinţă, adică elemente pregătite pentru cercetarea ştiinţifică în general şi pentru cercetarea istorică în special;

b) a forma tehnicienii necesari arhivei, bibliotecii şi muzeului, cele trei mari instituţiuni, care păstrează şi pun la dispoziţiunea celor interesaţi materialul şi izvoarele pentru realizarea cercetării şi muncii ştiinţifice.

Pentru a arăta cum înţelegem realizarea acestei duble preocupări şi întrucât Şcoala de Arhivistică este aptă a-şi îndeplini menirea, va trebui să ne ocupăm aci de unele probleme privitoare la ştiinţa şi metoda ştiinţifică a istoriei, la cunoştinţele necesare muncii ştiinţifice şi condiţiunile unei bune organizări a instituţiunilor de păstrare şi prezentare a materialului documentar de orice natură.

I. Istoria ca ştiinţă

In cea mai largă accepţie a cuvântului, ştiinţa are drept funcţiune cunoaşterea realităţii. Ea nu este şi nu poate fi decât rezultatul unei aplicări metodice a spiritului omenesc asupra realităţii. Dar cunoştinţele omeneşti sunt extrem de variate şi numeroase. Ele privesc mani-

festările de orice natură din cadrul universului. De aceia, s'a simţit de timpuriu nevoia divizării acestui vast amalgam în mai multe domenii de cunoaştere, care au păstrat legătura fundamentală de interdependenţă prin faptul că-şi luau obiectul din totalitatea psiho-fizică universală, dar care şi-au croit o viaţă deosebită, deoarece obiectul lor cuprindea numai o parte sau un aspect al acestei totalităţi. Şi-au format un cadru de ştiinţă în aparenţă independent, determinându-şi şi rânduindu-şi scopurile, modul şi mijloacele de lucru după caracterul propriu al obiectului cunoştinţelor şi al materialului determinat de acest obiect. Astfel, istoria şi-a constituit drept obiect cunoaşterea totalităţii manifestărilor activităţii şi spiritului omenesc, considerate în acţiunea lor ca realităţi sociale şi în raporturile lor de conexitate şi interdependenţă cauzală.

Există deasemenea o deosebire între diferitele domenii de cunoaştere şi în privinţa constituirii ştiinţei respective şi a perfecţionării metodei ei de cercetare, cu care se află în strânsă legătură de interdependenţă. Unele ştiinţe au apărut mai devreme, altele mai târziu. Unele au evoluat mai repede, altele mai încet. Dar toate au progresat treptat. Au pornit dela enumerarea sau combinarea mai mult sau mai puţin lipsită de ordine a faptelor, către coordonarea lor sistematică după caracteristicele comune. Au trecut dela aspectele exterioare şi vizibile către raporturile lăuntrice, către proprietăţi şi către structura intimă, pentru a considera în cele din urmă întregul lor domeniu ca un tot organic pe baza raporturilor cauzale.

Evoluţia modului de a concepe istoria

Ştiinţa istorică a trecut şi ea prin mai multe faze de desvoltare, în care Ernst Bernheim distinge trei nuanţe caracteristice: narativă sau descriptivă, pragmatică sau didactică, genetică sau evolutivă,[1]) care se vor îmbina astăzi în mod armonic în concepţia istorică.

1. Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, ed. V-VI, Leipzig 1908, p. 22-43; cf. şi Ch. V. Langlois şi Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, ed. II, Paris .1899, p. 257—263.

Istoria narativă sau *descriptivă* cuprinde pomenirea, enumerarea sau povestirea faptelor, considerate în mod izolat sau în ordinea lor naturală cronologică sau geografică. Ea se apropie mai mult sau mai puţin de istoria propriu zisă după cauzele care îi dau naştere şi după forma în care prezintă materialul cunoaşterii.

In stadiul primitiv de existenţă a oricărui grup social şi uneori în stadii mai evoluate ale unor popoare cu simţ istoric redus, ca Indienii, se creiază forme intermediare între istorie şi imaginaţie, provocate de interesul estetic pentru fenomene naturale întruchipate adesea în divinităţi sau pentru întâmplări omeneşti demne de remarcat. Sunt acele legende, mituri şi epopei, mai întotdeauna cântate şi transmise prin tradiţie (Iliada şi Odisea lui Homer, epopea indiană, Niebenlungenlied, Chansons de geste, romanţele Cidului, etc.). Apare apoi dorinţa de a păstra amintirea personalităţilor, faptelor şi evenimentelor importante prin monumente, inscripţii şi însemnări comemorative (inscripţiile care au făcut posibilă reconstituirea unei mari părţi din istoria Asirienilor şi Egiptenilor, însemnarea unor tratate, victorii sau legi pe pietre, pe bronz sau pe lemn la Greci şi Romani, etc.) şi interesul practic de a păstra şi a transmite urmaşilor anumite date certe privind religia, viaţa politică, instituţiuni şi persoane (listele arhonţilor atenieni, listele consulare la Roma, listele regilor şi funcţionarilor, calendarele colegiilor preoţeşti, listele episcopilor şi stareţilor în evul mediu, etc.). Dar istoria propriu zisă apare abia atunci când motivul creaţiei este simţul istoriei cu tendinţa încă nedesvăluită de a pregăti înlănţuirea faptelor în vederea unei cercetări lăuntrice. Au apărut astfel logografele; din listele de demnitari şi din notiţele tabulare despre evenimente s'au desprins analele sau notele anuale şi cronicile sau notele asupra unei epoci. Din legendele referitoare la un eveniment s'a desprins istoria faptelor, al cărei strălucit reprezentant, Herodot, în descrierea războaielor între Greci şi Perşi (440 a. Ch. n.), dă lucrarea clasică de istorie narativă.

Această nuanţă a ştiinţei istorice este însă aproape în total lipsită de metodă. Ea face înşirarea mai mult sau mai puţin sumară a unor fapte, ordonate după cele mai

elementare criterii şi alese în mod subiectiv sau după interese particulare. Nu întrebuinţează decât izvoarele care-i stau direct la dispoziţie, fără vreo încercare de critică prealabilă, fără a alege între realitate şi imaginaţie, fără a concepe o legătură cauzală între faptele redate,

Istoria pragmatică sau *didactică* adaugă la simpla cunoaştere a faptelor ideia motivării lor şi a folosului învăţămintelor ce se pot extrage din cunoaşterea faptelor trecute, în scopuri practice sau morale.

Primul reprezentant cunoscut al acestei atitudini de cercetare istorică a fost atenianul Tucidide, care, în istoria războiului peloponesiac, a exprimat ideia că lucrarea sa trebue să servească pentru a da o noţiune clară asupra acelor fapte ce se vor întâmpla vreodată în acelaş mod sau în mod asemănător. El prezintă forma elementară în care se pune problema istoriei ca ştiinţă, dar realizările sunt încă neînsemnate, iar mijloacele metodice reduse. Polibiu pune problema mai complex. Nu este suficient a prezenta mersul evenimentelor. Trebue căutat răspunsul la întrebările *cum?, pentru ce?*, trăgându-se apoi învăţăminte. Dela el s'a împrumutat termenul de „istorie pragmatică", deşi Polibiu îl întrebuinţase în alt sens, desemnând astfel istoria sa universală deoarece se preocupa în special de afacerile Statului. Atitudinea pragmatică s'a întins la toate formele în care s'a alcătuit istoria: anale, cronici, biografii, memorii, lucrări cu caracter de sinteză, etc. Din Grecia a trecut la Romani, având ca reprezentanţi străluciţi pe Cornelius Nepos, Plutarh şi Tacit, la care preocupările didactice se accentuiază. Evul mediu se reîntoarce la atitudinea narativă, cu mici excepţii în care împrumuta tipare din istoria antichităţ i, cum face Eginhard care scrie *Vita Karoli Magni* după modelul luat din Suetoniu. Renaşterea va relua legătura cu istoria pragmatică, dar se va mulţumi să imite pe antici. Apare totuşi un substrat nou, influenţa punctului de vedere creştin, care va servi drept temelie pentru închegarea formei primitive a istoriei genetice. Când însă popoarele europene încep a căpăta caracter naţional, când motivele personale şi locale tind a pretinde că se află la baza evenimentelor, istoria pragmatică ia un aspect foarte îndepărtat de concepţia

ştiinţifică. Uneori opera istorică este un simplu exerciţiu retoric, un amestec de povestiri şi de discursuri în care personagii pretenţioase desvălue secretele faptelor lor, considerându-le drept cauze directe şi unice în constituirea şi în evoluţia fenomenelor istorice. Alteori, ca un reflex palid şi rău înţeles al lui Plutarh sau al lui Suetoniu, se explică evenimente colective prin prezentarea amănunţită a vieţii intime a oamenilor mari sau imitând pe marii scriitori ai Bisericii se încearcă introducerea unei concepţii filosofice sau apologetice. Adesea, în încercarea de a demonstra teza ce-şi propun, autorii ignorează faptele, considerând cercetarea istorică drept o operaţie accesorie şi adevărul istoric drept inutil. Unii sacrifică în întregime adevărul pentru forma exterioară.

In istoria pragmatică, cunoaşterea se îndreaptă către motivele şi scopurile imediate omeneşti, către cauzele psihologice particulare, încercând lămurirea tuturor faptelor prin pasiunile şi ideile acelor care acţionează, intercalând idei morale, sugestii practice şi instructive, păreri politice, justificări şi apologii. Fiind subordonată tendinţelor autorului, intenţiei lui instructive cu substrat moral, politic şi mai ales patriotic, ea va surprinde cauzele psihologice în mod unilateral şi va rămâne adânc impregnată de subiectivism. In dorinţa de a lămuri totul prin motive personale, ea duce la preţuirea exagerată a unor personalităţi sau acte în cadrul evenimentelor generale, restrângând astfel obiectul ştiinţei istorice la manifestările individuale sau accidentale, şi ignorând manifestările pornite din cauze generale sau complexe.

Istoria genetică sau *evolutivă* urmăreşte cunoaşterea obiectului său ca un domeniu de fapte independente, dar, în acelaş timp, legate împreună prin raporturi de conexitate şi de interdependenţă cauzală. Ea reprezintă forma ştiinţifică reală şi completă a istoriei, având la dispoziţie o metodă perfecţionată şi adaptată la cerinţele specifice ale reunirii şi cercetării materialului, ale construcţiei şi expunerii istorice.

Primele elemente ale concepţiei genetice au apărut spre sfârşitul evului mediu, pornind dela câteva noţiuni ce pătrunseseră în spiritul contemporanilor datorită unor

influenţe şi împrejurări diverse. Sub influenţa creştinismului, ideia unităţii lăuntrice şi a solidarităţii omeneşti, care fusese presimţită de oamenii antichităţii, este înţeleasă şi interiorizată, dând naştere, în domeniul istoric, la lucrări care nu se mai mărgineau cu expunerea istoriei unui individ, a unei familii sau a unui grup social, ci încercau să îmbrăţişeze întreaga istorie a neamului omenesc. Ideia evoluţiei constante a fenomenelor şi a transformării necontenite a raporturilor omeneşti înlătură ideia statică, înăscută spiritului uman, şi spulberă acele anacronisme, care s'au strecurat în expunerea istorică până prin secolul al XVII-lea şi care porneau din neputinţa de a concepe deosebirile dintre vremuri şi civilizaţii (cazul tradiţiei că Francii erau urmaşii Troenilor, etc.). In domeniul metodei, obiceiul gloselor, practicat la şcoalele medievale, se va transforma în necesitatea de a adăuga la textele imprimate referinţe, care să permită cercetarea şi verificarea materialului documentar, pregătind terenul pentru critica istorică. Printr'o transformare înceată şi paralelă a cercetării şi metodei istorice s'a ajuns la impunerea celor două principii fundamentale ale istoriei genetice: ideia că manifestările activităţii şi spiritului omenesc se află în raporturi de conexitate şi de interdependenţă cauzală psiho-fizică, influenţându-se în mod variabil unele pe altele şi exercitând o influenţă reciprocă variabilă faţă de cauzele particulare şi generale; ideia analogiei în manifestări faţă de cauze particulare sau generale asemănătoare şi la un grad analog sau echivalent de evoluţie a unui grup social. Datorită marilor istorici din secolul al XIX-lea, care nu s'au mulţumit cu încadrarea faptelor în noua concepţie ideologică, ci au adoptat metoda ştiinţifică de cercetare, pe care au considerat-o ca cea mai importantă parte a activităţii lor, istoria genetică a fost recunoscută în mod unanim.

Istoricul nu are totuşi dreptul să ignoreze cu totul atitudinile concepţiilor precedente. Motivele care le-au inspirat în vremea închegării sau a înfloririi lor, ca şi unele principii sau aspecte ale scopurilor şi metodei întrebuinţate pentru alcătuirea istoriei în formă narativă sau pragmatică n'au dispărut. Se menţine încă scopul de a cunoaşte soarta

unor indivizi sau a unor evenimente demne de menţionat. de a construi o expunere estetică asupra lor, de a nota date izolate pentru aduceri aminte glorioase şi de a păstra materialul principal al amintirilor. Se menţine deasemenea nevoia de a extrage din faptele trecute învăţăminte, exemple de virtuţi înalte, de suferinţe şi de atitudini morale sau practice. Istoria, sub orice formă, va rămâne în totdeauna un îndreptar pentru cei care încearcă să o cunoască. De aceia, nici forma actuală a ştiinţei istorice nu poate uita aceste scopuri şi interese, ci va căuta să le îmbine, să le încadreze în operaţiunile metodice de cercetare şi de prezentare a obiectului. Interesul pur documentar şi cel estetic se vor regăsi în expunerea exactă, clară şi nouă a fenomenelor istorice, în exprimarea curgătoare şi cizelată a subiectului. Interesul didactic va fi reprezentat prin motivarea psihologică amănunţită a evenimentelor, prin desfăşurarea înprejurărilor exterioare care au putut exercita o influenţă de natură a servi drept învăţământ. Dar toate se vor subordona orientării genetice, care trebue să rămână întotdeauna hotărâtoare.

Problema istoriei ca ştiinţă

Pornind dela constatarea unei părţi inevitabile de incertitudine şi de subiectivitate în cercetările istorice, dela aparenta incapacitate de a formula sintezele de fapte în legi, dela o concepţie greşită sau imperfectă a esenţei şi obiectului său, şi chiar dela neînţelegerea necesităţii artistice de a prezenta materialul istoric într'o formă estetică, numeroşi învăţaţi au contestat istoriei calitatea de ştiinţă pentru totalitatea sau o parte a domeniului său de cunoaştere. Vom schiţa în treacăt argumentele lor mai importante, încercând să arătăm pe scurt inanitatea şi lipsa lor de temelii reale.

Incertitudinea şi subiectivitatea a existat întotdeauna în cercetările istorice. După cum ştiinţele naturii au drept scop ideal reconstruirea lumii fizice, scopul ideal al ştiinţei istoriei este reconstruirea integrală a manifestărilor omeneşti, sub toate formele lor şi în toate vremurile. Dar, numeroase manifestări din epocile îndepărtate sau chiar mai apropiate nu au lăsat nici o urmă sau au lăsat urme

abia apreciabile, iar altele s'au transmis în mod indirect, deformate de subiectivitatea autorilor de izvoare, de forma necomplectă a amintirii sau de nesiguranța tradiției, în vreme ce epocile noi sau contemporane ne pun la dispoziție un material prea bogat și prea divers pentru a permite cunoașterea, aprecierea și întrebuințarea lui integrală. De aceia, reconstrucția istorică va rămâne întotdeauna parțială și plină de lacune, imperfectă și inegală. Istoricul va fi nevoit să substitue unui material documentar dispărut sau fără utilitate anumite ipoteze și concluzii, care vor fi uneori lipsite de posibilitatea controlului, nesigure și subiective.

Este adevărat că metoda științifică încearcă să aplice anumite procedee de cercetare și de interpretare prin care partea de incertitudine este circumscrisă, înlăturând printr'o critică minuțioasă și obiectivă orice element subiectiv, pentru a atinge adevărul istoric cu o aproximație cât mai mică. Totuși obiecțiunea subsistă.

In fond ea nu este concludentă, deoarece pornește dela o lipsă de înțelegere a realității în domeniul tuturor științelor. Istoricul francez Gabriel Monod afirmă cu dreptate existența acestor laturi de subiectivitate și de incertitudine aproape în toate științele: „cette part de subjectivité est un caractère qui lui est commun (istoriei) avec toutes les sciences dites morales, qui ont pour objet l'homme, les actes ou les pensées de l'homme; et quant à la part d'incertitude, on peut faire observer qu'elle se trouve à un degré plus ou moins grand dans toutes les sciences, à l'exception des mathématiques pures, qu'elle existe déjà dans les mathématiques appliquées et dans l'astronomie, à un degré plus marqué dans les sciences physiques et chimiques, et plus marqué encore dans les sciences naturelles et biologiques." [1]) Intr'adevăr, cauze numeroase fac să subsiste în toate ramurile științei omenești el·mente sau domenii nesigure sau reprezentate în mod subiectiv. Lipsa materialului documentar sau experimental se întâlnește pretutindeni, provocând lacune ce nu au putut fi încă um-

1) Gabriel Monod, *Histoire* (în *De la méthode dans les sciences* v. I, Paris 1920, p. 367-410), p. 369.

plute decât pe cale raţională. Pe de o parte, în mai multe ştiinţe ale naturii există epoci trecute îndelungate, forme dispărute de fapte, despre care nu s'a păstrat nici o urmă sau o ştire utilă reconstrucţiei, iar urmele puţin apreciabile nu permit realizarea totală a cercetării. Pe de altă parte, în mai toate ştiinţele există părţi ale domeniului cunoaşterii, factori sau elemente care nu au putut încă fi cercetate cu mijloacele de care dispunem, silindu-ne să le reprezentăm şi să le explicăm prin ipoteze provizorii sau subiective. De altfel, ideia de lege ştiinţifică nu mai prezintă caracterul de certitudine absolută, care i se atribuise multă vreme, ci legile apar tot mai mult drept nişte ipoteze considerate adevărate atât timp cât par a explica toate fenomenele de acelaş ordin. [1]) Aşa zisele adevăruri fundamentale şi legi ştiinţifice se rezumă deci la nişte ipoteze transitorii, cuprinzând o notă mai mult sau mai puţin accentuată de incertitudine şi de subiectivitate, ca şi în domeniul istoriei, iar uneori aceleaş fenomene sunt cuprinse în explicarea mai multor ipoteze simultane, Chiar în matematicile pure, unele elemente fundamentale au putut fi contestate sau ignorate, dând naştere la nesiguranţă asupra lor şi la teorii sau desvoltări deosebite unele de altele, cum arată existenţa simultană a geometriei construite pe baza axiomelor lui Euclide şi a geometriilor neeuclidiene. Pentru a circumscrie şi a înlătura această parte de incertitudine şi de subiectivitate, Auguste Comte încearcă să impună în formularea legilor ştiinţifice tendinţa de a nu enunţa nimic din ceia ce nu poate fi dovedit şi, prin urmare, de a nu căuta depăşirea rezultatelor însăşi ale observaţiunii. Dar, în faţa acestei restrângeri care nu mai permite ştiinţei să înţeleagă cum s'au produs faptele, ci o obligă să se mulţumească a afirma existenţa unei legături cauzale când poate constata în mod riguros relaţia între antecedent şi consecvent, se ridică tendinţa de a înţelege, de a împinge cât mai departe efortul imaginaţiei în vederea construirii unor ipoteze interpretative ale faptelor, îmbinată cu dorinţa de a accepta numai acele ipoteze care s'ar sprijini, dacă nu pe o constatare, cel

1) *Id.*, *Ibid.*, p. 370.

puţin pe o reprezentare bine definită a înlănţuirii presupuse a fenomenelor, [1]) tendinţă care se apropie foarte mult de sensul reconstrucţiei istorice.

Ideia inexistenţei legilor în istorie. Pornind dela concepţia strictă a metodei în ştiinţele naturii, s'a contestat istoriei calitatea de ştiinţă, sub motivul că nu ar putea verifica în mod constant, prin observaţie directă şi prin experienţă repetată, fenomenele din domeniul său de cunoaştere, pentru a le încadra apoi în legi care să le claseze, să permită anunţarea repetării lor în viitor sau explicarea anomaliilor eventuale. Această atitudine este în contrazicere în primul rând cu realitatea existenţei unei părţi de incertitudine şi de subiectivitate în cadrul tuturor ştiinţelor, chiar în ceia ce priveşte formularea legilor, realitate care nu le împiedică pe acestea să rămână ştiinţe. In al doilea rând ea denotă o înţelegere superficială a naturii cunoştinţelor şi a metodei în istorie.

Istoria face parte din aşa numitele ştiinţe morale sau ştiinţe ale spiritului, deoarece are drept obiect totalitatea manifestărilor activităţii şi spiritului omenesc.

Cercetarea ei exclude părţile animale ale acestor manifestări, funcţiunile biologice şi fiziologice, aspectele vieţii de rasă şi de grupare omenească în sens antropologic, care fac obiectul altor ştiinţe. Ea păstrează numai manifestările omeneşti ca realităţi sociale, adică tot ceia ce omul simte şi exprimă, înfăptueşte sau lasă să se înfăptuiască, în virtutea caracterului său de fiinţă socială, în grupuri mici şi mari sau ca individ în lăuntrul acestora.

Manifestările omeneşti pot fi privite din puncte de vedere variate: după cauze, obiect, autori, forma exterioară sau aspectele sub care au fost transmise. S'au încercat caracterizări şi clasificări mai generale sau mai simple, mai complete sau mai parţiale, după conţinutul acordat istoriei sau după natura criteriilor ce serveau drept îndreptar. Vom cita câteva dintre ele.

Prin comparaţie cu faptele din ştiinţele naturii, s'au împărţit manifestările omeneşti în două categorii: *indivi-*

---

1) Cf. Bertrand Nogaro, *La méthode de l'économie politique*, Paris 1939, p. 68-71.

duale, când se aseamănă acelor fapte transmise prin observaţia directă şi *colective*, când sunt îndeplinite de indivizi care trăesc într'o societate, de mai mulţi indivizi în acelaş timp sau când sunt combinate pentru un rezultat comun. [1]) Gradul de generalitate stabileşte o scarificare a manifestărilor dela actele cele mai fugitive ale unui individ (un gest, un cuvânt) până la faptele comune unui întreg grup social şi care au durat vreme îndelungată (instituţiuni, obiceiuri, credinţe, etc.) [2]).

Acelaş criteriu dă naştere unei împărţiri în trei categorii: *manifestările individuale* sau *singulare*, care apar numai odată în faţa cercetării, din cauza particularismului lor individual sau accidental; *manifestările tipice*, care se repetă în mod analog la mai mulţi indivizi (raporturi sociale, obiceiuri, etc.); *manifestările colective*, care cuprind acţiunile generale ale mai multor indivizi în cadrul unui grup social (organizare, instituţiuni, limbă, religie, lupte, etc. [3]).

S'ar putea deasemenea considera o împărţire din punct de vedere al posibilităţilor de conexitate între fapte, pentru a ne da încă mai bine seama de deosebirile de structură şi de metodă între istorie şi ştiinţele naturii. Manifestările omeneşti pot fi încadrate în randul *faptelor de succesiune* şi în rândul *faptelor de repetiţie*. Ca fapte de succesiune ele sunt aşezate după aspectul lor individual şi accidental, după singularitatea apariţiei lor, care nu va permite verificarea şi observarea repetată a unor fenomene în vederea formulării lor în legi, exemplificând deosebirea faţă de faptele din ştiinţele experimentale. Există însă fapte istorice, cu caracter individual sau colectiv, care pot fi aşezate în rândul faptelor de repetiţie, a căror existenţă ar putea avea condiţiunile formulate în norme generale. Aceste fapte desvălue reacţiuni egale, cu mai mică sau mai mare aproximaţie, înaintea unor condiţiuni egale, sau anumite aspecte de analogie la grupări sociale şi individualităţi în stadii asemănătoare de evoluţie, pre-

1) Langlois — Seignobos, *op. cit.*, p. 187—188.
2) *Ibid.*, p. 182—183.
3) Bernheim, *op. cit.*, p. 5-9.

cum și în fața unor împrejurări sau cauze echivalente. Unele din aceste fapte sunt revendicate de alte științe, ca sociologia, dreptul comparat, filologia comparată, economia politică, etc., dar trebue să le considerăm ca aparținând istoriei generale. Este drept că normele sau legile în care aceste fapte s'ar putea eventual încadra sunt încă prea puțin determinate în stadiul actual al desvoltării științei istorice, temeliile lor prea subtile și concluziile prea aproximative pentru a le întrebuința drept argumente în discuție. Dar nu trebue contestată existența lor posibilă, care provoacă o asemănare cu faptele din domeniul științelor naturii.

Nici această împărțire nu este încă în totul corespunzătoare naturii faptelor istorice. Nu trebue să uităm că, în vreme ce în obiectul științelor naturii există o uniformitate de structură a faptelor de acelaș ordin, care permite legilor să impună condițiunea cauzală ca faptele din sfera lor de influență să rămână oricând egale cu ele însăși, pentru ca la acelaș antecedent să urmeze consecventul determinat dinainte, în fenomenele manifestărilor omenești se remarcă în mod permanent o notă de particularism și de variabilitate caracteristică istoriei, care face ca niciodată un fapt să nu fie exact egal cu altul, oricare ar fi condițiunile de creare și de evoluție. Această constatare, care a fost adesea utilizată în discuțiunea împotriva istoriei ca știință, ne silește să analizăm natura unui fapt istoric oarecare, analiză care provoacă o concluzie ce lămurește problema și fixează directivele metodei științifice în istorie. O manifestare a activității și spiritului omenesc, individuală, tipică sau colectivă, cuprinde două grupe de elemente distincte și inseparabile: *elementele de permanență* sau de transformare constantă, care ar putea fi eventual cercetate după metoda aplicată în științele naturii; *elementele noi și particulare*, rezultate ale întâmplării sau ale individualității creatoare, care imprimă istoriei caracteristica specifică de variabilitate și care sunt aproape imposibil de prevăzut și de determinat dinainte. Pentru a transforma aceste manifestări în fapte științifice este deci necesară o metodă mai complexă, care alături de stabilirea unor norme generale de creare și de

transformare a manifestărilor individuale, tipice şi colective pe baza factorilor de permanenţă, de analogie şi de echivalenţă, va urmări determinarea şi explicarea factorilor de particularism şi de variabilitate din cadrul acestor manifestări. [1]).

Această complexitate a fenomenelor istorice a ridicat în discuţiunea cercetătorilor două probleme importante din punct de vedere metodic: problema cauzalităţii în istorie şi problema conţinutului real al ştiinţei istorice.

Ideia cauzalităţii în istorie a apărut destul de timpuriu, dar înţelesul şi sfera sa de aplicare au variat mult în trecerea vremii. Ar trebui cam multă bunăvoinţă pentru a descoperi urmele ei în operele istoriei narative primitive, interpretând forţat succesiunea de fapte care decurg unele dintr'altele prin aşezarea lor în timp sau spaţiu. Aplicarea pozitivă a legăturii între cauză şi efect a apărut în forma pragmatică a istoriei. In formă rudimentară la Tucidide, a fost formulată de Polibiu prin întrebările: cum? de ce? pentru ce?, care vor fi punctul de plecare a unui important şir de teorii. In general însă, preocuparea istoriei pragmatice s'a îndreptat mai ales către scopurile şi motivele omeneşti obişnuite, către cauzele psihologice imediate şi particulare. A încercat să lămurească evoluţia şi fenomenele istorice prin pasiunile, actele şi gândurile personalităţilor care făceau centrul expunerii sau prin intervenţia unor elemente accidentale, ceia ce a dat naştere unei exagerări a rolului individualităţii şi al întâmplării în evoluţia istorică a omenirii. S'au întrezărit uneori încer-

1) In acest sens conchide şi G. Monod *(op. cit.*, p. 373): „...dans tous les phénomènes de la vie il y a un élément individuel et nouveau qui vient s'ajouter aux éléments antérieurs qui les ont produits, et ce sera précisément un des devoirs de la science historique de chercher à discerner dans les actes humains cette part d'individualité créatrice, impossible à prévoir et à déterminer d'avance, bien qu'elle soit conditionnée comme tout le reste, qui vient s'ajouter aux causes connues et discernables". Efectul acestei afirmaţiuni este mult atenuat însă prin faptul că el condiţionează caracterul mai mult sau mai puţin ştiinţific al istoriei de gradul în care credem că manifestările omeneşti sunt supuse legilor determinismului *(ibid.*, p. 372), ceia ce ar lăsa să se întrezărească o tendinţă de limitare a noţiunii ştiinţifice a istoriei numai la unele părţi ale domeniului său de cunoaştere.

cări timide de a găsi o explicație cauzală suplimentară în domeniul material, în intervenția factorilor exteriori, dar aceste încercări au fost adesea abia mărturisite sau inconștiente. Alături de această preocupare de a găsi cauzele imediate ale fenomenelor în domeniul restrâns al factorilor individuali sau accidentali, s'a simțit nevoia unei concepții mai generale a cauzalității istorice și a stabilirii raporturilor permanente între manifestările omenești în cadrul acestei cauzalități. Astfel s'au născut, în cursul timpului, unele credințe religioase și teorii metafizice, unele încercări de determinare a legilor și cauzelor generale istorice, unele sisteme de filosofie a istoriei, asupra cărora nu este locul să insistăm aci. Vom încerca în schimb să schițăm atitudinile variate și adesea contradictorii ale gânditorilor și cercetătorilor istoriei, în ceia ce privește rolul cauzalității în domeniul de cunoaștere al științei istorice și în aplicarea operațiunilor științifice ale metodei.

Aceste atitudini se întind dela negarea până la admiterea totală a cauzalității în istorie. Unele se lasă inspirate de principiile metodice împrumutate sub formă neschimbată din așa numitele științe exacte, și a căror aplicare este imposibilă prin însăși deosebirea de obiect și esență între aceste domenii de cunoaștere, hotărând că neputința de aplicare a lor se explică prin neexistența legăturilor cauzale între faptele istorice. Altele sunt în realitate apologii sau grupări de argumente în favoarea unor științe pe cale de constituire în detrimentul istoriei, din al cărui domeniu total își arogă o parte. Altele merg în schimb, până la admiterea unei cauzalități complexe, care nu se mulțumește cu determinarea raporturilor de conexitate și de interdependență cauzală între faptele istorice, ci încearcă să înțeleagă procesul de transformare, să separe elementele de permanență de elementele de variabilitate, în vederea stabilirii raporturilor specifice dela cauză la efect, să explice fenomenul istoric în totalitatea și în aspectele lui parțiale, pentru a pregăti încadrarea lui în serii legate prin cauze generale sau în norme generale de creare și de evoluție.

Astfel, luând ca bază ideia că știința propriu zisă este o totalitate de propozițiuni care enunță o similitu-

dine constantă între anumite fenomene și acceptând neschimbată definiția lui John Stuart Mill, pentru care cauza este un fenomen antecedent invariabil și necondițional, Paul Lacombe găsește inutilă cercetarea cauzei într'un fapt individual, deoarece un antecedent care apare o singură dată nu poate fi considerat ca fiind urmat întotdeauna de acelaș efect, experiența de verificare neputându-se realiza. Pentru el, numai actele care caracterizează omul în general, nu omul temporar sau individual, pot forma obiectul cercetării științifice a cauzei, căci numai ele corespund noțiunii de fapt științific.[1]). Această interpretare a fost adoptată și de alți cercetători, în special de sociologi. Unii au contestat faptului individual sau singular putința de a fi studiat în cauza sa, pornind dela aceiaș confuzie între obiectul și metoda din științele naturii și din știința istorică.[2]). Alții au contestat în general valoarea explicațiunilor istorice bazate pe raporturi cauzale, sub pretextul că ele nu ar fi decât niște contrafaceri ale cauzalității adevărate.[3]). Alții au pretins că ideia de cauzalitate nu intervine în desfășurarea narațiunii istorice bazate pe înlănțuirea faptelor, iar cercetarea artificială a cauzelor ar risca să dea naștere la ipoteze nesigure și să încurajeze fantezia. Se înlăturau astfel pretențiile științifice ale istoriei, sprijinite pe cercetarea raporturilor de conexitate și de interdependență cauzală. Drept consolare, îi decernau calitatea de știință numai în virtutea garanțiilor științifice cu care s'a prevăzut metoda de efectuare a muncii istorice.[4]). In ceia ce privește faptele care păreau a se lăsa cercetate și clasate după operațiunile metodice ale științelor pozitive, mai toți susținătorii acestei tendințe le scoteau din domeniul istoriei, trecându le în preocupările altor științe și în special în cadrul sociologiei.

Tendința contrară pornește dela ideia că istoria este

1) Paul Lacombe, *De l'histoire considérée comme science*, Paris 1894, p. 12.

2) Paul Mantoux, *Histoire et sociologie (Revue de synthèse historique)*, Paris 1903, p. 122—123.

3) François Simiand, *Méthode historique et science sociale (Revue de synthèse historique)*, Paris 1903, p. 17.

4) Michel Lhéritier, *Histoire et causalité (Festskrift til Holdvan Koht)*, Oslo 1933, pp. 14 și urm., apud B. Nogaro, *op. cit.* p. 78.

un şir nesfârşit de cauze şi efecte, că fiecare fapt istoric, ca orice fenomen al naturii, îşi are cauzele şi explicaţiunile sale în faptele care l-au precedat, influenţând la rândul său, într'o măsură oarecare, pe cele viitoare. Există unele divergenţe de importanţă redusă în ceia ce priveşte posibilitatea şi necesitatea de a determina cauzele, după diferitele categorii de manifestări omeneşti, dar la toţi reprezentanţii acestei tendinţe se vădeşte dubla preocupare de a determina raporturile de conexitate şi de interdependenţă cauzală, de a înţelege şi a explica mersul procesului de transformare şi raţiunea fenomenelor de orice ordin.

S'a pretins că istoria poate urmări şi determina mai uşor cauzele manifestărilor individuale sau accidentale, decât pe acelea ale transformărilor generale. Cunoaşterea metodică a unui fenomen istoric în vederea izolării condiţiunilor necesare, adică a cauzei eficiente, implică o cunoaştere şi o analiză a tuturor condiţiunilor în care s'a produs acest fenomen, lucru care nu poate fi realizat de istorici, din cauza lipsei materialului documentar. Autorii isvoarelor s'au mulţumit de obiceiu să observe înlănţuirea cauzală a faptelor individuale sau accidentale, care le erau cele mai uşor şi mai sigur cunoscute, cunoaşterea cauzelor faptelor generale urmând a se face pe bază de raţionamente, prin stabilirea de analogii între evoluţia fenomenelor trecute şi observarea directă a transformărilor şi aspectelor fenomenelor contemporane, operaţiune mult mai greu de înfăptuit.[1]). S'a încercat deasemenea o dublă metodă de detectare a cauzalităţii, pentru a găsi aplicarea ei în întregul domeniu istoric. Privită ca o ştiinţă a faptelor de succesiune, istoria nu ar putea formula legi, dar grupează faptele în serii, stabilind între ele raporturi cauzale de orice natură. Privită ca o ştiinţă a faptelor de repetiţie, ea va aplica, în cercetarea cauzelor şi fenomenelor generale, operaţiunile metodice din ştiinţele naturii [2]).

---

1) Langlois-Seignobos, *op. cit.* p. 252—254.

2) A. D. Xenopol, *La causalité en histoire (Revue de synthèse historique)*, Paris 1904 şi *La causalité dans la série historique (ibidem)*, Paris 1903, introduse în ediţia a doua din *Principes fondamentaux de l'histoire*, Paris 1899, publicată cu titlul: *Théorie de l'histoire*, Paris 1908.

Este evident că ea va trebui să introducă în metoda sa adaptările cerute de aspectul lăuntric al obiectului său. In fine, se încearcă aplicarea unei metode unitare asupra oricărui fapt istoric, în virtutea constatării că el prezintă un amalgam de elemente de permanență sau de evoluție constantă și de elemente de variabilitate.

Această variațiune de atitudini, în privința rolului cauzalității în istorie și a putinței de aplicare a operațiunilor metodice asupra diverselor manifestări omenești, a provocat discuțiuni care mai durează încă în legătură cu obiectul istoriei ca știință.

Obiectul istoriei ca știință și ideia cauzalității. Unii învățați au încercat să restrângă domeniul de cercetare al istoriei la faptele accidentale și individuale, pornind dela părerea că personalitățile importante sau întâmplările neprevăzute au jucat în evoluția istorică a omenirii un rol independent și superior aceluia al cauzelor generale ce acționau asupra fenomenelor înainte de apariția lor, deci liberul arbitru individual și întâmplarea au constituit cauze autonome ce au putut schimba în orice clipă cursul istoriei. Alții au ajuns la aceleaș concluzii, în dorința de a lăsa explicarea cauzală a faptelor generale în sarcina altor științe, ca sociologia, economia politică, dreptul comparat, etc. Impotriva acestora s'au ridicat partizanii concepțiilor pozitiviste și materialiste ale istoriei, care pretindeau că cercetarea evenimentelor izolate și accidentale, a rolului personalităților sau a faptelor individuale, nu are o valoare științifică reală, deoarece cauzele acestora nu pot fi lămurite prin legi, ca în alte științe. Numai evenimentele cu caracter general sau faptele colective ar putea forma obiectul unei științe reale. Istoria ar lua deci un caracter mai mult sau mai puțin științific, după cum manifestările omenești ar fi mai mult sau mai puțin supuse legilor determinismului. Se împărțea astfel istoria în două mari părți: domeniul științific, care se ocupa de stările și mișcările maselor; domeniul neștiințific, al cărui obiect era descrierea indivizilor și a faptelor individuale sau accidentale.

Toate aceste concepții par prea absolute și întemeiate pe o înțelegere prea restrânsă a obiectului real al istoriei

şi a rolului ideii de cauzalitate în cercetarea faptelor care aparţin acestui domeniu de cunoaştere.

Istoria ar trebui considerată ca o ştiinţă unitară, al cărei obiect inseparabil şi egal este format din manifestările omeneşti de orice natură, luate în acţiunea lor ca realităţi sociale şi în raporturile lor de interdependenţă cauzală psiho-fizică. Orice fapt istoric îşi are cauzele şi explicaţia sa în faptele care l-au precedat şi influenţează într'o măsură variabilă unele fapte viitoare. Fiecare cauză constă într'o totalitate de condiţiuni, a căror acţiune simultană sau succesivă provoacă transformarea fenomenului istoric. Ea cuprinde două feluri de raporturi, de dependenţe ale preocupărilor cauzale: pe de o parte cu întregul grup de fapte determinante de acelaş ordin, căreia îi aparţine; pe de altă parte cu cauzele şi condiţiunile generale ale evoluţiei omeneşti. Atât cauzele izolate, cât şi cele complexe se află în această dublă legătură cu particularismul fenomenelor şi cu totalitatea sau unitatea determinantă a evoluţiei respective, iar măsura în care participă la stările de interdependenţă fixează valoarea lor imediată. Interdependenţa nu implică întotdeauna apropierea în timp sau în spaţiu. Cel mai vechiu şi cel mai nou, cel mai îndepărtat şi cel mai apropiat fapt istoric se pot afla în interdependenţă cauzală, dacă pot fi considerate ca elemente inseparabile în seria evoluţiei unui fenomen sau în înlănţuirea unui grup de fenomene. Seriile de fapte sau manifestările complexe, la rândul lor, pot fi legate între ele în cadrul totalităţii manifestărilor omeneşti — istoria universală — sau în cadrul unor totalităţi secundare — istoria unui popor sau a unui stat, a unei epoci sau a unei instituţiuni, a unor domenii de cunoaştere sau a unor arte, a unor grupe de indivizi sau a unor indivizi izolaţi. Interdependenţa se poate deasemenea menţine în cazul unor fapte de ordin diferit. Manifestările individuale, tipice şi colective pot fi în legătură cauzală între ele. Pe de o parte, ele se aseamănă în virtutea constatării că toate faptele istorice sunt o îmbinare de efecte ale condiţiunilor generale şi ale factorilor particulari individuali sau accidentali. Pe de altă parte, faptele tipice şi colective pot fi considerate ca un rezultat al grupării unor manifestări indi-

viduale, iar cele individuale au la bază, mai mult sau mai puţin, influenţe ale manifestărilor tipice sau colective. Manifestările tipice sau colective (dispoziţiuni generale, instituţiuni, tradiţii, concepţii), au existat şi s'au menţinut adesea numai prin admiterea şi aplicarea lor constantă de către indivizii interesaţi. Interesul indivizilor pentru menţinerea sau pentru transformarea lor a variat, la rândul său, după diferite cauze generale sau accidentale, fiecare transformare a elementului individual provocând o transformare corespunzătoare a condiţiunilor generale, uneori imperceptibilă, alteori bruscă şi uşor de înregistrat. S'ar putea presupune că procesul de transformare a unui fenomen istoric ar ajunge la sfârşitul său prin desfăşurarea unor efecte pornite din cauze generale ce pot fi încadrate în legile determinismului, dacă liberul arbitru individual sau accidental nu ar interveni. Credem totuşi că această intervenţie a liberului arbitru nu poate distruge complet procesul istoric în curs. Il poate grăbi sau încetini. Asemenea unui reactiv chimic, el poate activa în formă mai mult sau mai puţin puternică, după cum condiţiunile sale de apariţie sunt în proporţie mai mare sau mai mică faţă de condiţiunile generale ale evoluţiei, sau după cum se opune ori se încadrează în mersul normal al transformării generale. Dar, după cum există indivizi care pot percepe şi exprima înaintea altora anumite idei sau soluţiuni care plutesc în atmosfera vremii lor, tot astfel există desigur indivizi în care se află în stare de potenţial hotărârea, care, percepută înaintea tuturor acelor care sunt supuşi alături de ei influenţei aceloraşi condiţiuni generale, ar da naştere acţiunii individuale în favoarea sau în dauna procesului istoric. Căci faptele generale pot exercita o influenţă puternică, inconştientă sau conştientă, asupra individului. Reunirea maselor omeneşti, conştiinţa scopurilor şi forţelor comune, imprimarea unor atitudini şi concepţii prin mijloace colective influenţează pe indivizii în care există puterea de percepţie şi de acţiune. Chiar dacă manifestarea acestora a luat forme particulariste, ea rămâne în cadrul general, fie că reprezintă o concordanţă cu impulsul ce i s'a dat, fie că este ostilă acestuia. De aceia, aşa zişii oameni providenţiali, care au ştiut să culeagă

roadele unor sforţări ale înaintaşilor sau să rezolve situaţiuni în aparenţă inextricabile, nu sunt numai individualităţi creatoare independente, ci pot fi consideraţi în acelaş timp ca exponenţi ai evoluţiei istorice respective, cu o amploare mai mare sau mai mică, după cum se încadrează mai mult sau mai puţin în procesul istoric. Faptele accidentale pot deasemenea crea condiţiuni noi sau reînvia altele vechi, pot ridica sau înlătura piedici, pot grăbi sau încetini desfăşurarea fenomenelor istorice, dar nu le pot distruge în întregime, după cum condiţiunile generale se pot adapta şi în cazul apariţiei unor fapte accidentale, asupra cărora exercită uneori o acţiune, pregătind circumstanţe favorabile, accentuându-le sau atenuându-le efectele.

In concluzie, fie că pornesc din cauze generale determinante a unor fenomene caracterizate prin uniformitatea în evoluţie, fie că pornesc din manifestarea liberului arbitru individual sau accidental, caracterizat prin variabilitatea aparentă, factorii care acţionează în vederea realizării unui fapt istoric de orice natură păstrează în mod permanent proprietatea de influenţă reciprocă, rezultată din existenţa constantă a unor raporturi de conexitate şi de interdependenţă cauzală între faptele istorice sau între elementele lor componente. Imbinarea strânsă între particular şi general în cadrul unui fapt istoric, deşi poate fi surprinsă şi explicată, nu poate fi înlăturată. De aceia, nu se poate vorbi de o separaţiune în domeniul cunoştinţelor istorice. Acceptând ideia că structura manifestărilor omeneşti de orice ordin este asemănătoare în complexitatea ei, nu putem face subdiviziuni sau repartizări de fapte după acest criteriu, împărţirea urmând a fi aplicată direct factorilor componenţi ai fiecărui fapt, ceia ce ar duce la dislocarea lui şi la înlăturarea oricărei posibilităţi de a înţelege în mod complet obiectul cercetării istorice. Deasemenea, metoda istorică, considerând faptul istoric ca o entitate, va trebui să fie unitară, adaptându-şi doar mijloacele de cercetare la obiectul, structura şi sensul preocupărilor ştiinţei complexe şi unitare a istoriei.

II. Meteda științifică în istorie

Inainte de a trece la cercetarea metodei istorice, trebue să recunoaștem că au existat în toate timpurile diletanți geniali sau mediocri, care au isbutit sau nu să provoace transformări fericite sau dăunătoare în domeniul cunoștințelor din vremea lor. Erau oameni care înmagazinaseră fără ordine și în mod subiectiv materialul cunoașterii sau care, printr'o intuiție genială, au constatat existența unui fenomen fără a-l putea explica, au întrezărit soluția cea mai apropiată a unei probleme, explicația cea mai verosimilă a unui fapt, acțiunea cea mai corespunzătoare condițiunilor generale și speciale de evoluție, deși acestea depășeau pregătirea lor. Au putut exista indivizi care posedau darul de a suprinde și a exprima o realitate ce plutea în atmosfera epocii lor, un dar care îi așeza în rândul înaintașilor dacă soluția, explicația sau acțiunea lor era acceptată de contemporani, în rândul proscrișilor sau al nebunilor dacă ea depășea putința de înțelegere a acestora. Au fost considerați drept profeți, genii sau descoperitori, au fost huliți sau alungați din lumea lor, dar rareori au putut fi considerați ca oameni de știință. Opera lor era adesea datorită întâmplării sau acelui imponderabil sufletesc care îi făcea mai apți să perceapă și să exprime ceia ce încă nu putuseră percepe, nici exprima contemporanii lor. Cu rari excepțiuni, ei nu posedau pregătirea necesară, nici nu asimilaseră în mod sistematic întreg materialul cunoașterii și isvoarele care priveau fenomenul sau problema respectivă. Nu cunoașteau metoda științifică adevărată, nici nu știau să aplice regulele stricte ale criticei, pentru a întregi opera începută numai grație intuiției lor. De aceia, cu toată importanța deosebită și aprecierea ce datorăm realizărilor acestora, trebue să adăugăm că ele sunt mai puține și urmările lor mai neînsemnate decât acelea ale operii realizate de oamenii de știință.

Condițiunile pentru crearea unui om de știință sunt în aparență mai ușoare. El nu are întotdeauna nevoie de geniu, ci de metodă științifică. E drept că va avea avantagii apreciabile în cercetarea sa dacă posedă talentul expunerii, intuiția și spiritul logic, care să-i permită a trage concluziile potrivite din datele pe care le are la dispoziție,

pentru a se apropia mai ușor și mai repede de soluția ideală a problemei care-l preocupă, dar în lipsa acestora, o strictă aplicare a operațiunilor metodice poate da naștere la rezultate pozitive importante.

Obiectul metodei științifice este să extragă din materialul unei științe toate cunoștințele care fac parte din preocupările acesteia, să le claseze și să stabilească raporturi de conexitate și de interdependență cauzală între ele, să formuleze, dacă se poate, în legi sintezele de fapte rezultate, în vederea reconstruirii integrale a obiectului domeniului respectiv de cunoaștere.

Analizând metoda în știință, fizicianul francez Henri Bouasse spunea: „Am descoperit în curgerea veacurilor mii de feluri de a simți, de a suferi, de a ignora, dar metoda de a cunoaște a rămas unică și invariabilă". [1]. Intr'adevăr, principiile metodei par imuabile. Dar trebue să adăugăm că nu întotdeauna a fost constituită sub aspectul ei actual, nici nu s'a aplicat în integritatea ei sau fără adaptări în orice domeniu științific. In fiecare domeniu de cunoaștere trebuesc determinate scopurile, modul de cercetare și mijloacele științifice, ținând seamă de caracterul particular al științei respective, de materialul și de obiectul cunoștințelor, de modul cum privește faptele care îi aparțin și de noțiunile pe care le determină. Metoda unică de cercetare a trebuit să se adapteze acestor variațiuni, transpunându și principiile fundamentale și operațiunile, pentru a le face să corespundă oricăror cerințe. Aplicarea metodei a variat și în ceiace privește momentul. Uneori a avut loc mai de timpuriu, alteori mai târziu, fapt care a grăbit sau a întârziat progresul științei respective. De altfel, ea însăși nu a apărut dela început perfect închegată, ci a avut de străbătut o lungă perioadă de pregătire și de transformări, până a atins forma complexă de astăzi. In limite rudimentare și restrânse la oamenii antichității, ea și-a lărgit treptat sfera de acțiune, înmulțindu și mijloacele de aplicare și perfecționându-le, până a cuprins toate domeniile susceptibile a servi la realizarea cercetării științifice.

---

1) Henri Bouasse, *Physique générale (De la méthode dans les sciences*, I, p. 121—158), p. 157.

Operaţiunile fundamentale, întrebuinţate în metoda ştiinţifică, au evoluat după acelaş norme, trecând dela forma instinctuală, abia percepută de oamenii antici, până la sistematizarea actuală. Perfecţionarea nu a făcut decât să le lărgească sfera de acţiune, dar aplicarea lor pare destul de veche. Cu mult înainte ca Francis Bacon de Verulam să fi reunit regulele inducţiunii, adică ale operaţiunii de trecere dela constatarea unor raporturi particulare asemănătoare între fapte la enunţarea unei legi, rezumându-le în mod sistematic în tabelele de prezenţă, absenţă şi comparaţie [1]), completate apoi de John Stuart Mill, acestea existau şi erau aplicate în mod empiric de înaintaşi. Tot astfel deducţiunea, adică operaţiunea prin care se conchide dela general la particular pe principiile identităţii şi comparaţiei, are la temelie silogismul antic şi a dat primele ei roade în desvoltarea ştiinţelor matematice încă din antichitate. Dar, deşi o regăsim acum în toate ştiinţele, aplicarea diverselor operaţiuni metodice nu a fost întotdeauna uniformă. Absenţa sau frecvenţa unora sau altora dintre ele a variat după esenţa şi obiectul fiecărei ştiinţe, lăsând câmp liber acţiunii numai a uneia dintre ele sau unei înbinări armonice a lor. Astfel, în ştiinţele matematice, care s'au desvoltat în mod strălucit încă din vremurile antice, în urma aplicării timpurii a metodei, deşi în aparenţă a dominat operaţiunea deductivă, îmbinarea aceasta existăi „Matematica a progresat prin înmulţirea unor adevărur: particulare, ca şi prin dobândirea unor idei şi teorii tot mai generale. Toţi marii geometri au avut, în acelaş timp, gustul particularului şi al generalului, al faptelor precise şi al speculaţiunilor vaste; unii dintre ei au preferat poate să privească într'o parte sau în alta. Dar progresul într'un sens s'a înlănţuit întotdeauna cu progresul în celălalt sens; pe de o parte, cunoaşterea unei legi generale permite atingerea cât mai multor fapte particulare; pe de altă parte, generalitatea unui raţionament, a unei metode, este mai aparentă, când este aplicată asupra unui fapt particular

1) *Novum Organum* (Noua metodă pentru interpretarea naturii), ed. 1620; partea a doua din *Instauratio Magna*, a cărei primă parte este: *De dignitate augmento scientiarum*.

decât asupra altuia" [1]). In fizică, și în celelalte științe ale naturii, a predominat în schimb operațiunea inductivă. Un fapt sau mai multe fapte, pentru a deveni fapte ș iințifice, trebuesc supuse unei legi, prin stabilirea unor legături cu ajutorul concluziilor dela parte la tot, dela particular la general. In acelaș timp însă, în tendința de a reconstrui lumea, se reia operațiunea de deducere a acesteia pe cale silogistică, dintr'un principiu general, admis în mod aprioric.

Complexitatea materialului, a conținutului și a preocupărilor științei istorice, a silit metoda să ia forme cu totul deosebite și mult mai complicate decât în alte științe. Pentru a ne face o părere despre variabilitatea punctelor de vedere din care se poate porni cercetarea metodică, vom lua câteva exemple. Faptele istorice sunt cunoscute de obiceiu în mod indirect, prin isvoarele sau documentele care reprezintă o urmă tradițională a lor. Dar, în vreme ce resturile materiale ale unui fapt istoric permit în oarecare măsură observarea directă și reconstituirea lui pe baza legilor fizice, aceste mărturii indirecte de natură psihică sunt reprezentări ale atitudinii subiective a autorului său față de faptul pomenit. Reconstituirea acestuia va trebui făcută tot în mod indirect, prin încercarea de a stabili toate condițiunile intermediare care îl leagă de mărturia sa, printr'un șir de raționamente, în care cea mai mică eroare falșifică definitiv concluziile. După înlănțuirea lor, faptele istorice pot fi succesive sau de repetiție. Dar, dacă faptele de repetiție pot fi clasate și încadrate, cel puțin parțial, în legi, după principiile metodice împrumutate din științele naturii, faptele de succesiune se vor studia numai în raporturile lor de conexitate și de interdependență cauzală. Pe de altă parte, am spus că orice fapt istoric cuprinde îmbinarea unor condițiuni și elemente de permanență sau de evoluție constantă, cu elemente și factori noi și particulari, care dau naștere variabilității caracteristice acestui domeniu al cunoașterii și nu pot fi determinați sau prevăzuți dinainte. In vreme ce elementele de permanență ar urma normele generale de creare și de

1) Jules Tannery, *Mathématiques pures (De la méthode dans les sciences*, I, p. 31—72), p. 62.

transformare a manifestărilor omeneşti, factorii particulari ar necesita analiza cauzelor imediate, cu toate că uneori ei pot fi în mod inconştient influenţaţi de cauzele generale şi invers.

Metoda istorică a trebuit să răspundă tuturor cerinţelor atât de multilaterale. După reunirea materialului documentar, ea verifică informaţia, pentru a pregăti faptele care se încadrează în obiectul cercetării, reconstituind cu ajutorul legilor fizice pe acelea care au lăsat urme materiale ce pot fi supuse observaţiei directe şi determinând prin raţionamente pe acelea transmise prin mărturii cu caracter psihic, cu preocuparea constantă de a circumscrie, pe când va fi posibil, partea de incertitudine provocată de lipsa informaţiei şi a elimina orice element subiectiv. Faptul istoric, privit fie în ordinea de succesiune sau de repetiţie, fie sub formă de manifestare individuală, tipică sau colectivă, se supune unei analize stricte pentru determinarea părţii de variabilitate şi de particularism, datorite individualităţii creatoare sau factorilor accidentali, alături de partea de permanenţă şi de transformare constantă. Astfel, degajat de orice contingenţe artificiale sau subiective, faptul devine cu adevărat un fapt ştiinţific. Prin stabilirea raporturilor de conexitate şi de interdependenţă cauzală faţă de alte fapte de acelaş ordin, prin cercetarea şi explicarea condiţiunilor particulare de transformare şi stabilirea normelor generale de evoluţie a manifestărilor omeneşti, care acţionează asupra faptului supus cercetării metodice, se poate ajunge la reconstituirea şi la înţelegerea lui, în cadrul evoluţiei totalităţii de fapte care ne preocupă, realizând astfel scopul final al ştiinţei istorice.

Metoda istorică îşi aşează principiile fundamentale de cercetare şi operaţiunile sale specifice în patru mari grupe de muncă ştiinţifică, prin care se poate înfăptui studiul ştiinţific al oricărui fenomen istoric: euristica sau reunirea isvoarelor, critica istorică, construcţia sau concepţia istorică şi expunerea sau prezentarea cercetărilor şi concluziilor referitoare la domeniul preocupărilor cercetătorului. Le vom expune în paginile următoare, într'o formă simplificată, dar suficientă pentru a obţine o vedere generală

Euristica

Euristica începe operaţiunile metodice prin descoperirea şi reunirea materialului documentar în legătură cu obiectul cercetării, pentru a pregăti cunoaşterea cea mai apropiată de adevăr şi cea mai completă.

Natura isvoarelor istorice este foarte variată, deoarece ele sunt rezultatele tuturor manifestărilor omeneşti de orice formă şi s'au transmis sub aspecte şi în proporţii deosebite. S'a încercat în diferite rânduri clasarea lor după mai multe criterii, fără să se ajungă la un acord unanim în această privinţă. Vom arăta aci câteva tipuri.

Ch. V. Langlois şi Ch. Seignobos împart isvoarele (documents), adică urmele lăsate de actele şi gândirea oamenilor de odinioară, după raporturile lor cu faptele istorice pe care le transmit, în două grupe :

a) *Documentele care reprezintă o urmă materială* a unui fapt (obiecte fabricate, monumente, etc.). Le consideră urme directe, deoarece fac parte din însăşi faptele istorice.

b) *Documentele care reprezintă o urmă de ordin psihologic* a unui fapt trecut (acte, descrieri povestiri, opere diverse, etc.). Le consideră drept urme simbolice, deoarece nu constitue faptul însuşi, nici chiar pecetea imediată a lui asupra autorului, ci numai un semn convenţional al gândirii acestuia în legătură cu faptul pomenit. [1])

G. Desdevises du Dezert şi L. Bréhier împart mărturiile istorice în două grupe asemănătoare :

a) *Monumentele figurate* care reprezintă urme directe ale vieţii societăţilor trecute.

b) *Textele* care cuprind inscripţii, acte legislative şi oficiale, povestiri compuse de contemporani sau de scriitori posteriori, cărţile sfinte ale diferitelor religii, tratate dogmatice şi opere literare, datele linguistice, mitul, legenda, folklorul, tradiţia, obiceiul. [2])

G. Monod încearcă o clasare mai largă, urmând acelaş criteriu general, în trei categorii: opere (ouvrages),

1) Ch. V. Langlois. şi Ch. Seignobos, *op. cit.* p. 1-2 şi 45-6.

2) G. Desdevises du Dezert şi Louis Bréhier, *Le travail historique*, Paris 1914, p. 6.

acte şi monumente, pe care le împarte înlăuntrul lor în istorice şi neistorice:

a) *Operile sau lucrările* sunt rezultatele activităţii spirituale omeneşti în legătură cu faptele istorice sau nu, dar apropiate de accepţia urmelor psihologice. Se împart în *scrieri propriu zis istorice* (genealogii, cronologii, anale, cronici, memorii, biografii, lucrări istorice) şi *scrieri neistorice* (opere literare, filosofice, teologice, juridice, economice, etc.), care pot fi întrebuinţate ca isvoare când ne ocupăm de anumite domenii ale istoriei sau de istoria altor discipline.

b) *Actele* cuprind isvoarele care nu au caracter de lucrări literare sau istorice, ci sunt acte ale vieţii publice şi private, fie cu scopul de a păstra amintirea unui fapt sau a unei persoane, fie că au scopuri practice sau istorice. Se împart în *acte istorice*, scrise sau gravate, care au drept scop păstrarea amintirii unui fapt sau constituesc ele însăşi fapte istorice (diplome, acte, tratate, acte notariale, procese verbale de adunări, inscripţiuni, etc.) şi *acte neistorice* care au drept scop o utilitate practică (legi, formule juridice, decizii judiciare, socoteli, inventarii, scrisori, predici, etc.), dar care pot lua aspect de acte istorice.

c) *Monumentele* sunt urmele directe propriu zise, obiecte şi edificii care pot servi drept mărturii istorice. Se împart în *monumente istorice*, care au ca scop comemorarea unui fapt, dorinţa de a păstra amintirea unui personagiu (monumente comemorative, arcuri de triumf, coloane, morminte, portrete desenate, gravate, pictate sau sculptate, peceţi, medalii) şi *monumente neistorice*, care sunt clădirile şi obiectele de orice fel, care-şi datoresc existenţa unei raţiuni de utilitate, dar pot servi uneori cercetării istorice (construcţii diverse, obiecte de artă, mobile, vestminte, unelte şi ustensile, monede, blazoane, etc). [1]).

Ernst Bernheim porneşte tot dela raporturile între isvoare şi faptele pe care le transmit, dar pare mai precis în clasificare. Imparte mărturiile istorice în resturi (Ueberreste) şi tradiţie:

a) **Resturile** provin direct din evenimentele, persoa-

1) G. Monod, *op. cit.* p. 374-376.

nele şi fenomenele trecutului sau constituie ele însăşi un fapt istoric. Ele se grupează în două categorii: resturi propriu zise (Ueberbleibsel) şi monumente (Denkmäler).

1. Resturile propriu zise reprezintă urme ale activităţii sau vieţii omeneşti, lipsite de preocuparea de a păstra amintirea trecutului: resturi trupeşti sau resturi ale procesului vieţii; limba, stări sociale (Zustände), obiceiuri, moravuri, sărbători, jocuri, culte, instituţiuni, legi şi concepţii; produse ale activităţii corporale sau spirituale omeneşti, ca lucrările tehnicei, ştiinţei şi artei; unelte, arme, clădiri, monede; acte de afaceri, acte judiciare, conciliare sau legislative, discursuri, ziare, pamflete, rapoarte, scrisori, acte administrative, date statistice, conturi, liste vamale, urbarii şi altele.

2. *Monumentele* au drept scop păstrarea mai mult sau mai puţin interesată a amintirii unui act, a unui eveniment sau a unei persoane din trecut. Se împart în *acte* sau *documente* (Urkunden), care au menirea de a întări sau a reglementa unele raporturi juridice; *inscripţiuni* (Inschriften), care amintesc evenimente sau persoane (inscripţii funerare, comemorative, etc.) şi *monumente propriu zise* (Monumenten), care cuprind diferite reprezentări artistice ridicate sau alcătuite în acelaş scop.

6) **Tradiţia** se transmite indirect, prin mijlocirea oamenilor şi pare a se apropia de noţiunea de urmă de ordin psihologic dintr'o clasificare anterior pomenită. Ea se împarte după modul cum este prezentată, în trei grupe:

1. *Tradiţia figurată* (die bildliche Tradition) constă în reprezentarea figurată a unor personalităţi sau locuri istorice: sculpturi şi picturi istorice, hărţi, planuri de oraşe şi locuri, reprezentări topografice, etc.

2. *Tradiţia vorbită* (die mündliche Tradition), cuprinde izvoarele istorice transmise în formă orală, poveşti şi povestiri, epopei, cântece istorice, proverbe, cuvinte celebre, etc.

3. *Tradiţia scrisă* (die schriftliche Tradition) cuprinde în general operele istorice transmise în formă scrisă: inscripţiuni cu caracter istoric, genealogii, calendare, cro-

nologii, anale şi cronici; memorii şi biografii; reprezentări şi redacţiuni istorice de orice natură.[1]

Adoptând această ultimă clasificare, ca fiind mai sistematică şi mai corespunzătoare aspectelor exterioare şi lăuntrice ale izvoarelor istorice, ne dăm uşor seama cât de variate sunt acestea şi câte greutăţi se ridică în calea operaţiunilor de descoperire şi de reunire a lor. Dar este o muncă absolut necesară, deoarece a porni o cercetare istorică fără a reuni toate informaţiunile privitoare la obiectul ei ar însemna să riscăm a altera sau a anula întregul rezultat, chiar dacă celelalte operaţiuni ale metodei ştiinţifice au fost aplicate cu exactitate. Organizarea şi generalizarea unor instituţiuni speciale, însărcinate a reuni, a păstra şi a pune la dispoziţiunea cercetătorilor izvoarele istorice de orice natură, au uşurat în vremurile actuale, după cum vom vedea, munca pregătitoare a acestora. Odată reunit materialul documentar în totalitate sau aproape, se poate proceda la aplicarea efectivă a operaţiunilor de cercetare a izvoarelor şi faptelor istorice[2].

Critica istorică

Critica istorică formează munca de analiză a cercetătorului, pentru extragerea şi verificarea faptelor care vor servi reconstrucţiei. Ea se împarte în critica exterioară sau critica izvoarelor şi critica interioară sau critica faptelor.

Critica exterioară încearcă să determine autenticitatea şi autoritatea generală a unui izvor istoric, adică gradul de veracitate a informaţiunilor ce cuprinde. Din unele puncte de vedere, ea poate fi considerată ca o aplicare a sistemului observaţiunii, deoarece cercetează aspectele exterioare ale izvorului în vederea stabilirii autenticităţii lui şi a valorii relative ca mărturie istorică. Această observaţiune se exercită mai mult sau mai puţin direct, după forma în care se prezintă izvorul în faţa cercetării (text primitiv, copii ulterioare, text real sau alterat, text ale

---

1) E. Bernheim, *op. cit.* p. 255—259.

2) In expunerea operaţiunilor de critică şi construcţie istorică am utilizat în mare parte: Langlois-Seignobos, *op. cit.*, p. 51—255 şi Bernheim, *op. cit.* p. 324—776, care reprezintă cele două aspecte mai complecte ale problemei.

cărui împrejurări sau condiţiuni de alcătuire pot fi determinate sau nu). De aceia, preocupările criticei exterioare se vor reduce la determinarea textului utilizabil ca mărturie istorică reală, prin trei operaţiuni:

1. *Determinarea textului primitiv*, numită de şcoala franceză „critique de restitution", încearcă să stabilească conformitatea izvorului supus cercetării cu manuscrisul autograf sau cu originalul autorului.

Când izvorul se prezintă sub forma de manuscris autograf al autorului (archetyp) sau de primă tipăritură (editio princeps), se va efectua reproducerea lui cu o exactitudine complectă. Se pot face corecturi privitoare la scriere, la punctuaţie, la prescurtări şi semne, pentru a uşura lectura, dar aceste modificări trebuesc notate şi nu trebue să altereze sensul general al izvorului. Dacă izvorul se prezintă sub forma unei urme din categoria monumentelor sau resturilor propriu zise, sunt permise doar restaurările care nu alterează aspectul general.

Când originalul s'a pierdut şi izvorul se prezintă sub forma unei copii unice, operaţiunea se reduce la înlăturarea erorilor de judecată sau accidentale, emendarea indicându se în aparatul critic.

Când originalul s'a pierdut, şi izvorul s'a păstrat sub forma mai multor copii, se face triarea acestora pentru reconstituirea textului primitiv. Cu ajutorul erorilor şi caracterelor exterioare comune se elimină exemplarele derivate dintr'o copie care s'a păstrat. Se reţin copiile independente între ele, grupându-se pe familii şi se dresează tabloul genealogic al lor (stemma codicum), care pune în relief importanţa lor relativă. Din compararea tipurilor caracteristice se poate reconstitui textul primitiv cu cea mai mică aproximaţie, emendările şi variaţiunile diferitelor forme fiind indicate în aparatul critic.

2. *Determinarea autenticităţii izvorului* complectează operaţiunea de reconstituire a textului primitiv, încercând să stabilească realitatea materialului, prin lămurirea preocupării dacă izvorul este ceia ce pretinde a fi sau ceia ce s'a crezut că este şi înlăturând falşurile sau erorile integrale sau parţiale.

Când un izvor pretinde a fi în total sau în parte

altceva decât este în realitate, avem de a face cu un *falş total* sau *parţial*. Motivele falşificării mărturiilor sunt variate: dorinţa de glorie, patriotismul, interesele de castă, de partid sau de familie, nevoia, ura, răsbunarea, interesele personale. Falşul total reprezintă alcătuirea integrală a unui izvor apocrif, iar falşul parţial înlăturarea sau adăugarea unei părţi la un izvor autentic (explicaţiuni, adaosuri ulterioare ale autorului, interpolări, comentarii, glose, note în text sau marginale, modificări sau emendări, continuări ale textului original, etc.). Numeroase mărturii folosite de istorici, ruine, produse artistice, statui, vase, monede, medalii, monumente, inscripţii, documente, texte şi tradiţii, nu erau în realitate decât rezultatele falşificării. Citâm între altele falşa donaţie a lui Constantin cel Mare, privilegiile mânăstirii Fulda, marile libertăţi austriace, legenda lui Wilhelm Tell, cântecele lui Ossian, unele vieţi ale sfinţilor, genealogii de familii importante, cronica lui Dino Campagni (sec. XIV), fraza pusă în gura lui Cambronne la Waterloo (la garde meurt et ne se rend pas) şi altele.

Erorile sunt provocate de lipsa de discernământ sau de neputinţa de a înţelege un izvor istoric, din lipsa de simţ critic sau dintr'o tendinţă hipercritică. Ele constau în reproduceri sau interpretări greşite ale mărturiei cercetate, fie în forma ei exterioară, fie în cea lăuntrică. Exemple apar în toate domeniile izvoarelor istorice: faptul că Schliemann a crezut că a descoperit Troia la Hisarlik; actele sinodului al şaselea ecumenic dela Bizanţ în 680—81 au fost greşit considerate drept false, etc.

Descoperirea falşurilor şi erorilor de orice natură se face printr'o analiză minuţioasă, care va stabili dacă forma exterioară a izvorului corespunde formei izvoarelor asemănătoare ca origină, timp şi loc (aspect exterior, conformaţie, proporţie, compoziţie, limbă, scriere, stil, etc.); dacă faptele pomenite corespund informaţiunilor izvoarelor autentice; dacă forma şi conţinutul său corespunde interdependenţei şi caracterului mediului în cadrul căruia se aşează; dacă se găsesc urmele unei acţiuni artistice de contrafacere sau falşificare (reproducere de fapte care nu par a corespunde realităţii tradiţiei, imitaţiuni şi împru-

muturi ce se pot descoperi, anacronisme, tendinţe care nu cadrează cu scopul şi spiritul real al izvorului, etc.). Prin înlăturarea lor, cercetarea istorică scapă de balastul unor mărturii lipsite de realitate, care ar fi putut falşifica deasemenea concluziile muncii ştiinţifice.

3. *Determinarea împrejurărilor exterioare şi a condiţiunilor alcătuirii izvorului* sau *critica originei* are drept scop stabilirea valorii relative a mărturiilor cuprinse în izvorul cercetat şi a autorităţii ştiinţifice a acestuia.

Majoritatea izvoarelor moderne dau indicaţiunea precisă a originei lor (autor, dată, loc, editură, surse de informaţie. etc.), în vreme ce izvoarele vechi erau adesea nelocalizate, anonime, fără dată şi fără indicarea surselor de inspiraţie. Pentru a putea folosi în mod efectiv faptele cuprinse într'un izvor istoric, va trebui să i determinăm aceste împrejurări de alcătuire. Fixarea timpului şi locului creaţiei se obţine mai ales prin comparaţie cu izvoarele deja datate şi determinate în spaţiu, ţinând seamă de faptul că fiecare epocă şi fiecare regiune au anumite caracteristici care se imprimă în creaţiile şi exteriorizările indivizilor din sfera lor de influenţă (materiale întrebuinţate, ornamente, factură artistică, scriere, tipar, limbă, stil, preocupări, legături cu alte izvoare, etc.). Fixarea autorului foloseşte aceiaş metodă a comparaţiei, pentru a stabili dacă izvorul nu se poate atribui unui autor deja cunoscut sau unei personalităţi cunoscute (indicate prin aluzii asupra unor raporturi şi interese personale, indicaţiuni contemporane în text, indicaţiuni asupra autorului izvorului în alte opere contemporane sau posterioare) sau cel puţin a reprezenta modul de viaţă şi concepţiile autorului nedeterminat.

Determinarea împrejurărilor alcăturii izvorului va fi complectată printr'o analiză interioară atentă, care va stabili gradul de independenţă sau de originalitate a formei şi fondului, sursele de informaţia, influenţele exercitate asupra autorului. Adesea unele izvoare în aparenţă independente sunt înrudite între ele. Raporturile lor pot fi diferite: unul poate fi copia celuilalt, care la rândul său poate fi copia unui al treilea; mai multe izvoare sunt copii mai mult sau mai puţin distincte ale unui izvor anterior;

un izvor poate folosi ştiri combinate după mai multe izvoare (compilaţie); unele părţi sunt originale, altele au fost inspirate sau folosesc materialul unor izvoare anterioare, etc. In toate aceste cazuri, prin aplicarea operaţiunii metodice a comparaţiei, analiza va atinge scopul alegerii părţii independente, prin determinarea împrumutului pe baza caracteristicilor comune sau deosebite (interpretări greşite în textele comparate, încercări uşor de surprins de a îmbunătăţi redactarea unui autor; păreri deosebite, excluderi sau adaosuri vizibile de texte, etc.). Prin stabilirea raportului între original şi împrumutat, am obţinut un element important în evaluarea valorii relative şi a gradului de autoritate a izvorului, în legătură cu mărturiile ce cuprinde.

Rezultatele criticii exterioare prezintă o importanţă deosebită. Materialul documentar, descoperit şi reunit în cadrul euristicei, a fost supus unei analize minuţioase, textul primitiv al izvoarelor a fost reconstituit cu cea mai mică aproximaţie, s'au cercetat şi s'au stabilit originea, împrejurările de alcătuire şi valoarea relativă, autenticitatea şi autoritatea izvoarelor. S'au eliminat toate formele care reprezintă izvoare false, neexacte, proaste sau derivate după forme păstrate. Cele considerate ca folositoare şi necesare muncii ştiinţifice sunt alese, reunite şi clasate în mod metodic, pentru a fi supuse operaţiunii de critică interioară. Reproduse sau transmise integral sau parţial pe fişe, izvoarele se clasează după diferite criterii generale (dată, loc, origină, autor, formă, conţinut) sau, în lipsa unuia din criteriile esenţiale, după norme mai puţin folosite, ca ordinea alfabetică (după primul cuvânt — incipit — al textului), ordinea geografică (pe regiuni) şi ordinea sistematică sau didactică (pe materii), după aspectul materialului sau după obiectul cercetării întreprinse.

Critica interioară sau critica faptelor stabileşte gradul de veracitate al fiecărui fapt, fixându-i data şi locul în înlănţuirea manifestărilor omeneşti şi transformându-l într'o formă asemănătoare observaţiei din ştiinţele pozitive, asupra căreia se va aplica apoi operaţiunea construcţiei istorice. Pentru a determina realitatea şi valoarea

unui fapt istoric prezentat de un izvor, trebue să completăm analiza noastră prin cercetarea lăuntrică a stării psihologice a autorului şi prin controlul afirmaţiunilor izvoarelor asupra faptelor, adică să stabilim raportul între sensul mărturiei izvorului şi adevărul faptului la care se referă.

1. *Determinarea valorii interioare a unui izvor* depinde de caracterul izvorului, de condiţiunile de cunoaştere a faptelor de către autor şi de buna credinţă a acestuia.

Caracterul izvorului istoric poate ajuta mult în stabilirea valorii sale interioare. Dacă se ţine seamă de împărţirea izvoarelor adoptată de noi, constatăm că unele constitue prin ele însăşi fapte istorice sau urme imediate ale acestora, susceptibile de observare directă, adică reduse deja la forma de fapt verificat şi determinat în realitatea lui (resturile propriu zise, monumente, legi, texte juridice, acte, inscripţiuni, obiecte, etc.). Ele vor fi preferabile izvoarelor tradiţiei, care au putut deforma faptele în virtutea incertitudinii sau subiectivităţii autorului şi care trebuesc supuse criticei interioare.

Analiza conţinutului, numită şi critica pozitivă de interpretare (hermeneutica) ajută la discernarea şi izolarea ideilor exprimate de autor. Ţinând seama de constatarea că expresia exterioară nu corespunde întotdeauna gândului real al autorului, analiza încearcă să stabilească ce a voit să spună autorul, prin:

a) Determinarea sensului literal al textului, a sensului special al cuvintelor în izvorul respectiv. Pornind dela câteva principii (limba se află într'o evoluţie continuă, fiecare epocă având forma sa specială; limba variază dela o regiune la alta; fiecare autor are felul său personal de exprimare; fiecare cuvânt sau expresie îşi poate schimba înţelesul după sensul general al textului sau locul ce ocupă) trebue studiat izvorul în raport cu limba timpului, limba regiunii, limba autorului şi cu contextul sau sensul general al lucrării.

b) Determinarea sensului real al textului este necesară deoarece autorul îşi ascunde uneori adevăratul său gând sub expresiuni al căror sens literal este altul, din cauza unor motive şi împrejurări speciale (alegorii, figuri de stil,

simboluri, mistificări, aluzii, etc.). O analiză complect reuşită este extrem de grea. Se bazează în special pe compararea pasagiilor ce par a avea sens schimbat cu contextul. Concluziile rămân însă sub formă conjecturală. Uneori autorul ne dă o cheie care explică sensul mascat, dar şi atunci, cum se întâmplă cu istoria hieroglifică a lui Dimitrie Cantemir, rămân părţi obscure, ce-şi aşteaptă lămurirea.

Critica valorii izvorului din punctul de vedere al bunei credinţe a autorului încearcă să stabilească dacă acesta a crezut ce-a spus şi nu a minţit sau dacă voia să spună adevărul şi s'a înşelat, adică gradul de sinceritate şi de exactitate al autorului în redarea faptelor.

Pornind dela constatarea că nici un izvor istoric nu trebue să fie considerat ca demn de încredere fără o critică prealabilă şi că fiecare izvor poate cuprinde informaţii exacte alături de altele aproximative sau falşe, analiza se va extinde asupra fiecărui component al materialului supus cercetării şi asupra fiecărui fapt pomenit de un izvor, ţinând seamă de influenţa condiţiunilor generale în care s'a alcătuit opera, de personalitatea autorului şi de motivele speciale omeneşti sau de caracteristicele faptelor, ce ar putea servi drept bază sincerităţii sau exactităţii.

Personalitatea autorului şi împrejurările în care a alcătuit opera sunt absolut necesare a fi cunoscute pentru critică, dar nu sunt suficiente pentru a trage concluzii. Modul de a privi şi a exprima faptele şi ideile omeneşti sau fenomenele naturii s'a lăsat întotdeauna influenţat de calităţile sau defectele, de preocupările, cunoştinţele şi părerile, de modul de viaţă şi de mediul social al autorului. Deasemenea, faptul prezentat va lua un aspect mai mult, sau mai puţin complect din punct de vedere al veracităţii, după posibilităţile de informaţie ale autorului (martor ocular, informat de martori oculari, informat de tradiţie exactă sau neexactă, posibilitate de informaţie exactă prin locul ocupat în societate, etc.). Analiza personalităţii va permite schiţarea valorii generale a informaţiunilor ce ne oferă. Uneori istoricii au arătat atât de multă încredere în asemenea autori, încât au luat drept veridice, toate afirmaţiunile lor, ceia ce constitue o eroare metodologică. Nu trebue

uitat că, asemenea oricărei fiinţe omeneşti, autorul izvorului a privit faptele şi le-a descris sub condiţiuni subiective, iar alegerea lor nu a fost totdeauna subordonată unui spirit de discernământ infailibil. Alteori, cauze omeneşti sau exterioare au putut provoca falşificarea involuntară a adevărului istoric.

Pentru a analiza sinceritatea afiirmaţiunii autorului, vom căuta să aflăm dacă el nu era influenţat de una din condiţiunile următoare: a căutat să-şi procure un avantagiu practic, satisfacerea unui interes particular sau colectiv; se află într'o situaţiune care-l silea să mintă, avea simpatie sau antipatie pentru un grup de oameni (naţiune, partid, familie), pentru anumite doctrine sau instituţiuni (religie, filosofie, regalitate, etc.), care l-a făcut să deformeze faptele în favoarea sau în defavoarea acestora; a fost împins de vanitate individuală sau colectivă să mintă pentru a da o valoare mai mare persoanei sau grupului său; a voit să placă publicului sau să nu-l indispună, adaptând faptele şi ideiile sale concepţiilor opiniei publice; a încercat să placă publicului prin artificii literare deformând faptele în favoarea expunerii. Pe de altă parte sunt cazuri când natura faptelor nu permite decât cu mare greutate alterarea sau ignorarea lor, ceia ce face pe autori sinceri: faptul face minciuna neprobabilă şi inutilă, deoarece descrierea lui este în contradicţie evidentă cu efectul ce ar fi voit autorul să producă, cu interesele, sentimentele şi pasiunile lui; când faptul era foarte cunoscut şi nu putea fi lăsat la o parte sau când era atât de indiferent autorului, încât acesta nu a mai căutat să-l deformeze.

Pentru a analiza exactitatea afirmaţiunii autorului vom căuta să aflăm condiţiunile care ar fi putut face pe autor să se înşele şi care sunt bazate, ca şi ştiinţele naturii, adesea pe exercitarea observaţiei: autorul se afla aşezat astfel încât putea observa faptul, dar nu l-a observat în mod real din cauza unei piedici interioare (prejudecată, halucinaţie, etc.); era rău plasat pentru a observa corect faptul, afirmă fapte pe care ar fi putut să le observe, dar nu s'a ostenit să o facă, imaginând circumstanţele; faptul afirmat nu putea fi cunoscut prin observaţie directă din cauza caracterului său secret sau general. Uneori însă natura faptului

făcea neprobabilă eroarea: când el a durat prea multă vreme sau a avut o întindere prea mare în spaţiu pentru a nu fi cunoscut (monument, om, obiceiu, războiu, etc.); când a fost exprimat în termeni prea generali pentru a fi dat ocazie la vreo greşeală (existenţa unui craş, a unui individ sau a unui obiceiu); când era de natură a nu fi afirmat dacă nu ar fi existat (un fapt neaşteptat sau în contrazicere cu evoluţia naturală, etc.).

Când este vorba de informaţiuni împrumutate, analiza se va ocupa deasemenea cu degajarea părţii originale şi a celei împrumutate, a sensului şi a veracităţii izvorului de informaţiune faţă de sensul expunerii autorului.

Critica pentru stabilirea valorii interioare a izvoarelor are drept rezultat descompunerea acestor izvoare în afirmaţiuni, pe care le clasează: fără valoare, mai mult sau mai puţin suspecte, probabile sau foarte probabile şi de valoare necunoscută. Pentru a le transforma în propoziţiuni ştiinţifice adică în afirmaţiuni indiscutabile, va trebui să adoptăm în istorie principiul controlului observaţiunilor pentru degajarea faptelor, adică să efectuăm compararea afirmaţiunilor.

2. *Controlul reciproc al mărturiilor izvoarelor* şi al existenţei faptelor este operaţiunea intermediară între critica pur analitică şi operaţiunile sintetice ale construcţiei isto rice. Rezultatul analizei critice se clasează, pentru a reuni mărturiile asupra aceluiaş fapt (clasarea este mult uşurată prin folosirea fişelor sistematice). Apropierea lor ne dă situaţia exactă a cunoştinţelor noastre asupra faptului, concluzia definitivă depinzând de raportul între mărturii.

Pentru concepţii, operaţiunea controlului este mult mai uşoară. Se recunoaşte în principiu că orice concepţie, exprimată în scris sau printr'o reprezentare figurată, este un fapt sigur, dobândit definitiv, fie că este creaţia autorului, fie că este un împrumut al acestuia. Existenţa concepţiei poate fi făcută cunoscută printr'un singur caz şi dovedită printr'un singur izvor.

Afirmaţiunea unui izvor asupra unui fapt exterior nu poate însă niciodată fi deajuns pentru a stabili acest fapt. Determinarea faptelor nu se poate obţine într'o formă mai apropiată de realitate decât prin compararea afirmaţiunilor

sau mărturiilor referitoare la acel fapt. Aplicarea acestei metode se face în cadrele următoare:

a) Mărturia unui autor care nu a putut fi informat asupra faptului pe care îl afirmă este nulă, deci nu mai reprezintă obiectul comparaţiei.

b) Mărturia izolată asupra unui fapt nu permite concluzia stabilirii definitive a faptului, ci lasă să perziste îndoială, urmând a fi înlocuită cu interesul unei informaţiuni pusă sub responsabilitatea autorului.

c) Mai multe mărturii asupra aceluiaş fapt pot fi în contrazicere sau în concordanţă. Când contradicţia este reală, se poate conchide că una din mărturii este falşă. Dacă una dintre ele este foarte probabilă, atunci cealaltă este înlăturată. Dacă amândouă sunt suspecte, nu se poate trage o concluzie definitivă. Acelaş lucru se întâmplă când mai multe mărturii suspecte concordă împotriva uneia singure nesuspecte. Când mai multe afirmaţiuni concordă se analizează dacă sunt independente unele de altele şi nu reproduceri ale aceleiaşi mărturii sau dacă observaţiile diferite ale aceluiaş fapt sunt independente şi nu acţionează una asupra alteia, aşa ca cea dintâi să-şi impună influenţa asupra celorlalte. In cazul când concordanţa se afirmă în asemenea izvoare şi materii independente, faptul respectiv poate fi considerat ca determinat.

Dar concordanţa izvoarelor nu este complect suficientă pentru determinarea faptelor, ci, printr'o operaţiune de critică finală, trebue făcută selecţia definitivă a faptelor stabilite ca reale, în vederea operaţiunilor construcţiei istorice. Realitatea faptelor poate varia după caracterul lor. Am văzut că anumite izvoare, care sunt în acelaş timp considerate ca fapte istorice, sunt clasate în rândul faptelor reale prin însăşi esenţa lor. Alte fapte care, luate izolat, nu sunt dovedite decât în mod parţial, puse în contact între ele se pot confirma unele pe altele sau pot fi în dezacord. Această constatare ne impune aplicarea metodei comparaţiei şi în domeniul faptelor, unde obţinem rezultate analoage după aceleaşi criterii: faptul apare numai odată; apare în mai multe izvoare demne de încredere deoarece au fost controlate de critică; apare concordând cu mai multe alte fapte sau în contrazicere cu unele dintre ele,

în care caz se vor aplica aceleaş criterii de determinare şi alegere.

Determinarea şi selecţiunea faptelor reale încheie operaţiunile criticei istorice, punând la dispoziţia cercetătorului un număr de fapte pe care el va trebui să le ordoneze în vederea aplicării operaţiunilor următoare ale metodei ştiinţifice. De altfel, prin însăşi esenţa lor faptele istorice sunt extrem de variate. Ele reprezintă fenomene de naturi diferite, au grade diverse de generalitate, dela faptele generale comune unui grup social până la actele cele mai fugitive ale omului, sunt localizate şi cuprind indicarea critică a gradului lor de probabilitate. Din alte puncte de vedere ele pot fi împărţite în fapte materiale (fiinţe vii şi obiecte materiale), fapte umane individuale, tipice sau colective (acte omeneşti) şi fapte psihice (motive şi concepţii). Gruparea faptelor în vederea limitării cercetării va trebui să ţină seamă de această diversitate. S'au făcut clasări după condiţiunile exterioare în care au fost produse faptele, după natura interioară a faptelor sau natura condiţiunilor şi manifestărilor activităţii omeneşti, după ordinea cronologică, după ordinea geografică, după ordinea logică sau a speciilor de acte, după totalităţile de fapte, mai mari sau mici şi altele. Preferăm clasificarea după criteriile cronologic, geografic şi al grupărilor de fapte pe totalitate, deoarece cuprind aproape în întregime formele diverse sub care se prezintă producţia istoriografică.

Construcţia istorică.

Construcţia istorică reprezintă munca de sinteză a istoricului, prin care se coordonează faptele determinate de critică şi se reconstitue fenomenele istorice trecute. Istoria unui individ, a unui fenomen, a unei perioade sau a unui grup de fapte nu există cu adevărat decât atunci când faptele sunt reunite, coordonate şi prezentate în raporturile lor de conexitate şi de interdependenţă cauzală, în aşa mod încât să se facă înţeleasă naşterea, desvoltarea şi încheierea lor. In acest stadiu al cercetării, istoricul se va lovi de o dublă dificultate. Pe de o parte, el nu se poate gândi să redea toate faptele transmise de trecut, ci trebue

să facă o alegere, pentru a nu reţine decât pe acelea cu adevărat importante pentru înţelegerea evoluţiei istorice care-l interesează. Pe de altă parte, în lanţul faptelor care-i sunt cunoscute va găsi lacune, pe care va trebui să le umple cu ajutorul raţionamentului pentru a face să fie înţeleasă această evoluţie. In imposibilitatea de a aplica regule absolute, cercetătorul va trebui să dea dovadă de un deosebit simţ critic, de prevedere şi precizie metodică, de calităţi remarcabile de gândire şi de imaginaţie, de o logică impecabilă, pentru a putea face opera de reconstrucţie istorică. Când va fi vorba de a remedia printr'un raţionament la tăcerea izvoarelor, va trebui tot timpul să păstreze controlul faptelor determinate prin critică, pentru a nu adăuga decât ceia ce este indispensabil, fără a neglija o clipă punctul de vedere din care şi-a propus să facă cercetarea. Urmând constatării că fenomenul istoric este o îmbinare de elemente de permanenţă rezultate prin acţiunea condiţiunilor generale şi de elemente de variabilitate sau de particularism rezultate prin acţiunea individuală sau accidentală, va trebui să-şi adapteze metoda de lucru la acest dublu aspect, păstrând în mod continuu unitatea. Sinteza constructivă trebue, cum spune G. Monod,[1]) să-şi păstreze caracterul unei munci simultane de particularizare adică de alegere critică a trăsăturilor şi faptelor esenţiale care constituesc caracterul particular al fiecărei totalităţi şi de generalizare, bazată pe metoda deductivă şi încercând să degajeze adevărurile generale din totalitatea faptelor, chiar dacă cunoaşterea acestor fapte lasă să se strecoare unele inexactităţi.

Construcţia istorică se împarte în mai multe operaţiuni, prin care încearcă să interpreteze sensul interdependenţei faptelor, să le asocieze, să le reconstitue, stabilind condiţiunile şi factorii raporturilor cauzale şi aşezându-le în cadrul şi în concepţia generală a evoluţiei istorice după criterii obiective.

1. *Interpretarea* permite perceperea şi înţelegerea izvoarelor şi mărturiilor lor în sensul interdependenţei faptelor. Posibilitatea acestei înţelegeri se întemeiază pe iden-

1) G. Monod, *op. cit.* p. 394.

titatea ființei omenești, datorită căreia putem deosebi aspectul psihic din cercetarea unor semne materiale date, care sunt exprimări ale lui. Interpretarea se aplică resturilor și urmelor tradiției în moduri deosebite, primele fiind urme directe, iar celelalte impresii simbolice ale spiritului omenesc, concepții sau idei ale autorilor asupra faptelor. Interpretarea resturilor este simplă, urmând metoda aplicată după legile fizice. Interpretarea tradiției va trebui să reia analiza sensului scrierii și aspectului exterior, limbii, locului și timpului de alcătuire, individualității autorului și caracterului izvorului. Când trebuesc comparate mai multe izvoare, interpretarea se va aplica prin determinarea caracteristicilor deosebite sau comune.

2. *Combinarea* stabilește legătura între faptele prezentate de izvoare în sensul interdependenței, condiționată de ideia cauzalității. Totodată ea permite fixarea unei limite a siguranței afirmațiunilor cercetătorului, limită determinată de datele izvoarelor, dându-i astfel un cadru determinat pentru desvoltarea concepției sale, prin intuiție și raționament. In acest mod se restrânge în mod natural domeniul incertitudinii și al presupunerilor, se fixează necesitatea verosimilității și se lasă construcțiunilor în care există o probabilitate caracterul de ipoteze.

Sensul combinărilor variază după punctul de vedere din care autorul vrea să stabilească raporturile de conexitate și de interdependență cauzală. Combinarea după timp și loc privește faptele în sensul apropierii lor în timp (simultane sau aproape simultane în locuri diferite), în sensul depărtării în timp și al apropierii în spațiu (în aceiaș regiune, dar în epoci diferite), al apropierii în timp și spațiu, dar în succesiune unele față de altele, precum și faptele care nu au la baza combinării nici elementul timp, nici elementul spațiu, dar sunt puse în legătură uneori pentru stabilire de paralele istorice. Combinarea datelor după conținut ține seamă de tema sau obiectul ce privesc faptele cercetate, adică o preocupare anumită, o anumită latură a vieții de stat, o personalitate, etc.

3. *Reproducerea* reprezintă, reconstruește faptele în interdependență cauzală, ținând seama de aceleaș condițiuni ca și combinarea, evident adaptate preocupării specifice.

Reproducerile fenomenelor trebuesc să fie exacte, cu raporturile între fapte determinate, iar faptele supuse operațiunii sintetice să fie bine ordonate și stratificate. In cazul lacunelor, reproducerea va putea remedia prin aplicarea raționamentului constructiv, dar păstrând în caz de probabilitate caracterul de ipoteză.

4. *Cunoașterea și înțelegerea raporturilor între fapte și factorii generali ai evoluției* sunt necesare sintezei istorice, deoarece istoria trebue să înțeleagă faptele în desfășurarea lor ca realități sociale, observând faptele izolate nu numai în legătura lor indisolubilă cu totalitatea, ci și în raporturile lor cu generalitatea evoluției.

Factorii generali se împart în trei categorii:

a) Factorii fizici adică factori naturii exterioare: clima, pământul, configurația geografică, aspectul naturii, flora, fauna, condițiunea fizică a indivizilor.

b) Factorii psihici care cuprind condițiunile psihice ale oamenilor cu dispozițiunile care nu se pot separa de natura fizică. Ei sunt împărțiți în factori individuali și factori sociali, după cum acționează asupra individului izolat sau asupra grupului social.

c) Factorii culturali care cuprind bunurile sociale comune: limba, obiceiurile, religia, morala, industria, comerțul, știința, arta, dreptul și organizarea statului, relațiunile economice și sociale etc.

5. Stabilirea raporturilor între faptele istorice și concepția generală a evoluției omenești face necesară cunoașterea *filosofiei istoriei*, al cărui obiect îl vom schița în câteva rânduri. [1])

Filosofia istoriei are o dublă sferă de preocupări. Studiază problemele materiale, încercând pe de o parte să descopere cum se realizează evoluția istorică, prin cercetarea factorilor, determinarea acțiunii și raporturilor lor reciproce în efectele pe care le provoacă, și pe de altă parte să arate care sunt rezultatele și sensul evoluției istorice, pe care le sintetizează în ideia de propășire omenească. Studiază deasemenea domeniul formal, problemele

1) Pentru documentarea bibliografică și o privire generală asupra diferitelor concepții în filosofia istoriei, cf. E. Bernheim, *op. cit.* p. 686-7

fundamentale teoretice şi logice de cunoaştere, care aparţin în parte filosofiei şi în parte istoriei. Istoria cercetează evoluţia faptelor sprijinindu-se pe noţiunile şi concepţiile generale pe care i le pune la dispoziţiune filosofia istoriei, iar aceasta cercetează generalitatea evoluţiilor, sprijinindu-se pe evoluţiile individuale, pe care i le oferă istoria.

Astfel, stadiile succesive ale construcţiei istorice desăvârşesc cercetarea pregătind munca finală a expunerii rezultatelor. Interpretarea produce înţelegerea faptelor în sensul lor pentru interdependenţa cauzală care trebue cunoscută. Combinarea şi reproducerea ne fac cunoscută şi intuită această interdependenţă. Pe baza unor mărturii a căror valoare este necontestată şi care-şi păstrează independenţa faţă de tendinţele noastre subiective, vom înţelege raporturile faptelor între ele, faţă de totalitatea acelor din acelaş ordin, faţă de factorii generali şi de generalitatea evoluţiei, încadrând faptul istoric în cea mai complexă înlănţuire, în vederea explicării şi prezentării lui cât mai reale.

Expunerea.

Expunerea sau prezentarea rezultatelor cercetării istorice încheie operaţiunile metodei. Ea prezintă un dublu aspect: pe de o parte continuă organizarea şi prezentarea metodică a materialului, pe de altă parte îmbracă aceste rezultate într'o formă artistică.

Expunerea istorică a avut diferite aspecte în cursul timpului. In primele încercări istorice, naraţiunea ţinea seamă în special de claritate şi limbă. Au apărut apoi stilişti, care încercau totodată să organizeze materialul ce prezentau. S'au creat curente diverse, care au jucat un rol mai mult sau mai puţin favorabil desvoltării ştiinţei istorice. S'a scris istoria ca o ştiinţă abstractă, în care tot ce era individual sau fapt precis a dispărut, nefiind reţinute decât manifestările colective; s'a utilizat istoria drept armă în slujba luptelor de idei sau de interese, drept ocazie de a arăta talentul declamatoriu sau de a construi concepţii dogmatice, de a face paradă de erudiţie sau de a demonstra teze puse dinainte. In realitate, istoria nu poate fi scrisă astfel, căci rezultatele cercetării trebue să

o dicteze și ele, în urma minuțioasei aplicări a metodei științifice, au ajuns la forma obiectivă perfectă.

Sunt însă anumite directive în pregătirea expunerii, care trebuesc urmate, oricare ar fi conținutul ei, dela cea mai simplă reproducere a unor fapte istorice izolate, până la cea mai complicată înfățișare generală a evoluției omenești.

După terminarea operațiunilor metodice de reunire și critică a izvoarelor, de construcție și încadrare a faptelor istorice în evoluția generală, materialul rezultat din cercetare va fi înscris în fișe sistematice și clasat în ordinea corespunzătoare preocupărilor și obiectului lucrării, apoi se va alcătui planul expunerii. Nu vom insista asupra modului de împărțire. Totuși credem că o lucrare istorică ar trebui să cuprindă o introducere în care se explică interesul subiectului și noutatea contribuțiunilor științifice, se face critica sumară a isvoarelor consultate și se dă o bibliografie cât mai complectă a chestiunii, textul cara se va împărți după nevoile conținutului și o încheiere care rezumă faptele și ideile lucrării. Redactarea va evita perioadele de tranziție și digresiunile prea lungi. Diferitele noțiuni în legătură cu problemele studiate se vor grupa într'una sau mai multe noțiuni generale, care vor servi de îndreptar prezentării rezultatelor. Se va face în mod aparent distincția între concluziunile considerate drept sigure și ipotezele asupra cărora planează o incertitudine. Pe cât va fi posibil, se vor prezenta dovezile afirmațiunilor făcute și indicațiunile complecte ale isvoarelor folosite, pentru a permite controlul cititorului. Se vor aplica apoi cerințele estetice ale artei expunerii, fără a uita așezarea detaliului caracteristic și plin de viață din istoria narativă alături de interesele psihologice și didactice ale istoriei pragmatice.

Reunirea și păstrarea izvoarelor istorice

Pregătirea materialului documentar în vederea cercetării metodice a pus problemele, care nu s'au rezolvat încă până astăzi, în legătură cu descoperirea, reunirea, păstrarea și punerea izvoarelor istorice la dispozițiunea cercetătorilor.

Primii istorici care au incercat să scrie lucrările lor pe baza mărturiilor au avut de întâmpinat mari piedici. Fie că metoda lor de cercetare era încă prea rudimentară, fie că nu ştiau sau nu aveau putinţa să descopere informaţiunile complecte asupra problemei supuse activităţii lor, fie că găseau suficientă informaţia care le parvenea fără sforţări deosebite, ei nu au putut cerceta totalitatea isvoarelor care i-ar fi putut interesa. Când era vorba de evenimente mai apropiate în timp şi spaţiu, ei puteau lua mărturia celor care pretindeau că au participat la ele. Când era vorba de evenimente sau regiuni mai îndepărtate se foloseau tradiţiile uneori legendare şi povestirile călătorilor şi negustorilor, în forma sub care se prezentau, fără vreo încercare de critică sau de selecţie.

In trecerea vremii, odată cu perfecţionarea metodei de lucru, se îmbunătăţesc şi mijloacele de informaţie. Incă din vremea de strălucire a imperiului roman apar colecţiuni de manuscrise, iar în unele regiuni ale lumii instituţiuni de păstrare, ca celebra bibliotecă din Alexandria, încearcă să reunească toate cunoştinţele timpului. Dar evul mediu reprezintă o epocă de stagnare în desvoltarea activităţii ştiinţifice în unele domenii. Până în vremea Renaşterii nu se pusese problema reunirii izvoarelor, nici aceia a valorii lor. Ele erau răspândite în diferite institutiuni publice, religioase şi particulare, erau presărate pe suprafaţa pământului sau acoperite cu pulberea depusă de trecerea anilor, se transmiteau din gură în gură, pierzându-şi mai întotdeauna forma originală prin adaosurile făcute în peregrinarea lor. Noţiunea respectului pentru mărturiile trecutului nu fusese înţeleasă decât de foarte puţini. Pentru a remedia lipsa materialului, scribii evului mediu şi Renaşterii nu vor ezita să radă textele vechi de pe pergamente pentru a face loc producţiunilor lor. Numeroase palimpseste din această epocă exemplifică situaţia precară a documentării. Era încă imposibilă alcătuirea unei liste a tuturor mărturiilor folositoare pentru lămurirea unei probleme, iar dacă cineva ar fi posedat asemenea listă, consultarea materialului ar fi necesitat călătorii, cheltueli şi intervenţii fără sfârşit.

Invăţaţii au folosit numai isvoarele pe care le aveau

la îndemână, ignorând restul, iar operele lor s'au resimţit. Erau slab informaţi, concluziile lor nesigure şi adesea utilitatea lor nu consta, după unii autori, decât în măsura în care au întrebuinţat şi au reprodus isvoare astăzi pierdute. Singurii care erau mai bine informaţi erau cercetătorii care, prin ocupaţiunea lor: bibliotecari, arhivari, conservatori de muzee şi de edificii publice sau private, călugări, magistraţi, notari, oameni de Stat, puteau pătrunde în bogatele depozite de documente ale instituţiunilor publice, religioase sau particulare.

Incepând din veacul al XV-lea, opera de reunire şi păstrare a materialului istoric se intensifică. Numeroşi colecţionari de documente originale sau de copii, de opere de artă şi de obiecte diverse îşi fac apariţia. Intre cele mai de seamă colecţiuni se aşează acelea ale Bisericii sau ale instituţiunilor religioase şi acelea ale suveranilor, între care mai demu de amintit este cabinetul manuscriselor Franţei. Cu timpul, aceste depozite aproape oficiale se lărgesc, aşa încât spre sfârşitul veacului al XVIII-lea absorbiseră cea mai importantă parte a colecţiunilor reunite de amatorii şi eruditii epocii anterioare. Condiţia ca aceste isvoare să fie puse la dispoziţiunea publicului se realizează deasemenea treptat. Colecţionarii permiteau celor din apropierea lor să le studieze şi să le folosească materialul. Suveranii, şi în primul rând regii Franţei, permit de timpuriu accesul publicului în depozitele lor de isvoare, aşa încât în preajma Revoluţiei franceze, acest principiu este pe cale a se generaliza. Problema este soluţionată de oamenii revoluţiei prin concentrarea isvoarelor istorice în câteva depozite mari şi punerea lor complectă la dispoziţiunea publicului. Celelalte state europene au pus treptat în aplicare sistemul francez, care astăzi este adoptat pretutindeni.

In principiu, astăzi isvoarele istorice sunt reunite şi păstrate în trei mari instituţiuni: *arhiva, biblioteca* şi *muzeul.* Evident că există încă asemenea isvoare în circulaţie, dar cu vremea ele vor fi îngobate în depozitele speciale. Centralizarea lor uşurează mult sarcina euristicei, dar pentru a corespunde în totul cerinţelor ei, păstrarea şi punerea materialului la dispoziţiunea cercetătorilor trebue

organizată şi simplificată în vederea pregătirii unei munci ştiinţifice cu randament apreciabil. Nu erau deci suficiente centralizarea şi prezentarea materialului. Trebuiau găsite şi aplicate mijloacele de organizare a depozitelor, de conservare a materialului, de repartiţie după aspectul exterior, după conţinut, în ordine cronologică, geografică sau logică, şi după alte criterii care ar putea uşura reunirea şi cercetarea lor. Pentru realizarea acestor desiderate au apărut discipline speciale, care sunt absolut necesare pregătirii personalului ştiinţific al instituţiunilor de păstrare a isvoarelor. Se vor alcătui inventare descriptive sau repertorii generale (alfabetice, cronologice, sistematice etc.), repertorii de izvoare şi repertorii bibliografice compuse din diferite puncte de vedere, publicaţiuni de isvoare în mod sistematic.

Această preocupare în legătură cu organizarea materialului şi a muncii în depozitele isvoarelor istorice se extinde asupra tuturor depozitelor analoage, fie că au caracter general sau special, cuprind material în legătură cu o singură sau cu mai multe ştiinţe sau preocupări, aparţin unor instituţiuni publice sau particulare, unui grup de indivizi sau unui individ izolat. In toate aceste cazuri, problema se pune în aceiaş formă şi prezintă o singură soluţie: pregătirea unui personal competent, care să corespundă tuturor cerinţelor.

O arhivă, o bibliotecă, un muzeu prezintă unele puncte comune de organizare. Se cere un local potrivit scopului, cu o instalaţie care să permită buna conservare şi posibilitatea rapidă a deplasării materialului cerut de cercetători sau de conducătorii instituţiunii în cadrul căreia funcţionează depozitul. Trebue înfăptuită după metodele cele mai potrivite inventarierea, catalogarea şi difuzarea conţinutului, prin sisteme care să dea maximum de rezultat cu un minimum de sforţare şi de cheltuială. Trebue stabilită o legătură între instituţiunile de acelaş gen, o coordonare a materialului comun sau deosebit, pentru uşurarea eventualelor cercetări. Trebue înlăturat balastul inutil, care nu prezintă nici un interes, fie că sunt forme intermediare, copii incorecte sau incomplecte alături de originale, texte duble şi altele, păstrând în evidenţă numai materialul care prezintă o valoare efectivă oarecare.

Toate aceste cerinţe sunt în sarcina personalului depozitului respectiv, făcând imperioasă necesitatea unei pregătiri profesionale temeinice.

Personalul arhivei trebue să cunoască metodele de conservare a materialului, de organizare generală a localului, de inventariere, catalogare şi difuzare a materialului documentar, care fac obiectul arhivisticei. Trebue să aibă deasemenea noţiuni de bibliologie, bibliografie şi biblioteconomie, deoarece adeseori arhivele cuprind piese care ar trebui să se găsească în biblioteci sau editări de documente. Pentru inventarierea şi catalogarea materialului în România este nevoie de un grup important de cunoştinţe. Trecutul nostru ne a lăsat mărturii scrise în mai multe limbi: latină, slavă, greacă, turcă, germană, franceză, rusă, maghiară; chiar textele româneşti au nevoie să fie descifrate, deoarece până sub domnia lui Ioan Alexandru Cuza s'au întrebuinţat alfabete de origină slavă. De aci rezultă necesitatea cunoaşterii paleografiei şi a filologiei în legătură cu aceste isvoare variate. Pentru clasarea după conţinut, sunt necesare cunoştinţe generale de technică, ca elementele de diplomatică şi cunoştinţe speciale în legătură cu cadrele de preocupări ale instituţiunii unde funcţionează arhiva: sigilografie, heraldică, miniaturistică, cronologie, numismatică, instituţiuni publice şi private, etc., precum şi noţiuni sau pregătiri speciale în ştiinţa sau domeniul de preocupări al instituţiunii în care serveşte. Pentru difuzarea materialului, pentru punerea lui la dispoziţie şi documentarea cercetătorilor sau conducătorilor de instituţiuni în legătură cu o problemă oarecare, se cere o pregătire ştiinţifică temeinică în specialitatea respectivă.

Personalul bibliotecii va avea nevoie aproape de acelaş cunoştinţe, aprofundând însă studiile corespunzătoare, anume bibliologia, bibliografia, biblioteconomia, arhivistica rămânând pe planul al doilea. Se adaugă deasemenea necesitatea cunoaşterii cât mai multor limbi vechi şi moderne în vederea inventarierii, clasării, şi catalogării cărţilor.

Personalul muzeului va avea ca primă preocupare disciplina corespunzătoare obiectului muzeului respectiv: arheologia, geografia, istoria, etnografia, artele plastice, ştiinţele naturale, pozitive sau aplicate, etc., la care se

adaugă muzeografia sau tehnica de organizare a muzeelor, de conservare a obiectelor, de inventariere, clasare, catalogare şi prezentare a materialului, alături de o pregătire asemănătoare cu aceia a personalului de arhive şi biblioteci.

Tocmai aceste discipline sau cel puţin acelea care privesc tehnica ştiinţifică de organizare a depozitelor de păstrare a materialelor diverse intră în preocupările Şcoalei de arhivistică, a cărei împărţire pe secţiuni este instituită în vederea pregătirii unor buni şi competenţi funcţionari de arhive, biblioteci şi muzee, evident cu o tendinţă mai accentuată de specializare pentru domeniul mărturiilor istorice, a căror organizare şi publicitate era imperios cerută de metoda istorică.

Ştiinţele auxiliare ale istoriei

In cursul muncii ştiinţifice, care porneşte dela ideia obiectului de cercetat şi sfârşeşte cu expunerea rezultatelor, istoricul are nevoie de cunoaşterea unor ştiinţe variate. Prin însăşi obiectul său, istoria cercetând toate manifestările omeneşti cu caracter social, va avea în mod natural legătură cu disciplinele care se ocupă cu studiul acestor manifestări din orice punct de vedere sau rezultă din acestea, iar altele vor fi necesare atunci când obiectul cercetării are legături cu domeniul ştiinţei respective. Intre aceste ştiinţe care prezintă raporturi de conexitate cu istoria putem enumera filologia, politica sau ştiinţa statului, sociologia, economia politică, dreptul, filosofia, autropologia, etnografia şi etnologia, istoria artelor şi literaturii, statistica şi altele,

Pentru îndeplinirea scopurilor sale metodice, istoria are nevoie de un grup de cunoştinţe prealabile şi auxiliare, de anumite noţiuni tehnice, pe care nici metoda nici dispoziţiunile naturale ale cercetătorului nu le pot înlocui. Aceste cunoştinţe şi noţiuni se obţin prin studiul unui grup de ştiinţe, care poartă denumirea generală de ştiinţe auxiliare ale istoriei, deoarece ne ajută la reunirea materialului, la cercetarea lui analitică şi sintetică prin elucidarea oricăror nelămuriri sau îndoieli, precum şi la expunerea rezultatelor muncii istorice.

Inţelesul şi cuprinsul grupului de discipline desemnat

prin denumirea de ştiinţe auxiliare ale istoriei a variat în cursul timpului. El a cuprins la Mably studiul dreptului natural şi public, studiul ştiinţelor morale şi politice. Daunou fixează trei grupe de ştiinţe ajutătoare: studiile literare, studiile filosofice şi studiile istorice. Freeman cere cunoaşterea filosofiei, dreptului, finanţelor, etnografiei, geografiei, antropogeografiei, ştiinţelor naturale [1]. Dar toate aceste grupări şi preocupări nu mai corespund necesităţilor metodice actuale. De aceia, lista ştiinţelor auxiliare este astăzi mult mai complexă şi prezintă greutăţi importante, care uneori descurajează pe cei cu veleităţi şubrede de erudiţie.

Nu vom analiza aci obiectul special al fiecărei ştiinţe auxiliare, ci vom indica numai, în mod sumar, întrucât sunt ele necesare operaţiunilor metodei istorice.

In primul rând se aşează metodologia, cu auxiliarele ei istoriografia şi filosofia istoriei, care dau directivele generale şi speciale ale muncii istorice.

Urmează numeroase discipline ştiinţifice, care se pun la dispoziţiunea fazelor metodei istorice după cum urmează:

a) Ştiinţele auxiliare care ajută euristicei în căutarea şi reunirea materialelor documentare: arhivistica, bibliologia, bibliografia, paleografia cu subdiviziunile ei după criterii linguistice (română, slavă, greacă, latină, etc.), istoria scrisului şi expertiza grafică, filologia, arheologia, numismatica, istoria isvoarelor, istoria instituţiunilor, istoria artelor şi alte ştiinţe care mijlocesc cunoaşterea isvoarelor istorice.

b) Ştiinţele auxiliare necesare criticei sunt: paleografia, istoria scrisului şi filologia, diplomatica, sigilografia, miniaturistica, arheologia, bibliografia, bibliologia, etc. pentru lămurirea isvoarelor şi stabilirea autorităţii lor; cronologia, genealogia, heraldica, numismatica, etnografia, geografia, etc. pentru ordonarea materialului de isvoare şi fapte.

c) ştiinţele auxiliare ale construcţiei istorice ar fi: filologia pentru interpretare, istoria, geografia, antropolo.

---

1. Cf. asupra ştiinţelor auxiliare istoriei Bernheim, *op. cit.* p. 27)-231 şi Langlois-Seignobos *op. cit.* p. 25-41.

gia, etnografia, etc. pentru combinarea şi reproducerea condiţiunilor fizice şi spirituale; psihologia individuală şi a maselor, ştiinţele privind diferite domenii ale desvoltării şi culturii omeneşti, ca istoria dreptului, instituţiunilor, filosofiei, etc., pentru degajarea factorilor şi încadrarea construcţiei.

d) ştiinţele auxiliare ale expunerii istoriei sunt acele ştiinţe sau discipline, care dau noţiuni şi cunoştinţe în legătură cu construcţia estetică şi stilistică a lucrării, cu prezentarea materialului documentar şi bibliografic, etc.

Este evident că nu se poate cere unui cercetător să cunoască toate aceste ştiinţe auxiliare în aceiaş măsură, căci cunoştinţele sale se vor restrânge în mod natural în jurul preocupărilor lui speciale, adică a specialităţii pe care şi-a ales-o în cadrele istoriei universale, sau a preocupării în legătură cu obiectul cercetării la un moment dat. Totuşi, fiecare istoric trebue să aibă anumite cunoştinţe şi noţiuni, suficient de aprofundate pentru a putea să le utilizeze cu folos în aplicarea metodei de cercetare şi în elaborarea rezultatelor exacte ale muncii sale ştiinţifice. Această necesitate absolută a provocat crearea unor cursuri sau instituţiuni speciale de pregătire a viitorilor cercetători sau oameni de ştiinţă în cunoaşterea ştiinţelor auxiliare ale istoriei. Inaugurat în formă redusă şi unilaterală în mânăstirile benedictinilor sau în depozitele diverse de păstrare şi prezentare a isvoarelor istorice, exemplificat prin lucrările de ansamblu pentru editarea critică a isvoarelor de orice natură, acest scop metodologic a devenit preocuparea dominantă a unor instituţiuni de învăţământ, a căror primă reprezentantă este Ecole des Chartes din Paris şi în care se încadrează şcolile similare din majoritatea ţărilor europene, iar în România Şcoala de Arhivistică din Bucureşti.

III. Şcoala de Arhivistică şi cerinţele metodei istorice

Practica metodei ştiinţifice pune problema alcătuirii unui grup de cunoştinţe prealabile şi ajutătoare, care nu sunt în directă legătură cu obiectul istoriei, dar care sunt indispensabile. Pe de o parte, cunoaşterea ştiinţelor auxiliare istoriei pregăteşte omul de ştiinţă capabil să anali-

zeze isvoarele şi să extragă rezultate pentru lămurirea şi înţelegerea faptelor istorice; pe de altă parte, cunoaşterea normelor ştiinţifice de organizare, conservare şi prezentare a isvoarelor istorice sau generale, reunite în arhive, biblioteci şi muzee, pregăteşte pe tehnicianul acestora, oricare ar fi preocuparea lor de bază.

Până la înfiinţarea Şcoalei de Arhivistică această dublă preocupare nu pare a fi fost luată în seamă în ţara noastră.

Universitatea, în cadrul ei actual, afară de secţiunile de predare a ştiinţelor aşa zise exacte sau a celor aplicate, a considerat ca obiect principal al activităţii sale atribuţiunile tradiţionale de a face cursuri publice şi a conferi grade. Nu a avut posibilitatea, nici timpul să pregătească studenţii în domeniul metodologic, decât în unele direcţiuni şi acolo necomplect. In facultăţile de litere şi filosofie, la studiile istoriei expozitive s'au adăugat lucrări seminariale şi noţiuni paleografico diplomatice, dar regimul specific al acestui învăţământ nu a permis o reglementare metodică a laturii practice a acestei discipline. Recunoaştem că există unii profesori dornici a crea un curent de activitate ştiinţifică şi a-şi ajuta elevii în dibuirile lor metodice, prin noţiuni predate în marginea programului, prin interpretări de texte, prin cercetări comune în arhive, biblioteci sau muzee. Unele institute ştiinţifice au simţit nevoia să înfiinţeeze cursuri pentru predarea unor cunoştinţe auxiliare cercetărilor privind domeniul lor de preocupare, dar în nici una din aceste încercări nu poate fi vorba de o preocupare generală pentru constituirea şi aplicarea metodei în ştiinţă.

Aceiaş situaţiune se întâlneşte în domeniul păstrării şi organizării isvoarelor de orice natură, cu scopul de a putea fi puse în mod util la dispoziţiunea celor interesaţi. Pe de o parte, în România mai există cantităţi importante de isvoare împrăştiate la particulari sau la diverse instituţiuni, care nu au depus aceste mărturii ale trecutului în depozitele legale speciale. Cele mai multe dintre ele sunt necunoscute, neinventariate, neanalizate, deci inutilizabile. O campanie de reglementare şi realizare a concentrării materialului documentar de orice ordin nu s'a putut porni

şi nici nu ar putea încă duce la rezultate totale din cauza lipsei unui număr suficient de elemente specializate în acest gen de activitate şi în organizarea materialului dobândit. Pe de altă parte, depozitele existente sunt în majoritatea lor departe de o organizare perfectă, care să asigure în acelaş timp păstrarea şi utilizarea materialului dinlăuntrul lor. De altfel, afară de rari excepţiuni, care sunt mai întotdeauna rezultate prin pregătirea acordată în mod complect de Şcoala de Arhivistică sau în domeniul bibliologiei şi bibliografiei de cursurile speciale dela Universităţile din Bucureşti şi Cluj, personalul acestor depozite are o pregătire foarte slabă sau nulă în legătură cu îndatoririle lui. Pentru a fi arhivar sau bibliotecar într'o instituţiune publică, se crede că nu este nevoie de o pregătire specială, după părerea aproape generală a conducătorilor acestor instituţiuni. S'a luat chiar obiceiul a se recruta asemenea personal dintre funcţionarii cei mai slabi, deoarece, în concepţia aproape general acceptată, toată activitatea în acest domeniu se reduce la înregistrarea unor acte sau volume, la aşezarea lor în dulapuri şi la prezentarea lor mai mult sau mai puţin înceată la cerere. Or, această mentalitate este cu totul greşită şi dăunătoare pentru bunul mers al instituţiunii respective. Să luăm un exemplu. Într'o administraţie oarecare, serviciul arhivelor implică trei funcţiuni: primirea, conservarea şi distribuirea actelor, adică funcţiunile: receptivă, ordinativă şi distributivă. Prima şi ultima sunt mult mai uşor de îndeplinit faţă de a doua. Se primesc actele, se înregistrează şi se pregătesc de clasare. La cerere, cu ajutorul repertoriilor speciale, se extrage din arhivă actul respectiv şi se distribue, notându se faptul. Dar analiza aspectului exterior şi a conţinutului în vederea clasării pe diferite ordine: persoane, dată, loc, conţinut, etc. precum şi aranjarea materialului într'o ordine sistematică, după metodele ştiinţifice, pregătirea şi subdivizarea repertoriilor generale sau analitice, a indexelor documentare sau bibliografice, cer o pregătire deosebită atât în domeniul tehnicei arhivelor sau bibliotecilor, cât şi în acela al unor ştiinţe auxiliare în legătură cu sfera de preocupări a instituţiunii respective. La acestea se adaugă necesitatea creării unui spirit critic pe baze strict ştiin-

ţifice, graţie căruia să se poată face discernarea materialului, stabilirea valorii relative a documentelor ce trebuesc triate, înlăturarea materialului inutil şi pasibil de a da loc la interpretări greşite.

Şi într'unul şi într'altul din cele două domenii de pregătire care ne preocupă, se vede deci necesitatea unui sistem coordonat de formare a unor specialişti, fie sub aspectul unor oameni de ştiinţă care se vor dedica vastului câmp de cercetare reprezentat prin istoria românească, fie sub acela al tehnicienilor care vor impune arhivelor, muzeelor şi bibliotecilor aspectul ştiinţific obligator pentru buna cunoaştere şi folosire a materialului documentar.

Şcoala de Arhivistică răspunde în totul acestui dublu scop. In cadrul celor trei diviziuni principale ale pregătirii ce oferă : arhivistica, bibliologia şi muzeografia, ea învaţă pe viitorii cercetători cunoaşterea temeinică a noţiunilor prealabile cercetării istorice, anume ştiinţele auxiliare istoriei şi disciplinele necesare organizării instituţiunilor de păstrare a isvoarelor de orice ordin. Invăţământul său nu se menţine numai la forma expozitivă, atât de dragă regimului de predare al universităţii actuale, ci insistă asupra laturii practice, a aplicării necontenite a cunoştinţelor asupra obiectului cercetării. In campania de organizare a muncii ştiinţifice în general şi istorice în special, ca şi în încercarea de centralizare, de reglementare şi de pregătire pentru publicitate a materialului documentar din ţara noastră, ea poate juca un rol preponderent, prin faptul că va crea instrumentele necesare : oamenii de ştiinţă şi technicienii ce-şi vor asuma această sarcină. Va avea probabil încă de luptat până îşi va impune punctul său de vedere şi menirea sa. Inaintaşa sa din Franţa a trebuit să lupte cincizeci de ani până a impus în arhive şi biblioteci ideia acceptării diplomaţilor săi într'o treime din locurile personalului. Mijloacele noastre de activitate sunt încă restrânse şi paralizate, Nu am obţinut încă în toate domeniile drepturile pe care le revendică elementele pregătite de această şcoală. Numărul studenţilor trebue să rămână încă redus pentru a nu dăuna seriozităţii pregătirii. Ne mai rămâne mult până vom convinge pe viitorii cercetători de necesitatea cunoştinţelor metodice prealabile alcătuirii operei istorice. Dar toate vor veni la rândul lor.

CONSTANTIN I. ANDREESCU

Introducere în arhivistică

Introducere. Obiectul cursului. Elemeute de programă analitică.

Noţiuni generale. Experienţa arhivistică şi consemnarea ei în manuale. Terminologia. Definiţia arhivei. Arhiva şi registratura. Fondurile arhivistice. Caracterul juridic şi cultural al arhivelor. Arh'vist şi arhivar. Arhivistica.

Arhivologia. Istoria arhivelor: antichitate, ev mediu — arhive patrimoniale, bisericeşti, notariale, comunale, parohiale —, epoca modernă. Administrarea arhivelor: centralizare, concentrare. Legislaţie. Publicitatea actelor.

Arhivotehnia. Vărsarea, alegerea, formarea seriilor, clasarea: cronologică, alfabetică, zecimală, pe materii. Respectarea fondurilor. Impachetarea: paginaţia, numerotarea (cotarea), stampilarea, ordonarea, paza, aşezarea, scoaterea şi reaşezarea. Arh'varea: inventarul, apendicele, notele tergale, rezumatul, regestul, observaţiile, prefaţa, indicele. Indicele inventarelor. Ghidul arhivei. Cataloagele şi repertoriile.

Arhiveconomia. Localul. Terenul. Construirea: acoperişul, podeala, încălzirea, luminarea. Orânduirea localului: birouri, săli, cabinete, laborator, legătorie, depozite, locuinţe, mobilier. Igiena şi întreţinerea localului şi a materialului. Hârtia, legarea, cerneala. Distrugerea arhivelor. Flora şi fauna. Remedii.

Incheiere. Pregătirea şi datoria arhivistului şi a arhivarului. Protecţia arhivelor.

Introducere. Incepem astăzi un curs nou, *arhivistica* sau ştiinţa arhivelor, cu a cărui materie sunteţi în general familiarizaţi. In cei doi ani pe care i aţi urmat până acum v'aţi pregătit aşa fel încât să fiţi în măsura de a şti ce este o arhivă şi cum se poate cunoaşte materialul pe care îl cuprinde ea. In acest an vom căuta împreună să vedem care este istoricul arhivei, ce legislaţie o protejează, cum se strânge şi se alcătueşte un fond arhivistic, ce îngrijire trebue să i se dea, cum poate fi pus la îndemâna cercetătorilor şi interesaţilor şi cine o serveşte.

In lecţiunea de astăzi vom face o prezentare sumară

a obiectului cursului nostru din anul acesta, cum am făcut de altfel şi la celelalte discipline pe care am avut onoarea să vi le predau: cronologia în anul întâiu [1]) şi diplomatica în anul al doilea [2]). Este deci vorba mai degrabă de un fel de programă analitică a cursului de cât de o lecţiune de principii. Ea anticipează o dorinţă mai veche a mea, de a fixa limpede programa tuturor cursurilor dela această şcoală, dar pe care n'am putut să o obţin încă. Până atunci să-mi daţi voie a vă recomanda totuşi o şi mai sumară prezentare a tuturor acestor materii pe care am făcut o în cea dintâiu lecţie ţinută la această şcoală în anul 1929, sub titlul de *Ştiinţele auxiliare ale istoriei* [3]). Bibliografia aleasă care am făcut să apară în *Carnetul studentului* [4]), vă poate pune în măsură să cunoaşteţi în amănunt aproape toate aceste materiii, a căror teorie şi tehnică vă este acum familiară prin înseşi cursurile urmate aici.

Noţiuni generale. Trebue să vă spun dela început că, întocmai ca şi celelalte discipline, arhivistica nu este o creaţie nouă şi mai ales nu este o creaţie spontană. Veacurile trecute stau la temelia ei, fiecare generaţie adăugând ceva la moştenirea celeia care o precedase. Dar, spre deosebire de altele, în care speculaţia teoretică a putut juca un rol important, arhivistica îşi trage toate sistematizările şi concluziile sale din *experinţa* nenumăraţilor arhivişti ai trecutului. Această experienţă, observată şi reţinută, mai târziu a putut să fie coordonată în tratatele care circulă în lumea ştiinţifică de azi, din nainte [5]) de Zin-

1) *Introducere în cronologie*, Bucureşti 1943, 42 p., retipărire din: Lucrările Şcoalei de Arhivistică, 2: *Lecţii de deschidere, Noemvrie 1942*, Bucureşti 1943, p. 19-58. A fost ţinută la 16 Nov. 1942. Fără a fi fost prevăzut în programa şcoalei până aci am făcut şi mai nainte lecţii de cronologie în cadrul cursului meu de diplomatică.

2) *Introducere în diplomatică*, Bucureşti 1941, 19 p., extras din *Hrisovul*, I (1941), p. 60—76. Lecţie ţinută la 29 Nov. 1930.

3) Bucureşti 1940, 19 p., extras din *Raze de Lumină*, X (1938), p. 302—318. Lecţie ţinută la 3 Dec. 1929.

4) Bucureşti 1939, 24 p. O nouă ediţie mult adăugită este în lucru.

5) N. Giussani, *Methodus archivorum sive modus eadem texendi ac disponendi*, Milano 1684.

kernagel şi până la Eugeniu Casanova[1]). Cu părere de rău trebue să recunoaştem că la noi, atât în legislaţie cât şi în studii, a pătruns foarte puţin din această importantă disciplină[2]). De aici şi rezultatul firesc al distrugerii nesăbuite a actelor noastre de tot felul.

După această scurtă notă informativă, e necesar să precizăm anumiţi termeni şi să determinăm câteva definiţii. Desigur, sunt foarte cunoscute cuvintele, *arhivă*, *ar-*

---

1) Karl Zinkernagel, *Handbuch für angehende Arhivare und Registratoren*, Noerdlingen 1800. Georg Holtzinger, *Katechismus der Registratur u Archivkunde*, ed. 2, Leipzig 1883 (există şi o ed. din 1909), G. Richou, *Traité historique et pratique des archives publiques*, Paris 1883. Franz von Löher, *Archivlehre*, Paderborn 1890. Ch. - V. Langlois - H. Stein, *Les archives de l'histoire de France*, Paris 1891. Ch. - V. Langlois, *La science des archives*, în *Revue internationale des archives, des bibliothèques et des musées*, I (1895), Paris. S. Muller, J. A. Feith, R. Fruin, *Handleiding voor het ordenen en beschrijren von Archieven*, prelucrare în germană de H. Kaiser, Leipzig 1905, ed. franceză: *Manuel pour le classement et la description des archives*, şi italiană: *Ordinamento e inventario degli archivi*, trad. G. Bonelli şi G. Vittani, Torino 1908 P. Taddei, *L'archivista, manuale teorico-pratico*, Milano 1906 (Manuali Hoepli). P. Pecchiai) *Manuale pratico per gli archivisti*.. ed. II, Milano 1928 (Manuali Hoepli, ed. I 1911. Ch. Johnson *The care of documents and management of archives*, Londra 1919 A. Ferrão, *Os arquivos e as bibliotecas em Portugal*, Coimbra 1920. E. Chavez, *Manuel de organizacion de archivos*, Mexico 1920. V. Löwe, *Das deutsche Archivwesen*, *Seine Gerchichte und Organization*, Breslau 1921. M. Jenkinson, *A manual of archive administration*, Oxford 1922. E. Casanova, *Archivistica*, ed. 2, Siena 1928. S. Pistolese, *Les archives européennes du onzième siècle à nos jours*, Roma 1934. G. Angarano. *Tecnica archivistica. Manuale al uso del' Archivista della Publica Amministrazione*, Roma 1942.

2) D. Onciul, *Din istoria Archivelor Statului*, Bucureşti 1903, 32 p. (extras din *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti 1903, p. 329–353, unde nu este însă Regulamentul Arhivelor Statului). Paul Gore, *Arhivele*, în *Revista Arhivelor*, I. 1 (1924), p. 8—20. A. Veress, *Un nou sistem de catalogare a arhivelor, ibid* I, 2 (1925), p. 177—188. Const. Mois'l, *Progresele arhivisticei, ibid.* II, 4 (1927), p. 1—8. Id. *Arhivele Statului şi Regulamentul Organic, ibid*, II, 5 (1928—1929), p. 269—289. Id., *Problema arhivelor româneşti, ibid.*, III, 1 (1936 — 1937), p. 1 — 46. A. Sacerdoţeanu, *Tezaurele noastre arhivistice*, Bucureşti 1940, 8 p. (extras din *Conferinţa*, IV, 9, (1940). S. Zotta, *Din trecutul Arhivei Statului a Moldovei*, în *Arhiva Românească*, VI (1941), p. 213 — 262, I. Mărcuş, *Asupra unei probleme de arhivistică: organizarea arhivelor autorităţilor şi instituţiilor publice*, în *Revista Arhivelor*, IV, 2 (1941), p. 384 — 388. De adăugat o seamă de studii şi note privind istoria arhivelor noastre, publicate toate în *Rev. Arh.*

kivă istorică, registratură, arhivist, paleograf. arhivistică, etc. Dar ceea ce credem de obiceiu că înseamnă toate aceste cuvinte când le spunem nu este ceea ce trebue să arate ele în mod exact.

Arhiva închipue în mintea noastră o îngrămădire de hârtii, mai mult sau mai puţin ordonate, sortite să fie păzite de un funcţionar incapabil de ceva mai bun. Deci în mod obişnuit cuvântul cuprinde în sine o totalitate de acte şi mai puţin *locul* sau *localul* în care se păstrează ele. Cu toate acestea arhiva trebue să subînţeleagă în sine atât sediul cât şi cuprinsul său. Prin cel dintâi cuvânt înţelegem fie o construcţie anume afectată păstrării tuturor înscrisurilor, şi atunci avem arhive anume organizate, fie numai pe o parte din localul unei instituţii sau administraţii oarecare şi în cazul acesta serveşte numai pentru păstrarea parţială sau generală a arhivei acelei instituţii sau administraţii. Definirea cuprinsului unui astfel de local este mai greu de făcut. Incă dela început, de când s'a observat că suntem în faţa unei instituţii culturale şi juridice, s'a încercat definirea „arhivei" şi din acest punct de vedere. Până acum nu există încă un consens în această privinţă. In parte faptul se datoreşte variabilităţii punctului de plecare, pornind fie dela arhiva de Stat, arhiva ca institut de cultură sau arhiva ca necesitate juridică, fie dela etimologia cuvântului, el însuşi nefixat încă. Eugeniu Casanova, socotit a fi cel mai bun teoretician şi practician al arhivelor, după ce discută critic felurite definiţii date, ajunge să formuleze şi el una aşa: „Arhiva este culegerea ordonată a actelor unei asociaţii sau unui individ, constituită în timpul desvoltării activităţii sale şi păstrată pentru urmărirea unor scopuri politice, juridice şi culturale ale acelei asociaţii sau individ". [1])

Noi credem că o arhivă nu-i absolut necesar să provină neapărat dintr'o activitate şi în timpul desvoltării instituţiei sau individului, asigurând astfel autenticitatea şi încrederea faţă de terţi sau de posteriori, căci acest element nu revine arhivei ci criticei diplomatice. Arhiva nu poate elimina aceea ce consideră că e fals şi nici aceea ce e pro-

1) Casanova, *Archivistica*, p. 19.

dusul unei întâmplări, fără nicio continuitate sau legătură cu alte acte sau activităţi. Deasemeni scopul unei arhive nu poate fi limitat la politic, juridic şi cultural, ci tuturor acelor scopuri care se impun cunoaşterii vieţii sociale în trecut şi prezent. In sfârşit, definiţia lui Casanova nu ţine seamă de o cerinţă esenţială a arhivei: locul şi natura materialului. Inscripţiile cu toate că sunt tot *înscrisuri*, nu pot forma o arhivă şi aceasta nu poate fi formată fără un loc determinat, fie el şi numai un dulap, spre a putea fi organizată. Deaceea credem că e mai potrivită definiţia pe care vrem s'o dăm aici: *Arhiva este culegerea ordonată, într'un loc determinat, a oricărui fel de înscrisuri puţin durabile ale unei instituţii sau persoane, păstrată cu scopul de a cunoaşte bunurile materiale şi morale atât ale creatorilor ei cât şi ale întregei societăţi.*

Am dat definiţia arhivei dar n'am lămurit etimologia cuvântului însuşi. Unii, ca Taddei cred că *arhiva* provine din αρχεια *(sic)*, termen folosit de istoricul evreu Iosif Flaviu din sec. I al erei noastre, în sensul de „registre publice", deoarece pentru *locul* în care se păstrau titlurile publice se întrebuinţa cuvântul αρχειον. Cuvântul s'a transmis prin latina medievală, căci Romanii întrebuinţau alţi termeni. [1]) Alţii, ca Pecchiai, gândindu-se tot la cuvintele greceşti ἀρχεῖα, ἀρχή, ἀρχεῖον, înclină spre acesta din urmă deoarece în greaca modernă corespunde întocmai cuvântului italian *archivio*, în care limbă ar fi fost transmis din vremuri depărtate sau poate din timpul dominaţiei bizantine. [2]) In sfârşit s'a propus şi verbul ἄρχειν, „a registra", „a proteja". Casanova socoate că cea mai logică propunere este aceea de a considera pe ἀρχεῖον la originea cuvântului *arhiva*, indicând palatul magistratului, curia, unde alături de ἄρχων, cel care comanda, erau şi actele emise de el. Din acest cuvânt, luându-se totul pentru parte, derivă cuvântul latin *arcivum, archivum, archivium*, spre a indica atât localul cât şi conţinutul. [3])

Urmărim aici numai cuvântul arhivă. Precizăm însă

1) Taddei, *L'archivista*, p. 3.
2) Pecchiai, *Manuale pratico*, p. 100—101.
3) Casanova, *o. c.*, p. 11.

că atât Grecii cât şi Romanii întrebuinţau deobiceiu alţi termeni pentru a arăta localul şi conţinutul arhivelor şi pe îngrijitorii lor[1]. Este logic să credem că originea cuvântului e grecească şi după părerea noastră, ἀρχεῖον stă la baza termenului, căci acolo se păstrau şi ἀρχεῖα, cuvânt folosit de Dionisiu din Halicarnas (ἀρχήϊον la Herodot, mai vechiu ἀρχεϊϝον) cu sensul de *arhive*. Romanii, unde la Ulpian întâlnim *archivum* pentru palat şi tribunal, au întrebuinţat însă cuvântul *archivum*, luat din grec. ἀρχή, „autoritate", „magistratură", „şef", într'o epocă târzie, abia la Tertullian având şi sensul de „archive". Evul mediu îl transmite apoi sub diferite grafii, ca *arcivum*, *archivum*, *archivium*. De aici trece în limbile moderne cu forma singulară în italiană *archivio*, spaniolă *archivo* şi germană *Archiv*, şi cu plural colectiv în franceză *archives*. In româneşte se întrebuinţează amândouă formele: *arhivă* pentru local şi *arhive* pentru conţinut; dar aici el este reintrodus în limbă.

După această lămurire ne putem da seama acum de ce s'au putut da arhivei definiţii variate. Ceea ce trebue să reţinem este faptul că, indiferent de nume, arhiva adună, clasifică şi păstrează orice fel de titluri, orice fel de înscrisuri. După natura acestor inscrisuri sau acte din punct de vedere al creatorilor lor, se dau şi nume deosebite, ca arhive publice, arhive particulare, arhive de stat, ministeriale, militare (administrative, judecătoreşti, municipale, comunale), arhive centrale, departamentale, provinciale, arhive imperiale, regale, pontificale, bisericeşti, etc. Tuturor, când au o oarecare vechime, li se zice *arhive istorice*, iar când sunt mai noui, *arhive de registratură* sau simplu *registraturi* sau *cancelarii*. Această distincţie este însă improprie, căci niciunui act, oricare i-ar fi vârsta, nu-i lipseşte caracterul istoric pe care îl are în sine din momentul creerii dar care devine valabil cu ajutorul timpului.

---

1) Exemple: γραμματοφυλακεῖον, χαρτοφυλάκιον, armarium, cartularium, cartothesium, chartaceum, chartophylacium, chartarium publicum, grammatophylacium, grapharium, sacrarium, sanctuarium, scrinium, tabularium, tablinum; γραμματοφύλαξ, χαρτοφύλαξ, χαρτουλάριος, antiquarius, archivar, grammatophylax, chartarius, chartophylax, chartularius, registrator, etc. La Romani nu era distincţie între termenul care arăta instituţia (mai des întrebuinţat la plural: armaria, cartularia, grapharia, sacraria) şi acela al funcţionarului.

In adevăr vârsta impune o deosebire în viaţa noastră şi în toate actele noastre. Este deci normal să găsim o astfel de deosebire şi în viaţa arhivelor. De aceea e mai judicioasă clasificarea care s'a făcut în *arhive vii* şi *arhive moarte.* Arhiva vie zisă şi *curentă, de depozit* sau *generală,* cuprinde actele care sunt susceptibile de creştere, cum sunt ale administraţiilor în exerciţiu. Din potrivă, arhiva moartă provine dela o administraţie a cărei activitate a încetat. Intre ele nu este decât un raport de natură istorică. Arhivele moarte trebue să treacă imediat în arhivele de stat spre a fi scăpate dela o distrugere sigură; arhivele vii vor intra tot acolo pe rând şi numai acelea care într'un moment dat nu mai sunt necesare folosinţei comune, devenind pentru registratură adevărate arhive moarte. Acest moment poate fi hotărît şi printr'o dată oarecare. La noi legea prevede o vechime de 30 de ani, prea mică pentru multe categorii de acte.

Orice arhivă se formează deci din diverse fonduri. Odată adunate aici ele trebue să împlinească o funcţie socială, fără de care existenţa arhivei nu ar avea nicio raţiune. Aceasta constă în două elemente: unul de ordin interior, ca prin cea mai mare economie de local, cheltuieli, personal şi timp să adune, să claseze, să păstreze acel material, şi altul, cu caracter exterior, cu cea mai mare înlesnire să pună acest material la îndemâna interesaţilor sau a cercetătorilor pentru cunoaşterea trecutului colectivităţii sau individului. Aici se discută iarăşi dacă aceasta dă arhivei un caracter cultural sau unul juridic. Nu putem intra în amănunte dar trebue să menţionăm că în măsura în care ele servesc *interesul* unei colectivităţi sau unui individ au însuşirea juridică trebuitoare; când însă cercetarea în arhivă urmăreşte numai o *cunoaştere,* oricare ar fi punctul de vedere fixat, arhivele sunt eminamente culturale. Caracterul dublu, cultural şi juridic, pe care îl au arhivele, le deosibeşte şi de celelalte institute de cultură înrudite: colecţiile de manuscrise, bibliotecile şi muzeele. Mai întâiu funcţia socială a arhivelor e mult mai complexă; apoi numai arhiva are şi dreptul de autentificare.

Funcţia şi dreptul de autentificare arhiva le exercită prin personalul ei compus în general din paleografi şi

arhivişti. Preferăm să întrebuinţăm acest termen pentrucă este cel vechiu românesc şi aşa este şi în celelalte limbi latine, în vreme ce *arhivar* este al limbilor germanice. Ca şi acolo el se poate da numai personalului de registratură. Intre unul şi altul trebue să fie o deosebire de formaţie şi scop. Arhivistul este pregătit pentru a putea alege, descifra, clasa, inventaria şi pune la dispoziţie, prin propriile sale mijloace, acte din orice timp şi loc, iar arhivarul va primi, înregistra şi înainta altuia spre rezolvare acte curente, pe care le va reprimi şi clasa sumar pe chestiuni spre a le reda la întâmplătoare cereri noui. Cel dintâi trebue să fie o persoană de iniţiativă şi acţiune în vreme ce al doilea rămâne pasiv. Asemănarea între ei nu stă de cât în datoria pe care o au amândoi de a păstra în cea mai bună stare şi întreagă arhiva dată în seama lor, însă deosebindu-se metodele de lucru.

Pregătirea arhivistului este multiplă. In afară de cultura generală el are şi una specială, pe care i-o dă arhivistica şi ştiinţele conexe. Până de curând prin arhivistică se înţelegeau la un loc toate cunoştinţele de care avea nevoie un arhivist. Casanova a făcut însă o distincţie a materiei, pe care o împarte în trei capitole mari: *arhivistica pură*, *arhiveconomia* şi *serviciul şi natura juridică a arhivei*, aici intrând şi istoria şi legislaţia privitoare. Credem că, luând exemplul bibliotecarilor, putem întrebuința o altă terminologie mai precisă. In acest sens propun următoarele diviziuni ale arhivisticei:

1. *Arhivologia*, cuprinzând istoria, legislaţia, cercetarea materială a arhivei, arhivele diverse şi publicitatea actelor.

2. *Arhivotehnia* sau tehnica arhivistică privitoare la selecţionare, clasare, inventariere şi aşezare.

3. *Arhiveconomia* sau administrarea generală externă a arhivelor şi a actelor.

Arhivologia. Un capitol al arhivisticei care se ocupă cu istoricul arhivelor, alcătuirea diverselor arhive şi legislaţia privitoare, în care o parte importantă o formează publicitatea actelor, este arhivologia. Asupra acestui lucru reproducem cuvintele de sintetizare ale lui Pistolese:

„Arhivele au origini care urcă departe în trecut. Desvoltarea lor e paralelă cu organizația socială și politică a diferitelor țări. Acolo unde nu există această organizare sau nu este de cât la începuturile sale, nu aflăm depozite de arhive, însă îndată ce încep să se observe, atunci depozitele de arhive încep și ele să ia naștere și să se organizeze; și în măsura în care condițiile sociale și politice evoluiază și se afirmă nouile tendințe în viața popoarelor, depozitele de arhivă iau și ele caractere deosebite. Se poate spune deci că dacă depozitele de arhive însoțesc în transformarea, originea, desvoltarea și sfârșitul unui organism sau unei instituții sociale și politice bine determinate și cărora le constituie însăși istoria autentică, totalitatea lor reprezintă, ca să zicem așa și dintr'un oarecare punct de vedere, nu numai viața trecutului unui popor ci și viața prezentă și sâmburul evoluției sale viitoare[1]".

In ceea ce privește *istoricul* arhivelor trebue că spunem că existența lor se face simțită din adâncul antichității. Hitiții, Asirienii, Chaldeenii, Perșii și apoi toate popoarele vechi au avut arhive-biblioteci. Grecii și Romanii le-au dat o extindere mare încredințându le pazei unor persoane sacre. Nu aveau arhive numai în centru ci și în provincii. In vremea imperială o legislație amănunțită fixează normele de conservare și ferirea lor de falsuri.

In epoca migrațiunilor se observă o decadență a acestei instituții, mai ales din cauza trândăviei autorității statale. Când municipalitățile încep să-și asume întreaga răspundere a conducerii arhivele sunt numai niște *gesta municipalia*. Justinian, în *Novella XV*, consacră această arhivă locală, prin porunca dată prefectului pretoriului să trimită în fiecare provincie *praecepta* „ut in civitatibus habitatio quaedam publica distribuatur, in qua conveniens est defensores monumenta recondere, eligendo quendam in provincia, qui horum habeat custodiam: quatenus incorrupta maneant haec, et velociter inveniantur a requirentibus: et sic apud eos archivum; et quod hactenus praetermissum est in civitatibus emendetur".

In acest fel arhivele sunt conduse de un arhivist *exceptor* sau *cimeliarcha*, până târziu. Paralel însă erau și

1. S. Pistolese, *Les archives eurepéennes*, p. 3.

acte particulare, care au format arhive patrimoniale, ca şi acelea ale Bisericii. Arhivele patrimoniale devin apoi adevărate arhive feudale. La acestea se pot îngloba şi cele imperiale sau regale. In bună parte acestea sunt călătoare — *viatoria* — dar încep să aibă şi un sediu stabil — *stataria* — o organizaţie interioară şi, mai târziu, supuse controlului financiar.

Când aceste arhive capătă o mai mare extindere, din sec. XI înainte, încep săse constitue şi alte feluri de arhive. Astfel arhivele papale, care la început erau formate mai ales din acte privind vieţile sfinţilor sau martirilor, adaugă acte juridice şi diplomatice, iar la 1198 capătă o formă de organizare definitivă. Arhivele eclesiastice se constituiesc şi ele pe episcopii, capitluri şi mănăstiri; în Ungaria, deci şi în Transilvania, la unele din acestea se constitue în sec. XIII şi *loca credibilia*.

Numărul genurilor de arhive creşte tot mai mult. Trebue să spunem însă că acelea ale notarilor publici capătă o deosebită importanţă. Dar alăturea de acestea ridicarea comunelor face din arhive o instituţie de prim ordin. Deoarece principiile care au stat la baza constituirii arhivelor comunale vor deveni apoi bunuri comune pentru toate arhivele şi toţi arhiviştii de azi, dăm aici prezentarea pe care le-o face Pistolese:

„*a)* Dela mijlocul sec. XII Comuna începe să administreze regulat justiţia pentru a asigura liniştea. Deci în această epocă apar seriile actelor judiciare.

„*b)* Puterea Comunei se afirmă mai mult şi atunci apar în Arhive statutele, legile în sensul larg al cuvântului şi mai ales culegerile de obiceiuri, care au fost la început în comune izvorul principal al dreptului. Seriile de acte judiciare, legi în sensul larg al cuvântului, statute, sunt păstrate în originale lângă charte „jurium" şi dau fondurilor arhivelor un aspect nou, mai ales că cel mai mult timp se procedează la transcrierea lor în registre cu nume multiple.

„*c)* Dela naştere comuna caută să recupereze drepturile care îi revin şi să şi afle interesele care o privesc; de aici grija continuă ce-şi ia să reclame dela notari şi dela particulari toate titlurile care o pot interesa; astfel

ia naştere în unele comune, nu numai dreptul de anchetă care va fi sancţionat când aceste comune vor fi în deplină forţă, ci tot aşa dreptul de *praelatio* şi dreptul de revendicare, în timp ce în alte comune se merge până la abolirea dreptul de moştenire al familiei notarului decedat fără moştenitori pentru actele pe care le a redactat, acte care vor trebui să fie depuse în arhivele comunei. Această cercetare a propriilor sale drepturi şi a intereselor sale Comuna n'o părăseşte nici chiar când ea şi-a sfârşit concentrarea în propriile sale arhive a tuturor documentelor care o privesc şi ea este iniţiată dela început şi impusă ca atare celor care conduc depozitele de arhive.

„*d)* Comuna, odată întărită, organizează şi desvoltă din ce în ce mai mult serviciile publice legate de viaţa socială, politică, administrativă şi se introduce astfel în unele Comune, de altfel numai decât urmate şi de altele, repartiţia documentelor şi arhivelor pe birouri şi pe materii; dealtă parte, inscrisurile având aceiaşi provenienţă şi un format identic, sunt adesea reunite la un loc spre a constitui astfel un început de realizare a ceea ce se numeşte azi „principiul integrităţii seriilor".

„*e)* Comuna a atins desvoltarea sa deplină; ea a căpătat puterea deplină să legifereze şi să reglementeze. Intervine atunci în interesul public sau, dacă vrem, mai simplu, în propriul său interes, nu numai în raporturile de drept public ci şi în acela de drept privat. Transcrierea în registre a numeroase categorii de acte publice şi particulare, adunate de unele Comune, aşa fel ca unele documente să poată avea deplină şi întreagă autoritate legală, este o consecinţă a lărgirii sferei de activitate a comunei. Importanţa unei astfel de prescripţii este evidentă dacă ne gândim că, dictată de simple noţiuni fiscale cum ar putea părea la o întâie privire, ea sfârşeşte prin a determina o evoluţie juridică a documentului în evul mediu şi prin urmare, a fondurilor de arhive în care se află. Adăugăm că în comunele în care s'a ordonat publicitatea actelor vedem apărând repede, sub formă de instituţie, dreptul fiscal de a percepe o taxă pentru copiile cerute de particulari, ceea ce stabileşte foarte

limpede pentru depozitele de arhive un caracter de serviciu public [1])".

Când libertățile civice încep să decadă monarhiile și signoriile atacă publicitatea actelor și arhivele încep să fie închise. Cu timpul ajung să fie socotite secrete și în profitul deținătorului. Numai datorită unor măsuri excepționale luate de suverani și principi sau de Biserică, arhivele totuși progresează enorm fiind adăugite, clasate și inventariate. Mai mulți regi și papi chiar se laudă cu titlul de arhivist. Cu învoiri speciale sunt admise și cercetările, care, au dus la masive publicații de izvoare din sec. XVI înainte.

Un important capitol arhivistic îl formează istoricul registrelor parohiale. Intâlnim astfel de registre în Italia încă din sec. XIV, dar legal prescrierea lor se face în sesiunea a 24-a din Noemvrie 1563 a Conciliului tridentin. E vorba de înscrierea botezaților, cununaților și morților în registrele preoților care au săvârșit taina respectivă. Este o formă de alcătuire a stării civile, care s'a răspândit foarte repede în Apus și aduce azi mari servicii statisticei și genealogiei. La noi s'au introdus la biserici abia în 1831, și au fost legal înlocuite apoi cu oficiul de stare civilă la 1863, fără a fi desființate cele parohiale. In alte părți mai dăinuesc încă numai acestea.

In această stare se aflau arhivele când a izbucnit Revoluția franceză. Cu acest prilej, la 7 messidor anul II (25 Iunie 1794) Convenția a proclamat solemn deschiderea tuturor depozitelor de arhive și caracterul lor de proprietate națională. De acum înainte alta e soarta arhivelor.

De data aceasta se pun și principii generale de administrarea arhivelor. Astfel s'a încercat atunci *centralizarea* la Paris a tuturor depozitelor din Franța, dar din lipsă de loc pentru adăpostire s'a precizat și selecționarea prin *Agence temporaire des titres*, devenită apoi *Bureau du triage des titres*, care a funcționat zece ani. Aceasta a făcut mari pagube căci a ales numai actele de caracter domanial și istoric și a distrus toate actele privitoare la privilegii, actele feudale și orice biroul a socotit de nofolositor. In 1810 Napoleon a vrut să facă o centralizare și mai mare:

1) S. Pistolese, *Les archives européennes*, p. 11—12.

să aducă la Paris arhivele din tot imperiul său. Apoi, după căderea lui Napoleon, arhivele străine s'au înapoiat posesorilor, după multe pagube suferite între timp.

Mai târziu Convenţia a adoptat principiul *concentrării* arhivelor pe departamente în oraşul reşedinţă.

Pe temeiul acestor principii trăim şi astăzi. La centralizare s'a renunţat însă aproape de tot. Numai Uniunea Sovietică păstrează o centralizare specială pentru anumite acte. In celelalte părţi este pus în practică principiul concentrări teritoriale.

Legislaţia care a dus la alcătuire diverselor arhive şi la protejarea materialului arhivistic e strâns legată de istoricul lor însuşi. Incepând cu antichitatea legiuitorul a căutat pe toate căile să îmbunătăţească atât starea arhivelor cât şi recrutarea personalului necesar.

In legătură cu aceasta stă şi *publicitatea actelor*. Este un capital foarte discutat şi s'a ajuns la soluţii deosebite. In mod obişnuit astăzi se recomandă deplina publicitate cu rezerva ca să se întârzie câtva timp cunoaşterea acelora care ar prejudicia societăţii sau individului.

Arhivotehnia. Capitolul arhivisticei care priveşte modul cum se lucrează în arhivă are numele obişnuit de arhivistică pură. Deoarece e vorba mai mult de tehnica interioară a serviciului de arhivă preferăm să-i dăm titlul de *arhivotehnie*. Cel puţin în parte, prin aceea ce se numeşte „alcătuirea inventarelor", el se suprapune capitolului bibliografie din studiul cărţii. Ar putea deci căpăta tot aşa de bine şi numele de *arhivografie*, dar socotim mult mai potrivit pe cel dintâi.

Cea dintâi operaţie pe care o face arhivistul este aceea de a primi materialul arhivistic după *listele de vărsare*. De aici înainte intervine operaţia arhivistului cu experienţa, probitatea şi cultura lui. Materialul vărsat este foarte variat iar interesul nostru nu atinge orice act în aceiaşi proporţie. Deci trebue să se facă cea dintâi operaţie: *alegerea* arhivei (triage, Ausscheidung), In toate timpurile acest procedeu a fost condamnat dar tot aşa şi practicat, căci totdeauna s'a spus despre multe hârtii: *vane sunt et ad nichilum valent*. Este însă drept că păstrarea

oricărui material este o imposibilitate. Se recomandă însă o cât mai redusă eliminare şi nu pe grupe ci prin cercetare act de act, de către însuşi arhivistul experimentat.

Odată cu această alegere se face şi *fişarea* provizorie a actelor. Fişa priveşte un singur act şi comportă *data istorică* sau, în lipsa acesteia, *data arhivistică*, împreună cu observaţii culese în timpul cercetării. Indată ce s'a terminat fişarea unei depuneri se *adună* şi se *contopesc* fişele! Prin această operaţie se pot obţine apropieri sau regrupări de fonduri. Cu ajutorul lor se porneşte la *alcătuirea unităţii* şi *se formează seriile*. Actele care nu au nicio legătură între ele vor forma fondul *diverse (miscellanea)*.

După obţinerea seriilor sau miscellaneelor se procedează imediat la *reordonarea* fiecăreia în parte, operaţie care se face prin *clasare*. Clasarea se poate face: 1. *cronologic* (istoric) după an, lună, zi, în stilul actual urmat imediat de data din original; 2. *alfabetic*, după iniţiala unui „nume indice", de preferat cognumele şi în forma originală; la omonimi se adaugă şi patronimicul; actele respective se aşează cronologic; 3. *zecimal*, sistem adoptat de Americani, dar neizbutit în arhivă; 4. pe *ma'erie*, ceea ce impune o mare greutate la alegerea cuvintelor de ordine. Majoritatea arhiviştilor preferă metoda cronologică. Prin publicarea inventarelor cu bune indice se satisface deodată şi clasarea alfabetică şi pe materii.

Amintim cu această ocazie că sistemele de mai sus nu trebue practicate prea larg. Este o dogmă arhivistică *să se respecte fondul*. Deci numai în cadrul acestui principiu se poate face clasarea respectând *integritatea* seriilor, care rămân *intangibile, nealterate şi neschimbate*. Rămâne în sarcina arhivistului să poată face o aplicare perfectă în tot felul de arhive: de Stat, particulare, notariale, parohiale, corespondenţă, planuri, titluri, etc.

Pe lângă aceste îndatoriri arhivistul mai are şi altele. E vorba de lucrările mărunte pe care trebue să le facă spre a întâmpina orice înstrăinare şi a ajuta cercetarea. Astfel avem în general *împachetarea*. Din aceasta face parte *paginarea*, adecă darea unui număr pentru fiecare foaie (de preferat pentru fiecare pagină). In manuscrise, când se transcriu acte, să fie numerotate şi acestea separat. E o

lucrare internă. Să se prefere cerneala neagră sau procedeul mecanic de numerotare. Apoi se face *numerotarea* sau *cotarea*, care va fi progresivă corespunzând numărului de inventar. E o lucrare externă şi serveşte la aşezarea sigură a materialului în depozit. Numerotarea numai cu etichetă nu este recomandabilă. *Stampilarea* actului sau dodosarului, pentru a arăta apartenenţa; poate fi făcută prin impresie umedă (cu tuş) sau uscată (timbru sec) mai recomandabilă, dar şi cu etichetă (ex libris), ceea ce nu e totdeauna posibil. Stampilarea se va face pe fiecare foaie volantă, iar în corpuri cât mai des posibil, chiar pe fiecare foaie. Stampila nu trebue să atace scrisul. *Ordonarea* actelor priveşte grija de a le transmite posterităţii în cât mai bune condiţii. Astfel se va avea grijă să se facă cât mai puţine *îndoituri* (împăturirea), se vor pune în cămăşi, în cartoane sau în suluri, după natura lor, ţinând seama ca integritatea seriilor să nu fie atinsă. Sigiliile aplicate se vor proteja cu vată pusă în faţă şi în dosul hârtiei şi susţinută cu hârtie velină, cele atârnate se vor înveli în hârtie velină şi în vată şi se vor aşeza pe document aşa fel încât să fie ferite de izbuturi. Se va avea în vedere o deosebită *pază* ca să se evite presiunea prea mare a unităţilor vecine şi depunerea prafului. Se vor folosi deci la maxim cutiile, mapele cu clape şi scoarţele de carton. Odată ajunşi aici cu operaţia se face *aşezarea* în depozit. Practica arhivistică va indica sistemul: piesele (sau fondurile) mai cercetate vor fi puse mai aproape de sălile de lucru. La fiecare depozit vor fi table cu indicaţia cuprinsului iar la fiecare dulap sau raft precizarea seriei aşezate acolo.

Odată aşezat actul nu înseamnă că rămâne acolo deapururi. Cineva îl poate cere pentru consultare. Atunci se face *scoaterea* lui din depozit, iar după cercetare urmează *reaşezarea*, deci repunerea la locul indicat. Amândouă aceste operaţiuni sunt de mare răspundere, căci piesele scoase se pot sustrage sau rătăci, şi trebue făcute în prezenţa funcţionarului special însărcinat cu aceasta. Operaţiile se vor face cu calm şi prudenţă şi rând pe rând. Se condamnă categoric păstrarea în birouri a materialului consultat.

După ce s'au făcut operaţiile preliminarii se trece propriuzis la *arhivare*. Fişele care au servit la clasare ajută acum la alcătuirea *inventarului*. Acesta arată unde se află piesa şi reprezintă cantitatea nu calitatea materialului. Inventarul prin titlurile, nu prin numerile lui, ilustrează totalitatea seriilor, serveşte la control şi ajută cercetarea. Dacă e manuscris se dă numai în serviciul interior; e de dorit să se tipărească spre a fi folosit uşor de marele public. I se cere în cazul acesta arhivistului o temeinică pregătire şi o perfectă informare. Inventarul nu trebue să fie alcătuit după forma *materiei* (registre, pergamente, pachete, etc.) ci după serie sau fond. *Forma* lui nu e necesar să fie uniformă ci în raport cu cuprinsul. Materialul nou intrat în arhivă după compilarea unui inventar, se va trece în *apendice* sau în *creştere* şi nu se va reface inventarul. In această redactare va păstra termenii tehnici ai actelor după vechile arhivări şi va alcătui liste cu nouile corespondenţe. Va ţinea seama de *notele tergale* care servesc la istoria arhivisticei şi la critica istorică.

Orice partidă, adecă fie un act singur fie o serie de acte înrudite, vor avea un număr. Numărarea progresivă continuă e cea mai recomandabilă. Seriile capătă titlul originar. Cuprinsul actului se dă în *rezumat*. Numele de persoane, de loc şi particularităţile, care nu se pot reda exact în limbaj modern, se vor da ca în document. Pentru actele vechi se poate folosi şi *regestul*. Odată cu aceasta se va da şi orice *indicaţie variată* necesară identificării actului, ca vechi cote, starea de conservare, etc. Pentru înlesnire se pot folosi *siglele*. *Prefaţa* inventarului, sobră, aminteşte soarta fondului şi face legătura cu alte acte din arhivă cu care poate avea apropiere. Se va arăta tot aici metoda urmată în lucru şi deslegarea abrevierilor adoptate. Se adaogă lista rezumativă a claselor descrise. Inventarul se va termina cu un *indice* general alfabetic (nume, locuri, materie, de e posibil şi chestiuni). Acesta nu trebue să lipsească nici la inventarele manuscrise.

Totalitatea inventarelor trebue să fie cunoscută public. Aceasta se face prin *indicele inventarelor*, care arată tot odată şi mersul lucrării de inventariere din arhivă. Aici se orânduesc alfabetic după titlurile arhivelor speciale şi

sub fiecare titlu în ordine alfabetică, indicându-se data proprie, titlul originar, numele autorului, cuprinsul lui, amintirea copiilor făcute şi publicaţiile săvârşite. Alăturea de acestea trebue să figureze şi *ghidul arhivei*, care arată cuprinsul depozitului general. El poate fi făcut *metodic* (cronologic), sistem după sistem cu datele extreme ale seriilor, cantitatea actelor şi locul în arhivă, sau *topografic*, cu aceleaşi elemente dar ţinând seama de depozit.

Adăugăm tot aici că arhivistul are datoria să mai compileze *cataloage* pentru actele care nu intră în serii determinate, dar care pot arăta o cantitate sau calitate. Acestea se pot face cu piese din diferite gupe, serii sau clase. Deasemeni se alcătuiesc *repertorii* (alfabetic sau pe materii) ale cuprinsului unui manuscris, şi *indici* de acte alcătuite după un punct de vedere bine determinat.

Arhiveconomia. Inţelegem prin arhiveconomie modul cum se administrează în general localul arhivei şi actele cuprinse în el din punct de vedere extern. Deci ne va interesa aici problema localului, orânduirea şi igiena lui şi a materialului cuprins.

Localul. O arhivă poate să aibă local pe două căi: fie că-şi construeşte unul propriu, fie că i se afectează unul existent, ceea ce este mai obişnuit.

In primul caz, care este mult mai avantajios pentru arhivă, trebue ales *locul* cu multă grijă, să fie izolat de locuinţe vecine, nu departe de centru şi bine expus la lumină. Atmosfera din jur să nu fie încărcată cu fum şi expusă vaporilor de apă. *Terenul* de construcţie să fie sănătos, stabil, fără infiltraţii de ape sau gaze. *Construirea* localului este în funcţie de teren. Dacă dispunem de loc e bine să fie extins în suprafaţă. In caz contrar se va obţine suprafaţa în înălţime prin înmulţirea caturilor. Aceasta însă trebue să fie cât mai redusă în regiunile bântuite de cutremure. Oricum, se va prevedea creşterea posibilă cel puţin pe un timp determinat. *Acoperişul* nu trebue să fie fantezist. E de recomandat cel mai simplu posibil şi din tablă zincată. Orice ornament, decoraţie sau schimbare de plan înseamnă tot atâtea posibilităţi de infiltrare a apei şi arhivistul capătă foarte greu banii necesari reparaţiilor

şi mai totdeauna prea târziu. *Podeala* trebue să fie cât mai puţin purtătoare sau generatoare de praf. Mozaicul, linoleul şi parchetul de format mai mare sunt de recomandat. *Incălzirea* cu radiatoare electrice este de preferat. In cazul când această cheltuială nu se poate susţinea se va face încălzire centrală cu vapori de apă (nu cu apă caldă), iar la generator se va arde cărbune de pământ, mai puţin expus incendierii. Temperatura va fi constantă.

Luminarea localului se va face cu electricitate, însă reţelele vor fi în tuburi controlate des şi schimbate înainte de termenul fixat de instalator pentru durata izolaţiei. Localul are multă nevoie de *aer şi lumină*. Acestea se obţin prin aşezarea clădirii dar şi prin ferestre mari şi prin ventilatoare. Razele soarelui nu trebue să pătrundă direct în depozite. Obloanele şi perdelele vor lăsa să străbată numai lumina trebuincioasă. Unde nu poate pătrunde lumina directă se vor face instalaţii pentru introducerea ei indirect.

Când localul este vechiu se va face adaptarea lui la cerinţele de mai sus cât se va putea mai bine.

Orânduirea localului. Fie că arhiva are un local vechiu fie că şi-a construit unul special, şeful ei se va îngriji să facă cea mai bună repartiţie a camerilor şi a mobilierului. Arhivistul e de obiceiu un om modest şi nu cere decât atât cât îi trebue să poată lucra normal şi într'un mediu plăcut, asigurând însă pe orice cale buna conservare şi servire a materialului arhivistic.

Pentru asigurarea acestui scop şeful arhivei va avea grijă ca *birourile* să fie suficiente şi bine utilate. O arhivă mai bogată are nevoie de *săli de lucru, sală de studii, sală de consultare, sala rezervelor*, de *registratură, biroul copiilor, cabinet fotografic, laborator* pentru restaurarea documentelor, *legătorie, cabinetul mulajelor* de sigilii, *sala de conferinţe, săli de expoziţie*, de *bibliodecă, economat, camera portarului, garderobă* şi săli pentru şcoala de formare a arhiviştilor.

Mobila fiecărei săli e bine să fie de metal sau de lemn din esenţe neatacate de cariu. Ea va fi limitată la strinctul necesar lucrului şi conservării materialului zilnic.

Depozitele vor fi în raport cu materialul. Se cere să nu fie mai înalte de 2,50 m. In loc de dulapuri se recomandă rafturile, de preferinţă din fier.

Vopsitul mobilierului ca şi al păreţilor să fie asigurat împotriva întinderii incendiului. Pentru păreţi e de preferat encaustica. Rafturile se vor aşeza în aşa mod încât lumina să le străbată în întreaga lor lungime. *Locuinţele* şefului arhivei şi ale personalului de serviciu vor fi bine izolate de depózite şi birouri. E de preferat să fie separate.

Igiena şi întreţinerea specială a localului şi a mobilierului este o datorie esenţială a arhiviştilor. De aceasta depinde asigurarea duratei materialului arhivistic.

Este ştiut că arhivele sunt compuse din acte păstrate în exemplare unice. Pierderea fiecăruia înseamnă dispariţia unei informaţii istorice. Şi această pierdere poate interveni foarte uşor. Mai întâiu materialul pe care sunt scrise actele, *hârtia* şi mai rar *pergamentul*, au germenul distrugerii în el însuşi. Din fabricaţie un pergament poate fi prea uscat sau prea gras. Expunerea lui la căldură prea mare sau în mediu umed îl înăspreşte făcându-l fărămicios sau îl descompune. Cu atât mai mult hârtia nu poate rezista nici la căldură nici la umiditate, mai ales aceea fabricată din celuloză. *Legarea* volumelor sau a dosarelor cu un cleiu prost, de obiceiu cu cocă de făină, atrage la sine o infinitate de duşmani distrugători. In sfârşit *cerneala* însăşi atacă materia şi face să dispară scrisul. Acizii din cerneală au o mare putere corosivă. Pentru fiecare din aceste elemente arhivistul trebue să aibă o deosebită grijă şi să ştie cum să trateze fiecare element în parte.

Dar arhivele nu dispar numai din aceste cauze. *Distrugerea* lor se face pe o scară mult mai întinsă, prin cauze voite şi întâmplătoare. In rândul celor dintâiu intră autoritatea însăşi care vrea să scape de arhiva proprie care i-a devenit un balast; rapacitatea negustorilor se adaugă la bunăvoinţa autorităţilor şi pricinueşte o adevărată plagă. Selecţionarea însăşi prin elemente nepregătite sau prea puţin dispuse la muncă onestă completează paguba arhivistică. Deasemeni instrăinările voite, sustragerile posibile, adesea cu complicitatea arhiviştilor înşişi, şi furtul, adaugă altă pagubă în rândul pieselor preţioase, In sfârşit războiul, revoluţiile şi distrugerile provocate de demnitari, ca să nu li se mai cunoască acţiunea proprie, completează lungul şir al distrugătorilor de arhivă cu bună ştiinţă.

Dacă la acestea mai adăugăm şi pagubele pricinuite de cutremure, trăsnete, inundaţii, ploi şi incendii, avem tabloul complet al distrugerilor posibile.

La aceste cauze adăugând şi distrugătorii nepoftiţi, care formează *flora* şi *fauna* arhivelor, ne dăm seama cât de grea este sarcina arhiviştilor. Ei trebue să lupte împotriva acestora pe toate căile mecanice, biologice, fisice şi chimice, spre a le reduce măcar virulenţa. In orice caz *prăfuirea*, ca mijloc preventiv şi represiv, intră în rândul întâiu între mijloacele pe care trebue să le întrebuinţeze arhiviştii.

Când totuşi duşmanul a pătruns în arhivă arhiviştii trebue să lupte din răsputeri spre a salva tot ce mai e posibil. Prin metode adesive şi chimice ei trebue să restaureze actele uzate sau vătămate şi prin procedee fizice şi chimice trebue să reînvie scrisul, elementul esenţial care stă la temelia păstrării arhivelor. O grămadă de hârtii, care nu se mai pot ceti, nu mai formează o arhivă ci o grămadă de gunoiu.

Sfârşim acest capitol cu opinia unui arhivist adese ori citat: „Arhiveconomia este partea din arhi.istică, care în ultima vreme a progresat cel mai mult. Se poate spune că este o producţie a timpurilor noui. Problemele pe care le ridică şi le discută... sunt deajuns să arate gradul de complexitate la care a ajuns astăzi ştiinţa arhivelor şi să evidenţieze progresul pe care l-a înfăptuit, dela umilul local închiriat şi care servea de depozit pentru arhive din primele timpuri ale Comunei până la edificiile mărețe şi concepute ştiinţific la Public Record Office în Londra şi la Haus-Hof und Staatsarchiv în Viena, anume construite[1]".

Incheere. Sarcina arhivistului se vede dar că nu este uşoară. Ea cere o pregătire specială, pe care n'o poate căpăta de cât prin studii anume. Inaintea oricărui lucru se cere însă dela un arhivist să fie prob. Nici ştiinţa lui, nici capacitatea de muncă nu va aduce niciun profit instituţiei dacă nu se identifică cu soarta materialului şi nu corespunde cerinţelor consultatorilor. Şi aceasta n'o poate face decât împlinindu-şi datoria, întrebuinţând timpul

1. S. Pistolese, *Les archives européennes*, p. 37.

pentru arhivă şi lucrând în interesul ei. Astăzi nu arhivistul trebue să fie ciceronele cercetătorului ci ghidul, cataloagele şi inventarele. Intr'o arhivă în care se constată imposibilitatea de orientare prin acestea pentru orice chestie, înseamnă că arhiviştii nu şi-au făcut datoria. De acest om, care se gândeşte totdeauna la alţii şi care nu-şi rezervă sieşi de cât bucuria că a putut fi de folos prin opera sa tuturor, are nevoie orice arhivă.

Dar nu numai arhiva istorică are nevoie de un om pregătit ci şi cea de registratură. In fond acesteia nu-i lipseşte de cât vechimea spre a fi istorică. Şi acest arhivar are nevoie de pregătire specială şi de conştiinţiozitate fiindcă de el, şi numai de el, depinde conservarea materialului caracteristic al istoriei şi culturii viitoare Aceasta în afară de faptul că bunul mers al oricărei instituţii depinde în primul rând tot de el. Este un imperativ al vremii ca la arhivă să nu mai fie trecut funcţionarul care nu mai e bun de nimic în alt serviciu. In această privinţă nu e nevoie decât să ne întoarcem la principiile care se aplicau la alegerea arhiviştilor până mai acum vreo sută de ani.

Cursul acesta de arhivistică nu are alt rost decât să dea îndrumările necesare pentru formarea acelui bun arhivist. In acelaşi timp el tinde să formeze acea stare de spirit din care să rezulte pentru oricine, că de cum vom şti să ne organizăm arhivele, de cum vom putea să le păstrăm şi să le punem la îndemâna publicului şi a cercetărilor, depinde şi calificarea culturală pe care ne-o vor da alţii şi de care ne vom bucura din partea celor care vin după noi. [1])

A. SACERDOŢEANU

1) Lecţie de deschidere a cursului de arhivistică la Şcoala de Arhivistică, ţinută la 28 Noemvrie 1944.

Genealogia — disciplină auxiliară a Istoriei*)

In măsura în care fixează anumite adevăruri pe bază de cercetări metodice şi criterii sigure, Genealogia poate, judecând în chip absolut, să revendice locul de ştiinţă de sine stătătoare. Deşi nu ajunge la stabilirea de legi cu caracter universal valabil şi nici măcar de adevăruri generale, satisface şi ea, ca ori şi ce altă ştiinţă, o frântură din nesfârşita sete de cunoaştere a omului. E drept însă că adevărurile sale, dacă sporesc tezaurul de cunoştinţe al umanităţii, interesează în fapt pe prea puţine persoane, au chiar prea puţin interes în sine pentru a merita să se cheltuiască cu stabilirea lor o parte cât de mică dintr'o energie umană mărginită şi necesară unei activităţi mai rodnice. Deaceia, pentru ca rezultatele cercetărilor genealogice să-şi capete justificarea cerută, ele trebuiesc privite în raport cu folosul pe care-l pot aduce în lămurirea problemelor a căror deslegare o urmăreşte o altă ştiinţă, anume Istoria. Şi spunem: o altă ştiinţă, pentru că nu socotim că Genealogia ar putea face parte integrantă din Istorie, cu toate că faptele pe care le stabileşte ea aparţin trecutului, căci nu orice fapt trecut este şi un fapt istoric, în sensul că merită să reţină atenţia istoricului.

Cercetările genealogice îşi capătă astfel valoarea şi interesul în raport cu ceea ce pot ele oferi istoricului ca material pentru construcţia sa, Genealogia putând exista numai ca disciplină auxiliară a Istoriei. Privită însă în acest chip, foloasele ei pot fi deosebit de mari, rezultatele

*) Lecţie de deschidere a cursului de Genealogie, la Şcoala de Arhivistică (Decembrie 1944).

sale ajutând la lămurirea a numeroase probleme de deosebită importanță, care merg dela destinele individuale ale personalităților ce ne rețin atenția prin rolul lor activ în desfășurarea istorică, până la chestiuni privitoare la întregi clase sociale sau epoci istorice.

A justifica printr'o serie de exemple afirmațiile acestea, este scopul lecției de față.

Vom începe alegând câteva ilustrări de ordin individual. Iată, de pildă, cazul împăratului Otto al III-lea, descendent, prin mama sa, Theophano, al împăratului bizantin Roman al II-lea și, mai departe, al lui Constantin al VII-lea Porphirogenitul. Este cunoscută politica imperială a acestui suveran plin de fantasie, și desigur, multe din visurile sale se leagă de încercările și înfăptuirile înaintașilor săi germanici, până la cei mai îndepărtați, până la Carol cel Mare, în al cărui mormânt îndrăznește să pătrundă, spre consternarea contemporanilor. Dar, să ne închipuim o clipă că o parte din izvoarele acelei epoci s'ar fi pierdut, astfel ca azi să ne scape un amănunt de ordine genealogică: originea bizantină a mamei sale. Câtă parte din activitatea lui ne-ar rămâne în acest caz neexplicată, sau greșit explicată! Ceremonialul curții sale este stabilit după acel bizantin, pe una din cele două coroane imperiale, de aur și pietre scumpe, stă scris: *Roma caput mundi regit orbis frena rotundi*, iar ceremonia mergerii pe Capitol este astfel fixată: „Nimeni, nici chiar împăratul, nu poate urca pe capitolul lui Saturn decât îmbrăcat în alb. Când împăratul vrea să meargă pe Capitol, trebuie mai întâi să îmbrace veștminte albe în vestiarul lui Iuliu Cesar, apoi, înconjurat de muzicanți, el urcă spre Capitolul aurit, în vreme ce este aclamat în limbile ebraică, greacă și latină. Acolo, toți cei de față trebuie să-l salute de trei ori înclinându-se până la pământ, apoi să rostească, pentru fericirea veșnică a împăratului, rugăciuni lui Dumnezeu, care l-a așezat stăpân al lumii" [1]). După cum spune Nicolae Iorga într'o formulă suggestivă: „E *basileus-ul* bizantin care caută să se impuie prin mijloacele de prestigiu obișnuite" [2]). Fără îndoială că

1) Ap. C. Bayet, în Lavisse et Rambaud, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*, I, p. 555.

2) *Papi și împărați*, București, 1921, p. 121.

influenţa bizantină ar fi fost întrevăzută de istorici şi fără de cunoaşterea legăturilor de familie, Totuşi explicaţia ar fi putut fi alta, putându-se merge până la bănuirea unor raporturi atât de strânse între cele două imperii încât să permită asemenea înrâuriri, ceea ce e departe de a corespunde realităţii.

Iată acum un alt caz, unde nu mai intră — în ori ce caz nu mai intră în aceiaşi măsură — influenţa unei educaţii şi conştiinţa unei origini: acel al lui Ludovic al XIV-lea.

Toată lumea a fost izbită de deosebirea dintre Regele Soare şi burghezii săi înaintaşi. Câtă distanţă între bonomia lui Henric al IV-lea şi magnificenţa nepotului său Ludovic al XIV-lea! La majoratul acestuia, Franţa mergea de mult pe drumul absolutismului regal şi aceste forme noui îşi au originea într'o anumită desvoltare economică şi socială a Franţei din acea vreme. Totuşi, câtă deosebire — cu toată permanenţa şi a unor idei despre funcţiunea regalităţii coborând din adâncul Evului Mediu — între concepţia lui Ludovic despre Rege şi Stat şi acea a vechilor regi ai Franţei! Eticheta strictă a Curţii, însuşi imensul palat depărtat de vâltoarea supuşilor, dela Versailles, vin din altă parte decât din tradiţia franceză. Şi poate că şi aici explicaţia trebuie căutată — cum au şi căutat-o unii istorici — tot într'un amănunt de genealcgie: mama lui Ludovic, Ana de Austria, era fiica regelui Spaniei Filip al III-lea, descinzând, astfel, din orgoliosul monarh al Escorialului,

Fără îndoială că nu există numai ereditatea. Există şi originalitatea individului, care-l poate face pe acesta de multe ori diferit de acei din care se trage, există mai ales mediul în care individul se desvoltă, mediu moral, intelectual, de elemente materiale chiar, acestea din urmă având de atâtea ori un rol atât de însemnat în formele pe care le capătă cele dintâi. Dar, pe lângă toţi aceşti factori, ereditatea există şi ea, — putând, dealtminteri, aduce cu sine şi transplantarea unei atmosfere, — şi a o nega înseamnă a răpi istoricului unul din mijloacele de înţelegere a fenomenelor trecutului. De aici va izvorî unul din temeiurile de interes ale Genealogiei, care poate evidenţia de

multe ori jocul eredității. Și nu e vorba numai de ereditatea personagiilor istorice, — cu rol activ în viața publică, — ci și de acea a marilor creatori în artă, în literatură, poate chiar în filosofie, care, ca ori ce manifestare umană, fac parte toate din domeniul de cercetare a istoricului. Peste tot, Genealogia, precizând filiațiunile, poate duce pe istoric pe calea unor explicații deosebit de bogate în rezultate.

Dar, dela indivizi să trecem la probleme. Să cercetăm, de pildă, chestiunea atât de interesantă a trecerii dela un regim electiv, — indiferent de forma în care se fac alegerile, — la un regim dinastic. Vom lua ca exemplu cazul micului Stat amalfitan din Italia Evului Mediu.

Către mijlocul veacului al IX-lea, Amalfi se desface din ducatul napoletan, dependent, la rândul său, de Imperiul bizantin. După câteva decenii de alegeri făcute în sânul nobilimii locale, constatăm încercări de instaurare a unui regim dinastic, care reușește să se fixeze — dar nu în familia care face primele tentative — la începutul secolului al X-lea. Cum însă știrile pentru secolul al IX lea sunt încă foarte rare, — până la 907 nu avem nici un document intern, — a reuși să fixăm legăturile de rudenie dintre diferiții conducători care se succedă înseamnă implicit a lumina întregul proces al evoluției politice. Pe de altă parte, chiar legăturile de rudenie pe care le stabilesc acești conducători cu dinaștii vecini sunt și ele revelatorii. Originea însăși a șefilor aleși ne interesează și ea, căci ne arată din ce clasă își trăgeau obârșia. Toate aceste stabiliri de filiațiuni și înrudiri duc la concluzii care răstoarnă vechile păreri despre caracterul micului Stat amalfitan și a desfacerii sale din ducatul de Napoli. De unde Amalfi era considerat cândva ca ce dintâi republică italienească, vorbindu-se chiar de „egalitatea oamenilor înaintea lui Dumnezeu și a legii", acum vedem că după câștigarea autonomiei puterea rămâne în mânile aceleiași nobilimi locale care guvernase până atunci în numele ducelui de Napoli, că tendințele de instaurare a regimului dinastic apar foarte curând, și dacă acesta nu reușește dela început să se impună, cauza stă în faptul că nici o familie nu era destul de puternică pentru

a lua în stăpânire conducerea în chip definitiv. De aici se impun anumite concluzii de ordin mai general. Amalfi se desparte de Napoli după ce fusese timp de trei ani sub stăpânirea Beneventului. Liberându-se de Benevent, nu mai recunoaşte nici autoritatea veche de veacuri a ducelui de Napoli. Dar stăpânirea beneventană într'un anumit sens e doar un accident. Dacă ea nu ar fi intervenit, Amalfi ar fi încetat deopotrivă de a mai face parte din ducat, — cum vor înceta şi Sorrento şi Gaeta, — numai că în alte condiţii, şi anume contele numit de ducele de Napoli ar fi continuat să guverneze pe seama sa, aşa cum în principatul vecin al Beneventului, dintr'un singur Stat ajungem la trei, — Benevent, Salerno şi Capua, — fără a mai vorbi de tendinţele spre autonomie ale diferiţilor gastalzi. De unde reiese că departe de fi vorba de o mişcare comunală, republicană, avem de a face mai curând cu un fenomen de dezagregare feudală [1]).

Tot în legătură cu regimul dinastic, putem lua şi un alt exemplu, mult mai apropiat de noi, şi anume filiaţiunea domnitorilor Moldovei în veacul al XIV lea. Se ştie câte discuţii au avut — şi vor mai avea—loc în jurul Muşatei şi a lui Costea Voevod. Fost-a Muşata fiica lui Laţcu, sau acea a lui Bogdan, deci sora celui de al doilea domn al Moldovei, şi prin ea s'a făcut moştenirea tronului, deci o succesiune prin femei? Şi atunci, soţul acesteia, va fi fost el Costea sau Ştefan, era numai coregent, sau soţul acesta era adevăratul domn, iar legătura de rudenie cu întemeietorul ţării avea numai valoare, aş zice, sentimentală? Sau poate că intervenea aici ceva analog cu ceea ce întâlnim uneori în Apus în transmisiunea feudelor, atunci când se ajunge la fixarea caracterului lor ereditar, când pot fi moştenite de femei cu condiţia să aibă un soţ care să poată împlini obligaţiile militare ce însoţeau acordarea feudului? In acest caz, — şi nu ar fi, fără îndoială, vorba de nici o influenţă, ci de practici izvorâte din nevoi asemănătoare, — ţara însăşi având nevoie de apărare, recunoştea moşte-

1) Pentru mai multe lămuriri v. M. Berza, *Un'autonomia periferica bizantina: Amalfi*, in *Studi Bizantini e Neoellenici*, V (1939), p. 25 şi urm. şi *Amalfi Preducale*, în *Ephemeris Dacoromana*, VIII (1938), p. 374 şi urm.

nirea urmașei cu condiția alegerii unui soț care să îndeplinească obligațiile militare pe care domnul le avea față de țară.

Dar dacă Mușata nu era fiica nici a lui Lațcu și nici a lui Bogdan? In cazul acesta avem a face cu o schimbare de dinastie, ceea ce ar fi extrem de interesant de știut, căci ar pune imediat problema condițiilor în care s'a făcut noua alegere, a bazei ei juridice și a caracterului domniei moldovenești, care nu ar mai fi urmașa directă a actului descălecării.

Dar, pe lângă această problemă, nu sunt încă deplin lămurite mare parte din legăturile de rudenie între domnii moldoveni dela Petru I la Alexandru cel Bun. Ștefan I era frate cu Petru și cu Roman, sau le era, după cum deasemeni s'a susținut, nepot de soră? Căci în cel de al doilea caz am avea iar o succesiune prin femei, și încă prin femei care de data aceasta nu au luat în nici un fel parte la domnie. Dar, mergând mai departe, vedem că lui Ștefan I îi urmează Iuga. Pe acest Iuga, unii îl socotesc fiul lui Petru, și în acest caz ajungem iar la un lucru care nu e lipsit de interes. Căci lui Petru nu-i urmează acest fiu, ci fratele său Roman, pe care se pare că-l și asociase la domnie. Dar dacă lui Petru îi urmează fratele său Roman, iar în Țara Românească în aceiași vreme vedem că lui Vladislav îi urmează fratele său Radu, iar apoi lui Dan I fratele acestuia Mircea, se poate oare vorbi, cum, dacă nu mă înșel, suggera cândva regretatul meu profesor Ilie Minea, de o succesiune colaterală a domniilor românești la începutul lor?

Spre a ne menține însă numai la domniile moldovenești, s'a vorbit de asocierea lui Roman la tron de către Petre I, după cum s'a afirmat și asocierea de către Alexandru cel Bun a fratelui său Bogdan. Dacă aceste asocieri au existat cu adevărat, ele ar pune în altă lumină și împărțirea țării între fiii lui Alexandru, Iliaș și Ștefan, căci ce ar însemna oare altceva decât o fluctuare între o domnie de drept public, unitară în transmisiune, și o moștenire de drept privat, supusă împărțirii sau stăpânirii laolaltă, așa cum putem găsi analogii în vremuri și locuri mai depărtate, în stăpânirea unui Carol cel Mare cu fratele său Carloman, pentru a nu da decât un exemplu.

Dar acestea nu sunt decât ipoteze, suggerate de alte ipoteze, şi cu ele ne îndepărtăm de obiectul cercetării noastre. Inainte de a părăsi însă familiile domnitoare, putem aminti că de multe ori un arbore genealogic reprezintă însăşi schema de desvoltare a unui Stat. Cazul cel mai elocvent rămâne acel al Austriei, căci nu în zadar s'a spus:

Bella gerant alii; tu, felix Austria, nube.
Nam quae Mars aliis, dat tibi regna Venus.

Intr'adevăr, întinsul imperiu al lui Carol Quintul se poate descompune astfel în ceea ce priveşte părţile sale europene:

1. „Domeniile ereditare" ale Habsburgilor le moşteneşte déla bunicul său după tată, Maximilian, fiul împăratului Frederic al III lea.

2. Ţările de Jos şi provincia Franche Compté provin dela bunica sa după tată, Maria de Burgundia fiul lui Carol Temerarul, şi sunt transmise prin tatăl său, — fiul acesteia, Filip cel Frumos.

3. Aragonul vine dela bunicul său după mamă, Ferdinand Catolicul, moştenit prin mama sa, Ioana Nebuna.

4. Castilia e moştenită dela bunica după mamă, Isabella, deopotrivă prin mama sa, Ioana.

Lectura unui arbore genealogic poate fi extrem de interesantă chiar pentru a lumina originele unei dinastii. Acestea rare ori se impun printr'o lovitură reuşită sau sunt rodul calculului de a alege ca suveran tocmai pe cineva lipsit de importanţă, pentru ca alegătorii să se poată apoi bucura de mai multă libertate; îndeobşte ele ajung la conducere în urma unui lung proces de naştere, privind deopotrivă posibilităţile materiale şi prestigiul moral.

Astfel, pe Carolingieni îi putem urmări începând din secolul al VI lea, dela cei doi strămoşi: Arnulf şi Carloman. Dacă despre Carloman nu ştim nimic precis, presupunându se numai că era duce în Austrasia, fiul său Pipin, după analele dela Metz „populum inter Carbonaram silvam usque ad Frisionum fines gubernabat", ceea ce înseamnă că avea un important comandament. Pipin se căsătoreşte cu Itta, descendentă a unei familii senatoriale

din Aquitania, cu care pătrunde cea dintâi undă de sânge latin în familia care va da viitoarea dinastie. Fiica acestora, Begga, va fi soția lui Ansegisus, fiul lui Arnulf, cellalt strămoș pe care-l aminteam.

După diferite genealogii, e drept mai târzii, și după unele vieți de sfinți, Arnulf descindea din neamul Ferreolus, una din marile familii senatoriale ale Galliei, descendență pentru a cărei dovedire Fustel de Coulanges și a întrebuințat darurile sale de neîntrecut tălmăcitor de texte [1]). Din căsătoria descendenților lui Arnulf și Carloman, Ansegisus și Begga, s'a născut Pipin, — cunoscut cu numele domeniului său dela Heristal, — tatăl lui Carol Martel și bunicul celui dintâi rege din noul neam, Pipin cel Scurt. E plină de interes urmărirea acestei familii sub cele două aspecte pe care le aminteam, acel al puterii materiale pe care o reprezintă și acel al prestigiului moral. Este mai întâi o familie de mari proprietari de pământ, adică de bunuri care devin tot mai mult singura valoare a vremii. Proprietățile sale mai numeroase în regiunea de Nord-Est, unde trăiește familia, sunt răspândite pe tot cuprinsul Galliei. Ele cresc și mai mult prin darurile făcute de ultimii Merovingieni, în urma confiscărilor executate de'aceștia. Fustel ajunge să determine numai între donațiile familiei, a căror amintire s'a păstrat, vreo douăzeci de domenii, dar acestea dacă nu reprezintă nici totalul daniilor, nu reprezintă în acelaș timp decât o mică parte din proprietatea totală stăpânită de acest neam.

Familia care a dat pe Pipin cel Scurt și pe Carol cel Mare dăduse în acelaș timp nu mai puțin de nouă episcopi, șapte sfinți și o sfântă, ceea ce reprezenta pentru ea un capital moral de o importanță egală cu acel reprezentat în ordinea materială de nenumăratele sale moșii. La acestea se adaogă funcțiunea de *majordomus*, de ceea ce am numi noi azi șef al Guvernului. Cel dintâi Pipin, numit cu numele proprietății sale dela Landen, este *majordomus* în Austrasia vreme de un sfert de veac, la începutul secolului al VII-lea. Fiul său, Grimoald, la fel, ba,

1) *Les transformations de la royauté pendant l'époque carolingienne*, p. 123 și urm.

mai mult, la moartea regelui Sigebert căută să ridice la tron pe urmaşul său, încercare premergând cu un secol acelei a lui Pipin cel Scurt, dar care nu reuşi tocmai pentrucă puterea şi prestigiul familiei nu ajunseseră la acel punct al evoluţiei lor care să permită reuşita. Ridicarea familiei va fi însă continuată de către nepotul de soră al lui Pipin dela Landen şi al lui Arnulf, şi apoi de către Carol Martel. Prestigiul militar al învingătorului Arabilor se adăogă şi el, după cum se mai adăoga un factor de extremă importanţă: legăturile de fidelitate, care fac din ce în ce mai mult din şeful familiei şeful aristocraţiei.

Toată această lentă acumulare de bunuri şi de prestigiu, operă a numeroase generaţii, va îndreptăţi faimoasa întrebare pusă papei Zaharia şi va permite înlocuirea Merovingienilor cu noua dinastie, care-şi trăgea puterile din fapta atâtor rânduri de strămoşi.

Prefaceri istorice profunde pot fi şi ele luminate de cercetări genealogice sistematice. In acest caz sunt multe dintre problemele puse de sfârşitul lumii antice şi începuturile Evului Mediu, acea epocă pe care d. Ferdinand Lot o socotea drept spectacolul cel mai pasionant din întreaga desfăşurare a istoriei.

S'a crezut multă vreme într'un sfârşit de eră prin Barbarii năvălitori, s'au căutat şi datele fatale, şi cred că mai stăruie încă şi azi în manualele şcolare anul 476 ca început de nouă epocă. Neamurile germanice trebuiau să vină să purifice lumea romană îmbătrânită în rele, să pună în loc tinereţea lor generoasă, să schimbe totul, să înlocuiască cu instituţiile pe care le aduceau cu ele sau pe care erau în stare să le creeze, vechea clădire ridicată prin truda de veacuri a Romei. Azi, datorită cercetărilor lui Fustel de Coulanges, ale lui Dopsch, ale lui Pirenne, ştim că lucrurile s'au petrecut altfel, că lumea romană continuă să trăiască în ce avea mai esenţial şi după aşezarea Barbarilor în Imperiu, că un Theodoric şi un Clovis sunt în multe privinţe urmaşii Cezarilor şi că dacă trebuie să căutăm începuturile unei noui epoci, suntem datori să mergem mai departe, până în al VII lea şi al VIII-lea veac.

Toată această cunoaştere mai edevărată a unei epoci

poate fi dobândită prin cercetarea legiuirilor, a instituţiilor, a vieţii economice în general şi a comerţului în deosebi. Dar de cât folos nu pot fi şi cercetările genealogice! Căci e uşor să vorbim de rase şi de conflicte de rasă; trebuie să vedem însă dacă în realitatea vieţii existau ele într'adevăr. Ori, în realitate, căsătoriile mixte au fost atât de numeroase, că în puţine veacuri neamuri barbare întregi au fost asimilate de localnici. Chiar ocupându-ne de familia lui Carol cel Mare, am întâlnit pe Pipin dela Landen luând în căsătorie pe Aquitana Itta. In ascendenţa mai depărtată a familiei, genealogiile indică deasemeni pe Gallo-Romanul Ansbertus având de soţie pe fiica unui rege dintre Merovigieni. Tot astfel, sfântul Medardus se trăgea din „Nectardus, de francorum genere, mater vero romana, nomine Protagia". La fel, tatăl sfântului Desiderius era Romanul Salvius, iar mama, Germana Herchenefrid [1]). Exemplele ar putea fi înmulţite cu uşurinţă şi o cercetare sistematică a izvoarelor în acest sens ar da o bază şi mai largă acestor afirmaţii.

Acelaş lucru se poate spune şi cu privire la situaţia populaţiei romanice sub Barbari. Cum vom putea oare cunoaşte mai bine această situaţie decât cercetând originea acelor care participă la viaţa publică, a celor care au roluri de conducători? Vom mai putea oare vorbi de o populaţie „zdrobită de barbari, despuiată, oprimată, redusă la nimic" [2]), atunci când vom întâlni în funcţii importante pe descendenţii vechilor familii senatoriale?

Găsim, astfel, Gallo-Romani în calitate de *patricii* în Burgundia. — un Celsus, un Amatus, un Mummolus, — găsim rectori ai Provinciei pe un Jovinus sau Albinus, conţi de Tours pe Alpinus, Eunomius, Ennodius. Romani pot fi însă şi purtătorii unor nume germanice, ca Richomer, patriciu al Burgundiei, Gundulf, duce şi *majordomus*, Sadregisil, duce al Aquitaniei, sau Rigobert, arhiepiscop de Reims la sfârşitul secolului al VI-lea, fiul Gallo-Romanului Constantinus [3]). Deopotrivă, sunt Franci care iau

1) Fustel de Coulanges, *L'invasion germanique et la fin de l'Empire* p. 548, n. 1.

2) *Ibid.* p. 139.

3) *Ibid.* pp. 547-549.

nume Romane, sau care dau astfel de nume copiilor lor. Se întâmplă chiar ca doi fraţi să poarte nume de origine diferită, unul roman iar celalt germanic, sau una şi aceiaşi persoană să poarte două nume, unul germanic şi unul roman. In toate aceste probleme, cercetarea atentă a izvoarelor şi stabilirea, pe cât o permit acestea, a genealogiilor este de cea mai mare utilitate, căci arată prin cazuri concrete ceea ce legislaţiile permit să se deducă în linii generale.

Dacă cercetările genealogice ne pot ajuta la cunoaşterea problemelor puse de sfârşitul lumii antice, ele ne pot fi de tot atâta folos în studierea lumii noui care se naşte, a lumii feudale.

La baza noului regim stă, pe de o parte, despuierea treptată a regelui de drepturile sale, funcţionarii săi devenind conducători pe cont propriu, iar pe de alta stabilirea de legături dela om la om, dela vasal la suzeran. cu corelativul lor în ordinea materială: beneficiul, feudul nefiind altceva decât îmbinarea acestor două elemente, beneficiul şi vasalitatea [1]). Ori, această societate feudală are o curbă evolutivă pe care cercetările genealogice ne ajută s'o întrevedem mai bine decât legiuirile, care nu fac de cele mai multe ori decât să consfinţească situaţii create de mai multă vreme de practică, sau, alte ori, să stabilească principii pe care practica refuză să le accepte.

Regimul feudal poate fi socotit constituit atunci când onorurile — în sensul de funcţiuni — şi beneficiile, după ce au trecut prin faza drepturilor viagere, intră în acea a transmisiunii ereditare. Ori, tocmai trecerea feudului în patrimoniul vasalului, — cu limitări care nu ne interesează aici, — fază esenţială în formarea noului regim, ne este lămurită cel mai bine de stabilirea filiaţiunii titularilor feudelor sau onorurilor. Vom constata, astfel, că tendinţa spre moştenirea onorurilor, favorizată de slăbiciunea regalităţii şi având la baza ei o întreagă situaţiune economică, apare încă din prima jumătate a secolului al IX-lea. Astfel este cazul lui Thierry, conte de Autun, căruia îi succedă în funcţiunea contală un fiu al său cu acelaş nume. Un al

1) J. Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927, p. 19.

doilea fiu al lui Thierry, Guilhem, înainte de a se retrage la mânăstire pentru a fi ridicat apoi între sfinţi, este duce de Toulouse şi în această calitate conduce operaţiunile pentru cucerirea regiunii care va forma viitoarea Catalonie. Dintre copiii sfântului Guilhem, cel mai mare, Thierry, va fi conte de Autun, cel de al treilea conte din aceiaşi familie; cel mai mic, care va face şi cariera cea mai strălucită, Bernard de Septimania, va fi marchiz al mărcii hispanice şi conte de Barcelona, având înaltul comandament în regiunea cucerită de tatăl său. Dintre cei doi fii ai lui Bernard de Septimania, cel dintâi, purtând acelaş nume ca bunicul său Guilhem, deşi, după cât se pare, era conte de Bordeaux, cere ceea ce socotea ca un drept de moştenire, Barcelona, şi o obţine dele Pipin al II-lea, iar atunci când Carol Pleşuvul numeşte un alt conte, Guilhem se împotriveşte cu armele. Cel de al II-lea fiu, Bernard, va fi şi el conte de Autun, ca şi atâţia din înaintaşii săi, iar atunci când este revocat de Carol Pleşuvul, se opune cu armele în mână, „ca şi cum ar fi avut Autun în baza dreptului ereditar, şi nu ca „onor" şi prin colaţiune condiţională a suveranului" [1]).

Astfel, încetul cu încetul, ceea ce era funcţiune regală capătă tot mai mult caracter de proprietate particulară, după cum şi feudele urmează aceiaşi curbă evolutivă. Atunci când, în 877, la plecarea sa în Italia, Carol Pleşuvul va da capitulariul dela Quierzy, care a stârnit atâtea discuţii în istoriografia modernă, nu vom avea decât o consfinţire legală, sub presiunea nevoilor de moment, a unor stări de lucruri ce crescuseră în tot lungul secolului. Prin edictul propriu zis regele îşi asigura dreptul de numire, interzicând doar fiului său Ludovic, căruia îi încredinţase regenţa, de a numi succesorul în cazul când contele decedat avea un fiu care urma pe rege în expediţia din Italia, sau atunci când contele însuşi murea dincolo de munţi, lăsând acasă un fiu nevârstnic. In proclamaţia citită în adunare, însă, promisiunea transferării onorurilor paterne asupra descendenţilor este categorică. Pe

1) J. Calmette, *L'effondrement d'un Empire et la naissance d'une Europe*, Paris, 1941, p. 129 şi urm.

bună dreptate conclude unul dintre cei mai ascuţiţi cercetători ai societăţii feudale, D-l Marc Bloch, vorbind despre rosturile adunării dela Quierzy: „Măsuri de circumstanţă, fără îndoială, dictate de nevoile unei politici de magnificenţă. Ele nu angajau în chip expres viitorul. Dar, şi mai puţin încă, rupeau cu trecutul. Se recunoştea în chip oficial, pentru un anumit timp, un privilegiu de uz" [1]).

In legătură cu marile familii care deţin conducerea în perioada carolingiană, D-l Calmette, autorul atâtor studii capitale pentru istoria regimului feudal, ajunge pe bază de cercetări genealogice la rezultate al căror interes nu mai trebuie subliniat. „E un fapt de importanţă primordială, spune D-sa, că cea mai mare parte — poate trebuie să spunem totalitatea — strămoşilor marilor familii contale pe care e posibil să le urmăreşti până destul de departe, se dovedesc originari din aceiaşi Austrasie, de unde se trag şi Pipinii, strămoşii Carolingienilor. Fie că e vorba de Nibelungi... fie că e vorba de neamurile lui Richard, Boso, Alard, Guérin şi altele, care au dat Imperiului generaţii succesive şi masive de şefi de comitate şi de mărci, aceiaşi constatare se impune. Totdeauna tabelul genealogic ne duce la aceiaşi regiune iniţială. Concluzia poate fi trasă cu uşurinţă. Dinastia, dela început şi apoi cu stăruinţă totdeauna, şi-a recrutat colaboratorii imediaţi din rândurile aristocraţiei france, legate de ea prin legături de rudenie sau de vecinătate.

„Politica carolingiană a fost deci o politică de familie prin excelenţă. Lumea carolingiană a fost condusă de un grup compact de rude, de compatrioţi şi de prieteni. Câteva clanuri, puternic legate de Palat, au fost deajuns. Remarcabil de prolifice, au roit în întreg Imperiul. Peste tot au ţinut cârma conducerii" [2]).

Legăturile de familie sunt foarte interesante şi pentru întreaga epocă feudală, în care, alături de legăturile de vasalitate, solidaritatea de spiţă are un loc de deosebită însemnătate. „Anterioare cu mult şi, prin esenţa lor, dife-

1) *La société féodale. La formation des liens de dépendance*, Paris (L'Évolution de l'Humanité), 1939, p. 300.

2) *Op. cit.*, pp. 127—128.

rite de raporturile umane caracteristice feudalității, legăturile bazate pe comunitatea de sânge, ne spune d. Marc Bloch, vor continua să joace, chiar în sânul noii structuri, un rol prea însemnat pentru a ne fi îngăduit să le excludem din imaginea acesteia" [2]). Legăturile de sânge stau în bună parte la baza puterii unor anumite clanuri, ele întrețin acele „vendettas" caracteristice lumii feudale, ele explică atâtea legături politice și atâtea ascensiuni, după cum vor explica și mai târziu, câtă vreme Statul va fi considerat oarecum ca un bun al Suveranului, multe aspecte ale politicii internaționale.

Din cele văzute până acum, reiese cred cu prisosință interesul cercetărilor genealogice pentru istoria politică și acea socială. Dacă pe noi ne interesează marile transformări ale societății, marile procese, mai mult decât frământările politice, oricât de strălucite ar fi personalitățile care iau parte la ele, nu trebuie să uităm totuși că istoria se face prin oameni, prin oameni născuți din alți oameni și părinți ai altora, și că pentru a da o bază cât mai sigură generalizărilor pe care le urmărim, trebuie să cunoaștem cât mai multe cazuri individuale, altminteri riscând ca faptele să desmintă teoria noastră, oricât de frumoasă ar fi ea.

Genealogia, prin precizările ei de această natură, ne va putea da astfel un concurs prețios în cercetarea caracterului claselor sociale, a originii și modului lor de formare, a stingerii și dispariției lor. Cum vom putea cunoaște oare mai bine dacă avem a face cu o clasă închisă — ceeace, în limitele extreme ale noțiunii, este casta — sau cu o clasă în veșnică împrospătare, decât cercetând ascendența a cât mai numeroși dintre membrii ei. Căci legiuirile nu sunt totul, legea și viața de multe ori nu se acoperă și de multe ori e interesant de văzut și cum viața știe să ocolească legea, dacă aceasta i se împotrivește.

Originile înseși ale unei clase sociale spuneam că pot fi luminate în acest chip. Revoluția franceză a fost socotită cândva ca revanșa populației gallo-romane supuse, împo-

2) *Op. cit.*, p. 191.

triva clasei suprapuse de origine francă. Azi știm însă că nu se mai poate vorbi în Franța de două straturi de origine diferită, că în cea mai mare parte a Galliei elementul germanic a fost repede asimilat de acel romanic, că, dacă germanismul s'a păstrat mai compact în Nord Est, de unde a avut în vremea carolingiană o nouă expansiune în restul teritoriului, — limitată însă la persoane cu roluri însemnate, — acțiunea de asimilare a continuat și că Franța nu a cunoscut până în secolul al XII-lea o nobilime de drept, ci numai o clasă conducătoare de mari proprietari, veșnic împrospătată. Chiar pentru strămoșul Capețienilor, Robert cel Puternic, nu cunoaștem mai mult decât pe tatăl său. Și cât interes ar putea avea pentru fixarea atât de discutatelor origini ale nobilimei franceze, cercetări ca acea a d-lui Prentout, care nu de multă vreme descoperea ca strămoș al marei familii Bellême din Normandia pe un arbaletier al lui Ludovic de peste Mare.

Nu e însă vorba numai de nobilime, ci de toate clasele sociale. De unde se recruta clerul înalt, episcopii și abații marilor mânăstiri, în diferite epoci, pentru a le putea înțelege mentalitatea și rostul, care depind de învățătura ce stă la baza Bisericii, dar și de lumea din care se desprind și de care nu se pot despărți cu totul în pragul mânăstirii? Și aceasta mai ales în vremuri în care Biserica e așa de amestecată în lume!

Dar burghezia, câte probleme nu pune ea! Și nu mă gândesc numai la burghezia apuseană, formată înlăuntrul Evului Mediu, ci și la burghezia noastră, cu atât mai recentă. Cercetările genealogice ar putea aduce o contribuție prețioasă la istoricul procesului ei de formație, ne-ar putea face să vedem mai limpede de unde vine ea: din desvoltarea micei clase de negustori și meseriași ce mai stăruie în epoca feudală, care, la noi, din pricini economice, merge până în pragul veacului al XIX-lea; din țărănimea atrasă spre orașe, sau din mica boierime? Cu acest prilej am putea vedea și chipul de stingere a unei clase sociale, stingerea — ca clasă socială distinctă și cu rosturi definite — a boierimii în veacul al XIX-lea și într'acel al nostru, contopirea ei treptată în burghezie. Dealtminteri, de câte ori nu s'a prefăcut această clasă din veacul al XIV-lea încoace!

Boierimea lui Mihai Viteazul nu mai e aceiaşi din vremea lui Mircea cel Bătrân, iar acea a lui Vasile Lupu nu descinde, în cea mai mare parte, decât ca clasă socială, din acea a lui Ştefan cel Mare. Prefaceri care, toate, câştigă să fie cercetate şi prin metodele genealogiei.

Curba descrisă de clasa ţărănească poate câştiga şi ea în sigururanţă din asemenea cercetări. Şerbirea treptată a acestei clase, mai ales în veacul al XVI-lea; păstrarea totuşi şi a unei ţărănimi libere de moşneni şi de răzeşi; refacerea, apoi, deasemeni treptată şi nu numai în baza legiuirilor, a libertăţii ţărăneşti; constituţia satului bătrânesc şi ieşirea ţărănimii în cler şi în burghezie sunt probleme pe care migăloase cercetări genealogice le pot servi în lămurirea lor.

Ceea ce spunem pentru istoria socială, se aplică în bună parte şi istoriei economice, de care aceasta, de atâtea ori, poate fi cu atâta greutate despărţită. Un tabel genealogic al unei familii burgheze, riguros întocmit şi bine interpretat, nu ne va arăta el în acelaş timp şi evoluţia unei mari averi, a uneia din acele unităţi care împreună ne arată formarea regimului capitalist? Provine ea din renta în continuă creştere a terenurilor urbane, cum vroia Sombart, sau din comerţ şi apoi din industrie, cum socot că au dovedit-o un Pirenne sau un Espinas pentru Flandra, un Sapori pentru Italia? Vom lua un exemplu nu din aceste regiuni care au precedat restul Europei în desvoltarea economică, ci chiar din Germania, care a făcut obiectul special al cercetărilor lui Sombart. Şi anume cazul celei mai puternice familii burgheze a Renaşterii, acea a Fuggerilor.

Către mijlocul veacului al XIV-lea, Johannes Fugger se îndeletnicea în satul Graben din apropiere de Augsburg, alături de cultivarea bucăţii de pământ a familiei, cu meseria moştenită din părinţi: lucrul la războaiele de ţesut stofă. Avem a face cu lucrul la domiciliu, sistem introdus încă din secolul al XIII-lea, în care negustorul dela oraş procură materia primă şi îngrijeşte de vânzarea mărfii. Cum acest fel de producţie, prin concurenţa pe care o făcea mânii de lucru din oraş, stârnea nemulţumirea lucră-

rilor din industria urbană, aceştia au căutat să obţină interzicerea lucrului la domiciliu; în acest scop, pe lângă altele, corporaţiile căutau să participe la conducerea comunei. In faţa acestor perspective, fiii lui Johannes Fugger vor lua şi ei, ca atâţia alţii, calea oraşului, îngroşind rândurile acelei mişcări de emigrare spre Augsburg. Cel dintâi pleacă fiul cel mai mare, Ulrich, care se angajează mai întâi la un patron, iar apoi deschide pe cont propriu un atelier cu câteva războaie, făcând însă şi numeroase călătorii cu scopuri comerciale.

Lui Ulrich îi urmează fratele său Hans, adevăratul întemeietor al măririi familiei, ajuns la Augsburg în 1367. Lucrând la început într'o întreprindere străină, se căsătoreşte apoi cu Clara Witdopf, fiica starostelui corporaţiei ţesătorilor, ceea ce îi ajută să obţină cetăţenia comunei şi, prin aceasta, dreptul de a se înscrie în corporaţie. Curând posedă un număr destul de însemnat de războaie şi în acelaş timp începe călătoriile pentru procurarea firelor şi plasarea mărfii produse. Activitatea comercială se adaogă acelei industriale, iar din câştig o parte merge la investiţii în pământ, pentru a da o bază mai sigură viitoarelor afaceri. Astfel încă din 1396, Hans Fugger ajunge să ocupe locul al 41-lea dintre oamenii cu stare din Augsburg. Moare în 1409, lăsând doi fii, Andreas şi Jacob, întemeietorii celor două ramuri, cunoscute cea dintâi sub numele de „a căprioarei", după stema obţinută de fiul lui Andreas, Jacob, dela împăratul Frederic al III-lea, cea de a doua „a crinului", după stema obţinută de această ramură dela acelaş împărat.

Dacă ramura căprioarei ajunge cel mai repede la un înalt grad de splendoare, cariera cea mai strălucită şi mai lungă va fi acea a ramurei crinului. Amândoi fraţii, Andreas şi Jacob, continuă, mai întâi înpreună, apoi separat, fabricarea de stofe. Andreas ajunge să aibă în serviciul său până la cinci sute de războaie, iar Jacob merge până la o mie. Dar, pe lângă activitatea industrială, acea comercială trece tot mai mult pe primul plan, extinzându-se dela procurarea de materii prime şi vânzarea produselor fabricate la un comerţ cu produse tot mai variate şi pe întinderi tot mai mari, până la Veneţia, în Danemarca sau în Ţările de Jos. Evoluţia aceasta e consacrată prin trecerea

lui Jacob Fugger, în 1463, în corporaţia negustorilor. Cu doi ani înainte, el ajunsese, în ceea ce priveşte averea, la locul al unsprezecilea între negustorii din Augsburg. Câţiva ani mai târziu, în 1467, îl regăsim în locul al şaptelea.

Fiii lui Jacob, Ulrich şi Georg, stabilesc primele raporturi de afaceri cu Casa de Austria, raporturi ce vor avea în viitor o importanţă greu de exagerat pentru politica internaţională a vremii.

Dar familia Fugger ajunge la apogeul său cu un alt fiu, al doilea Jacob, supranumit „cel Bogat". Ceea ce trebuie semnalat pentru această nouă generaţie, a treia dela stabilirea în oraş, e, pe lângă extinderea activităţii comerciale în întreaga Europă, trecerea tot mai accentuată la comerţul de bancă şi extragerea şi comerţul de metale preţioase.

Importanţa casei Fugger ajunge atât de mare, că un contemporan, Senders, putea spune: „Numele lui Jacob Fugger şi a nepoţilor săi sunt cunoscute în toate regatele şi în toate ţările şi chiar în ţările păgâne. Impăraţi, regi, prinţi, şi nobili i-au trimes ambasadori, papa l-a salutat şi îmbrăţişat ca pe fiul lui prea iubit, cardinalii s'au ridicat în picioare înaintea lui" [1]), De unde provine această situaţie eminentă? Pleacă dela un lucrător pe contul altuia, trece prin fabricaţia pe cont propriu, prin comerţul de stofe, prin acel de alte produse, pentru a ajunge la comerţul de bancă şi de metale preţioase.

Acelaş interes îl pot avea cercetările genealogice şi pentru istoria noastră economică, deşi aici vom privi îndeosebi spre alte aspecte. Genealogiile familiilor boiereşti din veacul al XVI lea, de pildă, ne vor ajuta să înţelegem un însemnat proces social, dar şi unul economic, amândouă fiind doar feţe diferite ale aceleiaşi desfăşurări istorice. Vom asista astfel, în concret, la formarea marilor latifundii, care, în ordinea socială, înseamnă rolul precumpănitor al boierimii şi transformarea clasei ţărăneşti, care,

1) Ap. Hauser, in *Les débuts de l'âge moderne*, col. „Peuples et Civilisations", VIII, pp. 341-342, unde se foloseşte tocmai cazul Fuggerilor pentru combaterea tezei sombartiene. Pentru rolul familiei, cartea cea mai însemnată rămâne *Das Zeitalter der Fugger* (Jena, 1896, 2 vol), de R. Ehrenberg.

în ordinea politică, va face din boerime adevăratul stăpân al Statului, dar care rămâne mai înainte de orice un proces de natură economică, determinat de fenomenul economic, deşi cu origini politice, al închiderii Mării Negre de către Turci şi determinând, la rândul său, caracterul specific al producţiei, repartiţiei şi circulaţiei bunurilor în acea epocă.

Concluzia cred că se desprinde dela sine din exemplele pe care am încercat să le întrunesc. Genealogia este una dintre disciplinile cele mai folositoare istoricului. Ea poate ajuta cu lămuririle sale înţelegerea fenomenelor celor mai variate, fie că aparţin ele istoriei politice, acelei a culturii, a formelor sociale sau a celor economice. Dar, pentru că Genealogia să fie cu adevărat folositoare, ea nu trebuie să uite că lucrează pentru istoric, şi nu pentru propria delectare a genealogistului. Deaceia e nevoie, cred, să primească şi directivele dela istoric. Acesta va trebui să-i indice temele în care cercetarea sa poate fi mai rodnică. Altminteri, activitatea aceasta poate deveni o vană irosire de puteri. Şi nu pentru că istoricul, în chip absolut, nu ar putea trage oarecare folos aproape din orice genealogie, ci fiindcă nu ne putem permite luxul de a sacrifica din puţinul timp ce-l avem la îndemână pentru cercetări de valoare îndoielnică, atunci când probleme esenţiale îşi aşteaptă încă rezolvarea. Pentru deslegarea acestora, mai înainte de orice, suntem datori cu toţii să ne dăm partea ce ne stă în puterea noastră.

„Regest“ şi „rezumat“

In vorbirea şi scrierile noastre istorice se întrebuinţează în mod obişnuit două cuvinte: *regest* şi *rezumat*. Ele se referă de obiceiu la materialul documentar pe care se întemeiază studiile, fie că acesta e publicat în colecţii separate, de acelaşi autor sau de alţii, fie că e prezentat în studiul însuşi sub formă de anexe. De aceea amândouă apar mai ales în publicaţiile de documente[1]. Dar tot aici apare alteori şi acela de *extras*[2], sau *notă* şi *extras* împreună[3].

Dar dacă cercetăm publicaţiile înseşi vedem că termenii întrebuinţaţi nu precizează şi o deosebire de tehnică. De aceea uneori editorii înşişi au simţit nevoia să dea unele lămuriri suplimentare. Astfel Ioan Bogdan folosind termenul *regest* a socotit necesar să pună alături şi pe acela de *rezumat* chiar în titlul lucrării. In text se vede totuşi o deosebire de redacţie între unul şi altul. Anume unele documente sunt date cu citate din textul original, dar de obiceiu în traducere, iar altele numai prin cuvintele editorului[4]. Prin *extras* editorii înţeleg mai ales

1) I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI, traduse şi resumate*, Bucureşti 1902. N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor*, V - VII, Bucureşti 1903—1904, cu subtitlul: *Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe tipărite în întregime sau ca regeste...*; Id , *Ib.*, XI, Bucureşti 1906: *Cercetări şi regeste documentare.* Literatura poate fi înmulţită.

2) I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France*, Bucureşti 1915.

3) N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle*, 6 vol., Paris-Bucureşti 1899—1916.

4) Această diferenţiere e presupusă de noi, căci Bogdan nu o face; din potrivă, în întreaga lucrare el a vrut să dea „un model... de cum trebuesc făcute regestele“ *o. c.*, p. LXXIV.

un *fragment* reprodus fără nicio explicație, afară de indicarea emitentului și a destinatarului, cum face I. C. Filitti, sau, ca N. Iorga, cu unele lămuriri dar adeseori intercalând în fraza proprie și fragmente din original cu explicațiile necesare. *Nota* nu ni se lămurește însă în niciun fel în ce constă, afară dacă nu socotim aici înseși explicațiile de natură istorică adăugate de editori la textele respective.

Cu această dublă accepțiune, de rezumat al documentului făcut fie numai cu fraza editorului, fie combinat și cu fragmente din textul lui însuși, în limba originală sau în tzaducere, regestul a fost întrebuințat destul de larg în publicistica noastră istorică. Dar adesea termenul a fost confundat și cu acela de *fragment*, care și el are un sens dublu. Pentru unii înseamnă „părți" din istoria însăși [1]), iar pentru alții „părți" din actele ce pot fi folosite la scrierea ei [2]). Uneori chiar și când se dau integral, dar numai pentru o parte din teritoriul național, documentele capătă tot numele de fragment [3]).

Aceasta este situația cuvintelor de mai sus în publicistica noastră istorică. Lăsăm la o parte pe cele mai multe și ne ocupăm aici numai de două dintre ele: *regest* și *rezumat*.

Este necesar să facem mai întâiu o cercetare lexicală. Originea este neîndoios latină: *regesta (-orum)* unde, după Quicherat [4]), are sensul de „registru", dar este sinonim cu *epitome*, cuvânt de origine grecească, ἐπιτομή, cu sensul de „prescurtare", „extras" sau „epitome" însuși. S'a păstrat apoi în aproape toate limbile moderne: it. *registro*, fr. *registre*, sp. *registro*, pg. *regist(r)o*, germ. *register*, kymerică *registr*, având sensul general de *Verzeichnis* (catalog, listă, inventar, tablou, registru) sau *Register* (registru, listă) [5]).

1) Eud. de Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, 5 vol. București 1878—1886; trad. rom.: *Fragmente din istoria Românilor*, numai a 3 vol., București 1879—1900.

2) N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, 3 vol. București 1895—1897.

3) Ioan Pușcariu, *Fragmente istorice despre boerii din Țara Făgărașului*, Sibiu 1907.

4) Să nu se confunde cu *regestum,-i*, „retras".

5) W. Meyer-Lübke, *Romänisches etymologisches Wörterbuch*, ed. 3, Heidelberg 1935, sub *regesta*.

Celălalt cuvânt, rezumat, este propriu limbii franceze, *résumé*, „prescurtare" şi după cel mai cunoscut dicţionar are explicaţia de „précis, abrégé, sommaire: *résumé d'histoire de France* [1])". Corespondentul său în limba italiană este: *sunto, epilogo*, „—d'une histoire, d'un discours", ca şi *riassunto* şi *reassunto* (dela *riassumere*)—„repris", „résumé [2]".

In limba română cuvintele abia dacă sunt lexicografiate. Astfel lipsesc amândouă la H. Tiktin [3]). Nu figurează nici chiar în excepţionala glosare a vorbirii curente dată de I. Iordan [4]). La Lazăr Şăineanu apare numai *rezumat*, cu înţelesul: „1. analiză sumară: *rezumatul unui discurs*; 2. prescurtare: *rezumat de istorie* [5])".

1) *Nouveau petit Larousse illustré*, Paris 1929. Pentru termenii explicativi se dau următoarele lămuriri: „*Précis*",-e = *(praecisus)*: fixé nettement; *abrégé*: réduction en petit; ouvrage contenant le résumé d'un art, d'une science, etc."; *sommaire* = *(summarius)*: court, abrégé, succint".

2) C. Ferrari-Joseph Caccia, *Grand dictionnaire français-italien et italien-français*, Paris 1882, s. v. Explicaţiile celor două cuvinte sunt: *sunto* — ristretto, compendio, sommario, le succinct, l'abrégé, la somme, sommaire, extrait, précis, épitome; *epilogo* — „épilogue, récapitulation, conclusion", ultima parte di un orazione, con cui si raccolgono e si restringono in breve le cose già dette".

3) *Dicţionar român-german*, 3 vol. Bucureşti 1895—1925.

4. *Limba română actuală*, Iaşi 1943.

5. *Dicţionar universal al limbei române*, ed. VII. Craiova, s. v. La **analiză** găsim: „1. descompunerea unui tot în părţile sale, a unui corp în elementele sale; *analiza cantitativă, calitativă*, după cum se constată numărul ori natura elementelor constituve; *analiza gramaticală, logică*: descompunerea unei propoziţiuni în părţile ei de cuvânt; a unei fraze în părţile sale şi a unei propoziţiuni în termenii săi; *analiza literară*, arătarea frumuseţii unei compoziţiuni; *analiza matematică*, expunere a proprietăţilor figurilor traduse în ecuaţiuni algebrice; 2. extras sau rezumat dintr'o carte, dintr'un discurs; *Filoz.* metoada prin care cineva se urcă dela compus la simplu, dela efecte la cauză". La **prescurtare**: 1. acţiunea de a prescurta şi lucrul prescurtat; 2. abreviaţiuni; 3. compediu. La **obsevaţi(un)e**: „prescurtarea zicerilor la scris, scoţând unele litere: *D., D-nă* pentru *Domn, Doamnă*" iar la **compendiu**: „prescurtare, operă prescurtată". La **sumar** lămureşte: „scurt: *expunere sumară*; extras: *sumarul unui discurs*"; iar la **extras** nu există, în schimb este **extrage**: „1. a trage din; *a extrage minereuri din sol*; 2. a separa o substanţă din alta printr'o operaţiune chimică; *a extrage zahăr din sfeclă*; 3. a scoate dintr'o carte sau dintr'un registru; *a extrage un pasaj dintr o operă*; 4. *Arit.* a căuta rădăcina unui număr: *a extrage rădăcina patrată sau cubică*. Tot Şăineanu dă însă şi **extract**: „1. substanţă trasă dintr'alta: *extract de roibă*; 2. Ceea ce se scoate dintr'o carte, dintr'un registru; *extract de naştere*; 3. sumar, analiză".

I. A. Candrea, cel mai bogat în referințe, cunoaște pe *rezumat* ca „expunere pe scurt, în puține cuvinte" sau ca „prescurtare", pe *regeste* „nume dat în evul mediu registrului în care erau trecute, în ordine cronologică, actele, documentele, izvoadele, etc. emanate dela o aceiași cancelarie și dela același personaj, însoțite de note explicative și de extrase din cronici", și pe *registru* „carte în care se înscriu actele intrate sau afacerile zilnice, condică, catastif". Ca exemplu dă „registrul de stare civilă[1])".

Dacă lexicoanele noastre actuale nu ne pot da o lămurire, în schimb unele enciclopedii au inserat aceste cuvinte. Astfel în „Brockhaus" (1933) găsim: „*Regesten*", lat. regista, „Verzeichnis", „Auszüge aus Urkunden", iar în „Enciclopedia italiana" (1935), profesorul R. Morghen, după ce explică folosirea lui la colecțiile de documente medievale, adaugă: „*Regesto* (regestrum, regestum)... In afară de sensul amintit, termenul regest a fost întrebuințat, în limbajul disciplinelor istorice, să indice o culegere de documente nepublicate toate în extenso, ci prescurtate mai mult sau mai puțin larg; aici regestul se deosibește net de „codicele diplomatic" care dă transcrierea integrală a tuturor documentelor publicate. Criterii metodologice fundamentale pentru a compune un bun regest de documente sunt culegerea cât mai complet posibil a documentelor, rezolvând toate chestiunile de datare și de autenticitate care se pot prezenta; să se dea rezumatul fiecărui document fără să se omită nicio dată esențială, punând de preferință în cuprinsul rezumatului, între ghilimele, fraze și cuvinte originale din text a căror valoare ar putea să fie ușor alterată în rezumat prin traducere".

In alte enciclopedii străine nu le-am aflat. Vechea și atât de buna „Enciclopedie română" dela Sibiu (1904), le cunoaște însă pe amândouă: „*Resumat*, reproducerea cuprinsului unui text, cât se poate pe scurt", iar în jurisprudență „se numește și discursul președintelui tribunalului, în care el resumă faptele și argumentele de acusare aduse de procuror, cum și cele de apărare ale apărătorilor,

1) I. A. Candrea-Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic Cartea Românească*, București [1931] s. v. Se dă și originea franceză; *résumé*,

apreciind la fiecare faptă sau dovadă valoarea sa" ; *Regest* (lat.), registru „catalog cronologic de documente ordinate cu indicarea cuprinsului şi a locului unde se păstrează sau a opului în care s'au tipărit".

Din toate cele expuse mai sus nu reese o limpezire a sensului pe care îl au aceste cuvinte din punct de vedere diplomatic, mai ales în limba română. Se impune dar să le căutăm într'o vreme mai veche, anume în latina medievală. Pentru aceasta Du Cange ne dă cea mai bogată şi variată glosare (1886):

„*Resumere*, Vives recipere. Commodianus Inst. 71 *Mitte nummos, et unde se resumere possit*. Galli dicimus, *se reprendre*". N'are legătură cu tema noastră. „*Resumpta*, Actus publicus in scholis theologicis, in quo de veteri et novo testamento disputat novus doctor, ut comitiis sacrae facultatis interesse possit, juribusque doctoratus potiatur".

„*Regestum*, Liber in quem *regeruntur* commentarii qui vis, vel Epistolae Summarum Pontificum. Gloss. Lat. Ms. reg.: *Regestum, relatum*. Iso Magister in Glossis: *Regestum vocatur liber continens memorias aliorum librorum, et epistolas in unum collectas: et dicitur Regestum quasi iterum gestum. Joannes Scotus registron dicebat*. Glossae Basilic.: Κήνσον, καὶ ρεγεσταν, τὴν ἀπογραφὴν τῶν ἀρχαίων ἄντὶ τοῦ ὑπογραφέως. *Regesta scribarum*, apud Vopiscum in Probo. Theodosius Imper. in Praefat. Codicis sui: *Quae in Regestis diversorum officiorum relata sunt*. Pluries ocurrit in hoc Codice, ut et in alio Justiniani. Constitutio Honorii 19. in Appendice Codicis Theodos. sic clauditur: *Regestum Ravenna XV. kl. Febr. Honorio Aug. XI et Constantio III. Coss.* Ita Edicta Principum in Curiis supremis *Regesta* seu *Registrata* dicimus... Anastasius in Nicolao I. PP.: *Sicut in Epistolis, quas iidem Legati in Sardiniam deportaverunt, Regesto ipsius Praesulis continetur insertis*. Richer. in Praefat. Histor.: *Cum res multo ante gestas divae memoriae Hincmarus... suis annalibus copiosissime annexuit. Tantoque superiora lector ea inveniet, quanto a nostri opusculi exordio, per ejus rejesta*[1]) *sese attolet*. *Vacce* in Histor. Ducum Normanniae

1) In ediţia lui Robert Latouche, Richer, *Histoire de France*, I. Paris 1930, apare „regesta".

Ms: — Doit l'en les vers et les Regestes, — Et les estoires lire as festes".

In glosar se mai adaugă *regestrum* cu „eadem notione" și atestat în Statutele Arelatense[1]); *regestum*, „Thesaurus, fiscus, quo *reguntur* pecuniae" la Prudentius[2]); *regestorum* cu acelaș sens ca regestum[3]); *regestoriolum*, *regesturiolum*, „parvum regestum, arcula, capsa[4])"; *registoria*: „officium apud Sanctimoniales, cui *Regesti* seu thesauri Monastici, cura commissa est[5])"; *registrum* „pro regestum[6])"; *register*, *registra*, *registrare*, *regestrare*, *regestratio*, *registratio*, *registrator* și *registrarii*, care toate au același sens cu nuanțe imperceptibile, ca fr. *régistre*[7]). Aceleași sensuri și în glosarea lui Bartal (1901), unde însă *registratura* este „officium in quo acta consignantur".

Κῆνσος citat de Du Cange e lămurit de Sophocles[8]) ca „the Latin *census* = ἀπογραφή". Sinonimul grecesc înseamnă „înregistrare", „inventar" dar și „conscripție". In schimb ἀπόγραφον înseamnă „copie".

1. Art. 95: De Regestro Comunis: Itam statuimus, quod Comune teneatur habere unum librum de pergameno, in quo transcribantur omnia instrumenta ad Comune pertinentia.

2. Și la Grigore din Tours: Tanta in illius thesauris reperiunt, quanta nec in ipso aerarii publici Regesto poterant inveniri" și „Multitudo autem auri, argentique, ac diversarum specierum in ejus Regestis reperta est". Acelaș sens și la Flodoardus.

3. Tot la Grigore din Tours: Domos Ecclesiae adprehendunt, ministeria describunt, regestoria reserant, promtuaria expoliant". Aiurea: „regestorium cordis implevit" la un comentar al Cântării Cântărilor.

4. In testamentul episcopului Bertichrammus: „Omnia vero quae de proprietate seu ex militia in Regesturiolo meo post meum obitum inventa fuerint... de reliquo vero argentulo quod cumque post diem obitus mei in Regesturiolo meo inventum fuerint...

5. La Sf. Cesar Arelatul: In uno tamen loco sub communi custode quod habueritis reponite, et claves de arcellis, vel pressoriolis vertris Registoria teneat.

6. Cu multe exemple din care amintim: „Incipiunt Epistolae ex Registro S. Gregorii Papae" și forma grecească din actele Sinodului VI: Δέον ἀχθῆναι πρὸς ἡμᾶς τὰ ῥέγιστρα καὶ δογματικὰ συντάγματα și „infra: ῥέγιστρον διεφόρων ἐπιστολῶν, quam vocem vetus interpres per *regestum* vertit".

7. Se adaugă și „*registrum* vel *regestum*, vox apud Typographos alias in usu", care nu privește chestiunea de față.

8. *Greek Lekicon*, New-York — Leipzig 1888.

Din expunerea de mai sus reese cred, limpede, că azi *rezumat* înseamnă o „prescurtare", oricare ar fi natura textului, iar *regestul*, tot un rezumat, dar unul special privind actele diplomatice, făcut însă după o anumită tehnică. In parte am văzut că această tehnică a fost întrebuinţată şi de unii din istoricii noştri.

* * *

Să vedem acum ce spun diplomatica şi arhivistica, cele două discipline ale studiului documentelor.

Dintre diplomatişti sunt puţini aceia care au atins problema. Astfel Bresslau dă aceste informaţii: la Roma, ca şi în provincii, se păstrau acte în original şi în còpii, ca şi extrase, *gesta, regesta,* care cuprindeau deobiceiu decrete şi privilegii[1]). Georgisch[2]) foloseşte pentru întâia oară cuvântul în sensul adoptat apoi de Böhmer, şi care a fost luat din terminologia mèdievală, *regestum, registrum,* dar nu în sensul medieval[3]). Joh. Fr. Böhmer (1795—1863) publică în 1831 primul volum din ale sale *Regesta*. Sistemul său a format o adevărată şcoală şi a adus ştiinţei servicii reale[4]).

Iată acum cum explică şi Giry acest fel de publicare a documentelor: „Când listele... sunt compuse exclusiv din seria actelor emanate din aceiaşi cancelarie sau dela acelaşi personagiu, s'au numit *cataloage de acte;* când în succesiunea cronologică a actelor se introduc indicaţii împrumutate din izvoare nerative, cataloagele devin *régeste*[5]). Aceste indicaţii străine de acte pot fi de mare folos pentru completarea şi controlul itinerariului şi a cronologiei. Totuşi, când se procedează astfel, este bine să nu se împrumute din lucrările analiştilor şi cronicarilor decât menţiunile susceptibile să servească criticei diplomatice, adecă

1. H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre,* I, ed. 2. Leipzig 1912, p. 102.

2. *Regesta chronologico - diplomatica in quibus recensentur omnis generis monumenta et documenta publica,* Frankfurt - Leipzig, 4 vol. 1740 - 1744.

3. Bresslau, *o. c.*, p. 38 n. 4.

4. Id., *ibid.*, p. 38 — 39.

5. In notă: „*Res gestae*. On o parfois abusivement appelé *Régeste* la série des actes qui composent un registre de chancellerie".

acelea care pot să determine datele principale ale biografiei personagiilor ale căror registre se stabilesc: naştere, urcare în scaun, încoronare, schimbare de titlu, moarte, etc., şi acelea care amintesc prezenţa lor într'un loc determinat la o dată anume. Procedând altfel se adună lucruri prea deosebite iar din îngrămădirea lor nu poate să rezulte alt lucru decât confusia [1])".

Pentru Modica *regesta* sunt sinonime cu *chartularia, instrumentaria, libri instrumentorum* şi *libri memoriales* şi cuprind documente scrise în avantajul destinatarului şi păstrate în copie [2]). Se rezumă deci numai la registrul sau condica beneficiarului.

Credem însă că ultimul cuvânt în această privinţă, nu prin explicaţie ci prin tehnică, îl are Franz Dölger cu regestele Imperiului bizantin. In rezumatele pe care le face introduce fragmente din original, mai ales terminologia, dă întreaga literatură a documentului şi toate observaţiile de natură diplomatică şi istorică [3]).

Arhiviştii nu s'au prea ocupat nici ei de această problemă, mulţumindu-se cu noţiunea medievală. Totuşi unul dintre cei mai recunoscuţi teoreticieni ai arhivisticei atacă problema. Este vorba de Eugeniu Casanova, care dă aceste definiţii: „Sub numele de *regest*, în englezeşte *calendar*, se înţelege rezumatul, mai mult sau mai puţin întins, al unui singur act, sau, prin extindere, culegerea unor astfel de rezumate [4])". „*Regestul* este rezumatul, mai mult sau mai puţin întins, al cuprinsului unui singur act... persecutarea conţinutului unui singur act, când materia unui astfel de conţinut este unică şi când compendiul poate fi alcătuit în propoziţie gramaticală perfectă [5])". *Rezumatul* scurtarea sau prescurtarea „e restrângerea cuprinsului unui singur act când materia lui e variată şi desfăcută în diferi-

1. A. Giry, *Manuel de diplomatique*, ed. nouă, Paris 1925, p. 659-660.
2. Marco Modica, *Diplomatica*, Milano 1942. p. 162.
3. F. Dölger, *Regesten der Kaiser Urkunden*, München 1924 (continuă).
4. E. Casanova, *Archivistica*, ed. II. Siena 1928, p. 252; la p. 260; „Regestul e, după noi, perfecţionarea unei părţi din inventar",
5. Id., *ibid.*, p. 266 — 267.

tele sale părţi, aşa fel încât nu e posibilă reproducerea într'un număr mic de vorbe şi într'o formă unică[1]".

Este drept că aici problema e privită din punct de vedere arhivistic, adecă al inventarului. Ne îngăduim a nu împărtăşi această opinie. In arhivistică nu e necesar regestul ci numai rezumatul. In niciun caz regestul nu poate privi numai actele vechi şi cu chestiuni limitate sau, cum spune Casanova, unice. Credem din potrivă că se poate regesta orice document.

Socotim că definiţia altui arhivist, Pecchiai, este mai potrivită: „*Regestul* este rezumatul complet al unui anumit act în forma cea mai concisă. In compilarea unui regest e bine să se adopte limba şi fraza documentului, dacă nu se socoteşte că un regest arhivistic trebue să servească numai persoanelor erudite[2])".

Acestea sunt explicaţiile pe care le găsim la specialiştii celor două discipline: diplomatica şi arhivistica. Insă de sensul cuvintelor trebue să fie pătrunşi şi istoricii sau editorii care se gândesc la publicarea actelor diplomatice. Şi aceştia trebue să urmeze o regulă şi să corespundă, cu munca lor, unei cerinţe ştiinţifice unice.

* * *

După noi *rezumatul* este o prescurtare a cuprinsului unui act făcută prin cuvintele editorului sau arhivistului. El are de scop să pună în evidenţă acest cuprins cu ajutorul căruia poate fi clasat şi ordonat în arhivă sau relevat în publicistică. Intinderea lui variază după conţinutul originalului şi după scopul urmărit de alcătuitor. Cum am mai arătat şi cu altă ocazie el poate fi şi foarte scurt, când are de scop să ateste numai existenţa lui[3]), dar trebue să

1. Id., *ibid.*, p. 267.

2. P. Pecchiai, *Manuale pratico per gli archivisti delle publiche amministrazioni.* ed. II. Milano 1928 (Manuali Hoepli), p. 136 - 137. La *regest* explică: „Dal verbo *regerere* usato da Quintiliano nel significato di trascrivere, inserire. Il vocabolo regesto ha però una evidente analogia col verbo registrare, poichè i regesti si trascrivono appunto, per lo più, in registri".

3. *Despre editarea documentelor,* Craiova - Bucureşti 1932. Cf. şi instrucţiunile pe care le-am dat în 1939, pentru alcătuirea inventarelor noastre documentare. *Revista Arhivelor,* III, 2 (1939), p. 442 — 444.

fie complet când se pune în evidenţă cuprinsul întreg. Oricum ar fi făcut rezumatul rămâne însă ca o lucrare esenţial arhivistică şi are valoarea încrederii pe care o inspiră compilatorul.

Regestul trebue să cuprindă neapărat toate elementele cuprinsului, pe cât e posibil cu cât mai multe fragmente din textul original inteligent legate între ele. El trebue să fie însoţit de o bună informaţie istorică şi de cât mai bogate informaţii diplomatice.[1]).

Nu credem necesar ca actele să fie culese şi clasate după cancelarii şi emitenţi; le socotim mult mai folositoare după ţinuturi şi epoci. Din acest punct de vedere problema e în desbatere. Nu trebue uitat însă că în arhivistică intangibilitatea fondurilor este o regulă normativă. Deci fondul va da şi unicul criteriu arhivistic de alcătuire şi grupare.

Se pune însă întrebarea dacă trebue să edităm întreg şi să regestăm orice document. In această privinţă Ioan Bogdan se exprima astfel: „Se înţelege că nu toate documentele trebuesc publicate în întregime; pentru cele mai puţin importante, regestele le pot ţinea locul când sunt bine şi amănunţit făcute[2])". Dar părerea nu mai e susţinută în noua ediţie a documentelor braşovene, unde pasajul este omis[3]). Aceasta provine din faptul că între timp Bogdan şi-a schimbat părerea şi pentru alte chestiuni. Şi totuşi ţinuse să şi-o documenteze foarte serios: „Deaceea, când e vorba să se facă o ediţie de documente vechi ca material pentru istoria română, mi se pare că în cele mai multe cazuri ne putem dispensa de publicarea originalelor, când traducerea lor se poate face cu deplină siguranţă. Scopul publicaţiunilor de asemenea natură nu trebue să fie a le face accesibile numai câtorva specialişti ce se ocupă cu limbile slave; ele trebuesc răspândite şi în publicul mare, căci numai aşa se poate deştepta interesul şi

1. Facem deosebire între regestele arhivistice, care vor avea toate datele diplomatice, şi cele erudite în care nu trebue să lipsească nicio dată informativă. Dar să nu se facă exces cu coroborările analistice!

2. I. Bogdan, *Documente şi regeste*, p. LXXXIII.

3. Id., *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV. şi XVI*, Bucureşti 1905.

gustul pentru studiile istorice, care lipsesc aproape cu totul societăţii noastre. A publica dar traduceri însoţite de originale este de cele mai multe ori un lux inutil; în orice colecţie mai mare se vor reproduce câteva originale, din cele ce prezintă vreun interes deosebit ca specimene de limbă sau de scrisoare veche; ele nu pot lipsi, natural din publicaţiunile de paleografie sau diplomatică, unde nu ne putem dispensa nici de facsimile[1])".

Este uimitor că I. Bogdan a putut să scrie aşa ceva. Mai întâiu paleografia nu se face pe texte descifrate şi transcrise; deci e o condiţie elementară că în lipsa originclelor aceasta să se facă pe facsimile. Diplomatica însă nu este în stare să-şi spună cuvântul decât cercetând originalul pentru critica externă, ceeace nu este totdeauna posibil şi pe temeiul unei bune transcrieri pentru critica internă. Deci oricum cunoaşterea textului original integral este necesară. De altfel Ioan Bogdan şi a dat seama de netemeinicia părerii sale căci imediat porneşte la refacerea lucrării prin editarea textelor înseşi, iar pasajul de mai sus din introducere este eliminat.

Din această împrejurare deducem principiul că documentele trebue să fie editate integral şi în limba originalului, nu numai în traduceri sau regeste. Ne dăm seama că acest lucru nu e totdeauna posibil. Dela o vreme înainte numărul actelor e impresionant de mare. Adesea şi formularul însuşi este stereotip. Selectarea unui tip sau a unei variante ar putea fi deajuns pentru publicarea integrală. Dar arbitrariul editorilor ar putea merge prea departe. Din această cauză în multe părţi s'au fixat date certe până la care orice act se publică integral însoţit de notele trebuitoare. Dela această dată înainte se admite şi regestul sau rezumatul ca element informativ. Fixarea acestei date este în funcţie de cantitate. Acolo unde sunt nenumărate documente din vremuri depărtate data fixată poate fi 1600, cum e spre exemplu în Olanda. Dar aceiaşi dată nu mai corespunde situaţiei din Italia şi de aiurea, unde bogăţia materialului arhivistic poate indica de prea

1. I. Bogdan, *Documente şi regeste*, p. LXXXII.

târziu chiar anul 1400. In schimb un act din sec. XIX este foarte preţios pentru Albania.

In afară de elementul vechime se mai adaugă însă şi acela al limbii. Evoluţia ei nu se poate studia decât pe bază de texte a căror continuitate este necesară. Natural că aici şi regestul poate fi folosit cu destulă încredere.

Pentru noi, cel puţin ca un program iniţial, credem că se poate fixa a. 1600, dată până la care să se publice integral orice document şi 1700 pentru orice document în limba română. Dela 1600, respectiv 1700, până la 1742, când se introduce registrul de cancelarie, trebue să se facă regestarea tuturor documentelor existente. Dela 1742 înainte ne putem orienta şi cu ajutorul rezumatelor. După caz, poate fi folosit şi regestul.

Repetăm însă, că oricare ar fi epoca şi limba actelor ediţiile selecte nu sunt excluse. Ele vor urmări în primul rând tipul, variantele şi grămăticii cancelariilor.

* * *

Am expus aici locul pe care îl au şi trebue să-l aibă în terminologia noastră ştiinţifică două cuvinte: *regest* şi *rezumat*. Dar sunt încă atâtea altele al căror rost trebue fixat. De bună seamă că Academia Română este cea dintâi chemată să se ocupe de această problemă. In colecţiile sale, în locul seriilor fragmentare de documente, publicate de o colaborare foarte variată ca pregătire şi preocupare, este necesar să figureze în rândul întâiu terminologia şi metodologia oricărei cercetări ştiinţifice. Şi-ar realiza de altfel chiar programul ei fixat încă dela început. Ea are atât autoritatea morală cât şi posibilitatea materială să o facă. Până acum a întârziat prea mult.

A. SACERDOŢEANU

Note şi Comunicări

Cuvânt de deschidere a anului şcolar

21 Noemvrie 1944

Incepe astăzi al XXI-lea an de studii al Şcoalei de Arhivistică. Este aceasta o şcoală tehnică, o şcoală a muncii. Nu spunem prin aceasta că n'ar fi şcoale ale muncii şi celelalte, de tot felul, pe care le ştim. Dar a noastră se deosibeşte de toate. In unele studenţii *învaţă* gândirea altora pentru a se deprinde ei înşişi cu gândirea, iar în altele *deprind munca însăşi*. Aici deprindem să învăţăm chiar munca gânditorilor dealungul vremurilor. Adecă trebue să ne însuşim toate acele elemente care ne sunt necesare să descoperim noi înşine opera săvârşită. Cu alte cuvinte tindem către organizarea muncii stiinţifice. Acesta a fost gândul întemeietorului ei de acum 20 de ani şi acesta rămâne şi al nostru.

Avem de împlinit aici un dublu scop: să formăm pe cercetătorul erudit al studiilor istorice pe de o parte şi pe organizatorul celor două instituţii de bază ale culturii, arhiva şi biblioteca, pe de alta. Dacă ne va fi dat ne vom îndrepta atenţia şi către pregătirea conservatorului de muzeu, alt institut de cultură de mare importanţă.

Dacă privim în jurul nostru constatăm că se pierd arhivele la creatorii lor, la autorităţii şi se distrug chiar depuse în arhiva însăşi. Cele care sunt strânse, deci formal salvate, în bună parte sunt nesistematizate, neclasate şi neinventariate, aşadar imposibil de cunoscut. Mii şi mii de informaţii preţioase rămân ascunse cercetătorului fiindcă arhivistul leneş, interesat şi nepregătit nu este în măsură să le pună în lumină. O arhivă ajunsă în acest stadiu nu este o arhivă ci o grămadă informă da hârtie netrebnică.

Deasemeni bibliotecile rămân nefrecventate fiindcă nu sunt sistematizate sau nu sunt ţinute la curent, aşa încât cetitorul, pe lângă timpul pierdut cu cercetarea cataloagelor improprii, ajunge să constate că lipseşte tocmai volumul căutat. Şi o bibliotecă ale cărei lacune nu sunt completate, ale cărei fişe de cataloage nu sunt bine alcătuite şi precis distribuite şi care nu ţine seama de directivele impuse de cetitori, nu şi poate împlini funcţia sa socială.

Remediul împotriva acestor neajunsuri nu este decât unul singur: pregătirea ştiinţifică şi practică a slujitorilor acestor instituţii. Nu e treabă uşoară, nu se poate face grăbit şi nici n'o poate face oricine. Dovada ne-o dă însuşi sensul cuvântului practic pe care l-am atribuit şcoalei noastre. In alte domenii îşi are acelaşi rost. In adevăr, niciun meşter nu dă ucenicului stofa să croiască haina clientului înainte de a avea o laborioasă pregătire ı e sigur că va strica stofa. Niciun şef de laborator nu pune elementele chimice în mâna celui dintâi venit să facă experienţe cu ele: ar putea distruge totul făcând combinaţiile greşit, dacă nu cunoaşte mai întâi proprietăţile fiecărui corp. Niciun medic nu lasă pe seama unui trecător să opereze un bolnav: l-ar putea omorî prin nepriceperea sa.

Tot astfel nici arhiva, nici biblioteca, nu pot fi lăsate pe seama oricui: se poate strica fondul, distruge materia, ori face să dispară chiar totul. Arhivarul şi bibliotecarul nu se improvizează. Dar chiar improvizarea lor, acolo unde se face, înseamnă mult timp pierdut, imensă pagubă în material şi niciun profit moral. Instituţia însăşi abia se ţine de azi pe mâine în virtutea creditului neverificat că deţine un tezaur sortit să rămână inaccesibil şi necontrolat.

Să ne oprim o clipă asupra slujitorilor arhivei. Ceea ce trebue să facă ei este mai întâi o muncă de hamal. Scuturatul arhivei de praf mai întâi în bloc, în podurile şi în beciurile în care o găsesc la genitorii ei, apoi act cu act în sala de clasare a arhivei unde vine, nu este altceva decât munca fizică a arhivistului în salopetă, cu vată în urechi, ochelari contra prafului pe ochi şi uneori chiar mască pe faţă, până când arhiva ajunge să fie pusă la

locul ei în depozit. Arhivistul lipsit de devoțiune, incapabil să înțeleagă valoarea unui monument istoric, va lăsa această treabă pe mâna omului de serviciu. Acesta va bate arhiva, o va trânti de pereți și o va scutura cum știe el. Dar hârtia sau pergamentul răscopt ori fărâmat, sigiliile în ceară, metalul prețios dela miniaturi și atâtea lucruri din arhivă indiferente lui, doar printr'o minune mai pot scăpa spre a ajunge la cercetătorul din viitor.

Vine apoi o muncă de chimist și de fisician, pe lângă aceea de artisan, ca să repare arhiva, să o îndrepte și să o facă ceteață fără a-i strica valorile materiale intrinsece. Aceasta n'o poate face nici chimistul, nici fisicianul, nici cel mai emerit legător de cărți, ci numai adevăratul arhivist dublat de experiența chimistului, fisicianului și legătorului, care astfel pregătit este adevăratul medic al arhivei.

In sfârșit, abia acum vine munca arhivistului, care i se recunoaște în deobște: cunoașterea cuprinsului actelor ce va avea sub paza sa și evidențierea lui. Arhivistul, după ce a salvat arhiva, are datoria să o facă utilă: prin clasare și inventariere, prin crearea posibilității pentru cercetător de a ști că există informația pe care o caută și că o poate avea repede. Pentru aceasta trebue să fie anume pregătit, nu numai să cunoască scrisul vechi ci să și pătrundă sensul exact al celor scrise.

Nu e timpul să stăruim asupra acestor îndatoriri. Ne oprim numai asupra uneia, care este esențială: în arhivă trebue muncă, onestitate și abnegație. Am mai spus-o și nu știm cum să o repetăm ca să o înțeleagă toți. Arhivistul care nu pricepe că trebue să claseze materialul ce are în grija sa, să l inventarieze, să l regesteze, să-l pună ușor la îndemână, nu merită acest nume. Arhivistul care îl lasă în starea amorfă în care l-a primit, care n'are prezent în minte oricând aceea ce are în grija sa, care de fiecare dată trebue să se informeze, să se pună în curent cu însăși arhiva sa, acela trebue să-și găsească altă ocupație. Arhivistul care pune în rândul întâi al preocupărilor sale cercetările personale, care ascunde informațiile prețioase față de cercetătorul din afară, care nu rezervă timp și preocupare pentru instituția care îl hră-

neşte, acela n'are ce căuta în arhivă. Intre acest arhivist şi uşierul său este o singură deosebire: uşierul îşi împlineşte obligaţiile pentru care primeşte salariul.

Inainte de orice arhiva cere pricepere şi abnegaţie. Către formarea arhivistului ideal tinde şcoala noastră.

In afară de aceasta ea mai vrea să formeze şi spiritul general de înţelegere şi preţuire a arhivei. Fără acest spirit sunt greu de învins nenumăratele greutăţi care stau în calea bunului arhivist.

Numai când se va ajunge şi la noi să se înţeleagă că orice hârtie scrisă, nu numai a trecutului, ci şi a prezentului care repede ajunge şi ea să fie a trecutului, este un document; că acest document nu serveşte numai la cunoaşterea istoriei neamului ci şi a intereselor individului, a dreptului şi menirii lui în societate; că el este o dovadă a existenţei omului pe pământ, cu calităţile şi defectele sale, cu posibilităţile lui de umanizare şi de înălţare deodată, numai atunci preţuirea arhivelor va fi suficientă. Atunci arhiva îşi va împlini şi ea pe deplin rolul ei de instituţie de cultură.

Da! Institut de cultură de cel mai înalt grad. Arhiva nu stă *alături* de confraţii său biblioteca, muzeul şi laboratorul sau clinica, ci *deasupra* lor. Nu spun aceasta ca unul care îşi laudă ocupaţia, ci fiindcă aşa este. In laborator şi în clinică savantul — şi sunt atât de puţini! — observă fenomenele şi constată rezultatul experienţei sale sau pune diagnosticul său *în prezent*. Dar cu prezentul lui trăiesc numai semenii săi, numai lumea contemporană. Toată această experienţă este pierdută dacă nu se consemnează *în scris*, de el sau de discipolii lui. Creatorul însuşi sau discipolii lui pot pune acest rezultat într'o carte, care devine publicată şi se păstrează în bibliotecă pentru generaţiile viitoare. Acolo, cu o uşurinţă relativă, o poate consulta oricine să vadă finalul dar nu procedeul obţinerii lui. Dar scrisul, adesea chinuit, cu note şi observaţii, cu îndreptări şi adausuri, cu note febrile cum le-a dictat momentul creaţiei, procedeul personal al omului supe ior, care toate arată zbuciumul creatorului acelui rezultat sau remediu atât de folositor omenirii, *acela rămâne în arhive*. Numai de aici se poate in.

forma exact acela care doreşte să meargă mai departe. Şi noi aceste procedee de muncă, de cercetare, dorim să cunoaştem.

Făcând o paranteză, cu care şi încheem, constatăm că niciodată Michel Angelo şi Leonardo da Vinci n'ar fi putut să fie cunoscuţi în toată frământarea lor, dacă nu s'ar fi cunoscut şi aceea ce ei nu s'au gândit să lase posterităţii. Căci, în fond, pentru a cunoaşte rezistenţa, durabilitatea unui palat nimeni nu se ia după faţadă ci după compoziţia, calitatea şi cantitatea materialului care s'a pus la temelie. Numai după ce va cunoaşte acestea arhitectul va putea porni să facă altul mai mare, mai interesant.

Acesta este şi rostul nostru aici: să pregătim cercetarea temeliilor pe care se reazimă civilizaţia omenirii.

A. SACERDOŢEANU

Despre Cronica Bălăcenească

La 1770 Samoil Klein copia o cronică românească, care îi fusese încredinţată de una din descendentele lui Constantin Bălăceanu şi care trăia la Viena.

Zece ani mai târziu, la 1780, Vasilie Vlad, scotea tot în Viena, o copie după copia lui Klein.

Ms ce se afla în posesia fiicelor lui Ion Bălăceanu, pe care l-a copiat Samoil Klein şi copia însăşi a lui Klein nu se cunosc. Se cunoaşte deci numai copia lui Vasilie Vlad făcută după copia lui Klein, care se păstrează în Biblioteca Episcopiei române din Oradia.

Dintr'o însemnare a lui Vasilie Vlad mai aflăm că această cronică începe la 1629 şi merge până în al cincelea an al domniei celei de a doua a lui Nic. Mavrocordat în Ţara Românească, până în 1724, la sfinţirea m-rii Văcăreşti. *(N. Densuşianu,* în *An. Ac. Rom.*, sec, 1, tom, 2 p. 203),

Această indicaţie asupra cuprinsului cronicei concordă şi cu reproducerile făcute şi introduse de Gheorghe Şincai în opera sa Cronica Românilor. Şincai reproduce în Cronica Românilor la fiecare domnie paragrafe mari privind pe domnii Ţării Româneşti şi numeşte ms *Codex Balacianianus*.

De la manuscript bălăcenesc la cronica Bălăcenească

trecerea a fost uşoară, având în vedere girul ştiinţific al lui Nic. Iorga. Răscolind arhivele streine, înainte de 1900, ca să strângă mărturii istorice pentru neamul românesc, Nicolae Iorga s'a oprit pentru câtva timp — probabil după indicaţiunile culese de Nic. Densuşianu şi publicate de Academia Română, s'a oprit, zicem, la Oradia şi la Cluj.

Primele rezultate ale cercetărilor sale, pline de noutate, privind istoriografia munteană, au fost publicate în 1899 de către Academia Română (N. Iorga, *Cronicele muntene*. Intăiul memoriu. *Cronicele din sec. al XVII-lea*, în *An. Ac. Rom., Mem. sec. ist.*, ser. 2, tom. 21).

In acel întâi Memoriu asupra cronicelor muntene din sec. 17 şi apoi în *Ist. lit. române din sec. 18*, publicată în 1901, se ocupă Nic. Iorga de Cronica Bălăcenească.

Susţinea domnia sa că precum Cantacuzinii au avut un logofăt al Casei, pe Stoica Ludescu, care a scris cronica Ţării, prezentând într'o lumină favorabilă faptele Cantacuzinilor, deci a scris o cronică cantacuzinească, tot aşa Bălăcenii trebue să fi avut un logofăt al Casei, al cărui nume nu se cunoaşte, care a scris o cronică a Bălăcenilor. Asupra modului cum a procedat acest „*presupus*" logofăt bălăcenesc, precizează Nic. Iorga: „Pentru toată partea veche, rolul logofătului bălăcenesc a fost acel *al unui simplu copist*: a reprodus [Istoriile domnilor Ţării Româneşti] până la 1688, oricât de rău se potrivia cu interesele şi cu mărirea familiei această cronică de defăimare pentru toţi Cantacuzinii şi mai ales pentru Şerban Vodă, sub care Aga Constantin (Bălăceanu) îşi căpătase situaţia predomnitoare şi pe lângă familia căruia a jucat el, de la moartea socrului său înainte, rolul de epitrop" (*Ist. lit. rom.*, ed. 2-a, vol. II p. 237-238). Mai departe, până la 1699, d pă reproducerea ce se face din ms de la Oradia, se vede că e Cronica lui Radu Popescu până la 1699. „De la 1699, Cronica Bălăcenilor, scrie N. Iorga, urmează de aproape, cu oareşcare puţin însemnate modificări de formă, letopiseţul oficial al marelui vornic Radu (Popescu).

„Atâta numai — căci adausuri sânt puţine, că pretutindeni se suprimă, se îndulcesc sau se înlocuiesc atacuri violente cuprinse în ea contra iubitorilor de Nemţi şi

vrăjmaşilor stăpânirii lui Mavrocordat. Nici nu se mai denunţă aici boierii care legaseră înţelegeri peste graniţă cu creştinii, nici nu se ia în râs persoana şi dregătoria lui Gheorghe Cantacuzino în Oltenia; lipsesc, ca şi laudele Domnului şi informaţiile privitoare la persoana lui Popescu, calificativele injurioase hărăzite de acesta prinzătorilor lui Nicolae Vodă, tânguirile contra neauzitului atentat, blăstămurile, contra acelor cari ruinară ţara chemând pe catane şi-i îngustară hotarele prin pierderea Olteniei, etc." N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 2 a, vol. 2, p. 239).

O altă constatare a lui N. Iorga e că mazilia şi moartea lui Const. Brâncoveanu se povestesc mai pe larg şi cu mai multă căldură. Domnul mazil face apostrofări lui Şt. Cantacuzino, face urări pentru ţară, îmbărbătează pe copiii săi înaintea călăului (*Ibidem*, p. 240).

In întâiul memoriu asupra cronicelor muntene, în 1899, N. Iorga scria că ms dela Oradia e identic cu ms 537 din B. A. R. şi acelaş ms de la Oradia, după Mai 1688 până la sfârşit — 1724, era identic şi cu Cronica de la Cluj, ms trecut în urmă în Biblioteca Universităţii Regele Ferdinand I din Cluj, sub nr. 646. Dar ms 537 din B.A.R., de la 1629 la 1724, e cunoscut, el cuprinde numai un fragment din Cronica lui Radu Popescu. De asemenea partea de la Mai 1688 înainte din Cronica de la Cluj, identică cu ms de la Oradia, e la rândul ei identică cu partea corespunzătoare din ms 537 de la B.A.R. Având în vedere identităţile amintite constatăm şi noi că această identitate se observă *şi la toate celelalte msse* ale cronici lui Radu Popescu.

De altfel ms cronicei de la Cluj e identic cu ms 537 nu numai de la Mai 1688, cum scrie N. Iorga, ci de la sfârşitul anului 1683, de când se anunţă numirea a doua oară în domnia Moldovei a lui Dumitraşcu Cantacuzino, după prinderea lui Gh. Duca de către Poloni.

Cum n'am putut verifica pe ms de la Oradia cele ce s'au scris în legătură cu Cronica Bălăcenească, am controlat ceea ce mi-a stat în putinţă şi anume citatele reproduse de Gh. Şincai în Cronica Românilor. Aceste citate sunt identic textului Cronicei lui Radu Popescu.

După aceste citate *ms de la Oradea* sau Cronica Bă-

lăceneascâ *nu e altceva de cât un fragment al Cronicei lui Radu Popescu,* fragment identic cu ms 537 de la B. A. R. şi cu un ms ce se afla în Biblioteca Mavrocordaţilor la 1725.

In aşa zisa Cronică Bălăcenească, după referinţele date de Nic. Iorga, s'au făcut unele interpolări ce nu privesc familia Bălăcenilor, ci persoana lui Constantin Brâncoveanu, pe Austrieci sau pe fiul lui Şerban Vodă, pe Gheorghe Cantacuzino. Bălăcenii, atât cât se vorbeşte de ei sunt răi. Şerban Cantacuzino, socrul lui Constantin Bălăceanu, e prezentat în culorile cele mai negre, iar Const. Brâncoveanu, socotit de acelaş Bălăceanu uzurpator al domniei în dauna cumnatului său Gh. Cantacuzino, e prezentat ca un martir al ortodoxiei.

Interpolările, omisiunile şi atenuările limbajului violent cu privire la Austrieci au fost de sigur introduse de copişti, mai de grabă de Samoil Klein. Acesta n'avea nimic comun cu răfuelile partidelor muntene, dar se vede că ţinea, în acord cu ecoul morţii lui Brâncoveanu şi a fiilor săi, să reliefeze figura de martir a domnului muntean. Că această reliefare era contra intereselor Bălăcenilor credem că nici nu s'a gândit, nu şi a pus o astfel de problemă, interpolatorul.

Luând în considerare ms de la Oradia ca o Cronică Bălăcenească, ne întrebăm: De ce începe această Cronică la 1629? In legătură cu ce fapte ale familiei Bălăcenilor sau a rudelor lor? Nu vedem nici o legătură. De ce sfârşeşte această cronică Bălăcenească la 1724 cu sfinţirea m-rii Văcăreşti, ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat? Iarăşi nici un motiv cât de puţin evident de întrerupere a aşa zisei Cronice Bălăceneşti la 1724.

In schimb *1724,* pentru Cronica lui Radu Popescu, marchează un moment în redactarea Cronicei lui, al treilea, care se împlineşte în 1725.

Şi mss ale Cronicei lui Radu Popescu ce duc povestirea până la 1724, pe lângă cel de la Oradia, mai sunt încă *7.*

1629, începutul ms aşa zisei cronice Bălăceneşti, dacă nu e explicabil pentru această cronică, e foarte natural, cum am arătat cu alt prilej, pentru Mavrocordaţi. Nic. Mavrocordat voia să legitimeze urcarea sa în scaunele

Principatelor Române arătându-se descendent direct al domnilor pământeni. In acest scop a pus să se întocmească o genealogie. S'au întocmit vreo trei. Toate aceste genealogii arătau pe Mavrocordaţi coborîtori din Alexandru cel Bun. Momentul înrudirii e 1629. E anul când începe domnia lui Alex. Iliaş în Ţara Românească, a cărui fiică Casandra e bunica lui Nic. Mavrocordat. De aici înainte trebuia să se împletească istoria Ţării Româneşti cu istoria familiei Mavrocordaţiler. Insă Mavrocordaţii abia către sfârşitul sec. 17 însemnează ceva pentru Principatele Române.

Alexandru Iliaş însuş n'a fost o figură reprezentativă. Lipsa de relaţii între Mavrocordaţi şi Ţara Românească a dictat alt moment de legătură între cronica Mavrocordaţilor, adică a lui Radu Popescu şi cronica Ţării. Acel moment e Oct. 1699. Dar cronica iniţială, după datele genealogice se vede că a avut un început de realizare şi anume ruperea cronici lui Radu Popescu la 1629. De aci existenţa unor mss de cronice care de la aşa zisul Radu Negru până la 1629 reproduc cronica Cantacuzinească, iar de la 1629 la 1688 sau 1724, cronica lui Radu Popescu sau numai fragmentul lui Radu Popescu de la 1629 la 1724.

Din cele de mai sus, având în vedere observările lui Nicolae Iorga asupra ms ce se află în Biblioteca Episcopiei din Oradia, că acest ms reproduce cronica lui Radu Popescu cu unele omisiuni şi interpolaţiuni *care nu privesc pe Bălăceni*, iar în ce priveşte pe Bălăceni însişi, ei sunt acei prezentaţi de Radu Popescu, având în vedere că această cronică zisă Bălăcenească e cuprinsă între două date prin nimic motivate de viaţa Bălăcenilor, iar posesiunea unui astfel de ms de către familia Bălăceanu ms identic cu multe altele aflate la alţii, nu îndreptăţeşte cu nimic numele de cronică a acestei familii, toate aceste constatări ne fac să conchidem că nu există o cronică Bălăcenească, cea vizată fiind opera lui Radu Popescu.

Iar aflarea unui ms la familia Bălăceanu în care atât Şerban Cantacuzino cât şi Constantin Bălăceanu, ginerile său, erau prezentaţi defavorabil e explicabilă prin aceea că soţia, fiul sau fiicele lui Const. Bălăceanu, pentru infor mare, ei fiind în streinătate, au pus să li se copieze, şi au

procurat această cronică defavorabilă, pe care nepoatele, după trecere de 50—60 de ani, au pus-o în circulaţie fără a-i fi cunoscut tendinţele ei.

Dacă ms de la Oradia nu corespunde unei cronice Bălăceneşti, există însă o încercare de *reabilitare a lui Şerban Cantacuzino în cronica lui Radu Popescu*, reabilitare care putea interesa şi pe Bălăceni. Nu vrem să spunem că aceasta ar fi cronica Bălăcenească. Constatăm numai că s'a încercat reabilitarea lui Şerban Cantacuzino în cronica lui Radu Popescu prin înlocuirea redacţiei lui Radu Popescu de la moartea doamnei Elena, a lui Matei Basarab, până la numirea a doua oară în domnia Moldovei a lui Dumitraşcu Cantacuzino (1684), cu redacţie a cronicei Cantacuzineşti. E cronica de la Cluj care e identică cu ms 436 din B. A. R.

CONSTANT GRECESCU

O precizare toponimică: Ocop-Lenţeşti

Dacă porneşti pe şoseaua cea mare ce duce dela Cernăuţi la Sniatin, pe partea dreaptă a ei, imediat ce ai eşit din Jucica, un sat situat în apropierea pădurilor de pe Prut, de care şi de cale ferată, ce unesc Jucica cu Cernăuţii, vezi nişte ridicături de pământ, care se observă că sunt ridicate de mâna omului. Oamenii locului le spun „Ocope", adică întărituri, ridicături de pământ.

Kuzela şi Rudničkyj *Ukrainisch — deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1943, traduc substantivul okin, genetiv okóny şi nom. plural okónu, prin „Schanze (mit einem Wall)", „Erdwall" sau „Verschanzung". Hărţile secolului al XVIII-lea pe care le cunoaştem, nici una nu menţionează satul cu numele de Lenteşti, ci acolo unde ar trebui să fie trecut pe hartă satul cu această denumire, apare numai toponimicul Ocop (Okop). In harta Domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir, se trece satul Ocop, pe partea stângă a Prutului, între Cernăuţi şi Mămăeşti; mai desluşit apare acest sat cu numele de Ocop în *Harta Ungariei* de J. B d'Anville, lucrată între anii 1771—1779. (Ambele aceste hărţi se pot vedea la: G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, Bucureşti 1926, p. 20 + 2 planşe).

La fel se poate vedea şi în Harta Bucovinei din 1774, descoperită la Biblioteca de Stat din Berlin, de d-l M. Popescu-Spineni, care hartă a servit în anul 1775 diplomaţilor şi dregătorilor austriaci şi turci, care au semnat anexarea Bucovinei la Casa de Austria. D-l M. Popescu-Spineni, în darea de seamă despre această hartă, când vorbeşte de localităţile menţionate pe hartă din regiunea Prut Nistru, identifică localitatea Okop situată pe malul stâng al Prutului la nord-vest de Cernăuţi, mai jos de Lazeny (Lujeni) cu Ocna, punând şi semnul întrebării. Identificarea nu poate fi exactă, căci ce-i drept în regiunea Prut-Nistru se găseşte satul Ocna, dar e situat nu departe de Nistru. De unde a mai scos Lankoszij ca să-l identifice cu Lencăuţii, e iarăşi o întrebare; pe hartă unde ar trebui să fie această denumire, se găseşte numai cea de Okop, adică Lenţeştii (M. Popescu Spineni, *Harta Bucovinei din 1774*, în: „Revista Istorică Română" vol. XI-XII, (1941-42) p. 149—162 + 2 planşe în text).

Ca să aibă şi mai mare tărie cele susţinute citez un pasagiu dintr'un izvor narativ intern. E vorba de „*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)* întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istrate Logofătul şi alţii de Simion Dascălul", editat de Const. Giurescu, Bucureşti 1916, p. 304. La pag. 78 şi 79 citim: „Şi acolo veni veste lui Ştefan Vodă, că vine altă oaste leşească într'ajutoriu, şi atuncea au chemat pe Boldur vornicul, şi i au dat oaste, şi de sârg l au trimis împotriva acei oşti, şi i au zis să le dea războiu. Deci Boldur vornicul, luând oaste de ajuns, au trecut Prutul împotriva acei oşti Sâmbăta seara, şi Duminecă dimineaţa, Octomvrie 29, le-au dat războiu, şi îndată i-au răsipit cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu norocul lui Ştefan Vodă, şi mare moarte şi tăiare s'au făcut atuncea în oastea leşească, la locul ce se chiamă *Lenţeşti* satul, şi nimica n'au ştiut craiul de venirea acei oşti, nici de pierirea lor". Const. Giurescu în subsolul pag. 79, rândul 6, după cuvintele „ce se cheamă Lenţeşti" ... pune adaosurile găsite de el în manuscrisele folosite la editare (M^1. M^2). şi anume: „pre hotarul satului sânt *ocopuri* făcute de Leşi, precum arată semnele şi până astăzi",

iar M[s].: „unde se cunosc ocopurile Leşilor făcute de atunci şi până astăzi" ...

In urma celor spuse, conchidem că după lupta din Octomvrie 1497, dată cu Polonii de Boldur, Vornicul lui Ştefan cel Mare, denumirea de Ocop, în apropiere de Cernăuţi, vrea să însemne şi satul Lenţeşti.

N. CEREDAREC

Valoarea „numărului" documentelor medievale

In timpul din urmă unii istorici au început să folosească izvoarele diplomatice după criteriul statistic. Caută documentele în arhive, le fac totalul şi trag concluzia: sunt X documente care arată un număr Y de înşi ai naţiunii Z. După aceia, cum este şi normal, se face apel la ceea ce cu dreptate spune metodologia, că în lipsa documentului lipseşte şi istoria. După această socoteală se poate declara categoric că naţiunea n'are altă istorie decât aceea arătată de combinaţia istorico-statistico-arhivistică: $X \times Y = Z$.

Este drept că orice statistică spune ceva, uneori foarte mult, dar nu numai ea în sine. Să vedem dacă acest punct de vedere se poate susţinea.

Mai întâi o observaţie de princiu: lipsa documentului atrage după sine lipsa istoriei unui popor, dar nu impune prin aceasta şi lipsa existenţei lui, care este altceva. Dacă epigrafistul n'ar recurge la completări prin *similitudine* ar ajunge să nu dea la lumină decât un corp al inscripţiilor mutilate sau excesiv siglate, imposibil de cetit. Până acum însă nimeni nu a contestat acestuia dreptul să facă acolo fericitele lui completări.

Cu mărturiile arhivistice este acelaşi lucru. Unele arhive s'au păstrat în stare mai bună sau mai rea, dar altele au dispărut cu totul. Aces a e un fapt incontestabil. Avem mărturii în acest sens dar trebue să şi bănuim, dacă ţinem seama în primul rând de friabilitatea materialului scriitoricesc medieval, pergamentul, hârtia şi cerneala Insă acestea fiind lucruri arhicunoscute, socotim de prisos orice insistenţă

In problema pe care o ridicăm aici alta este înfăţişarea. Pornim dela tema pusă de vecinii noştri Ungurii,

oameni de o erudiţie uimitoare. Pe temeiul cercetării actelor din arhive istoricii unguri ajung la concluzia că în adevăr în Transilvania medievală Românii *au existat*, dar numai *sporadic* (ca nomazi), în *număr redus* şi *foarte târziu*[1]). Ne întrebăm dacă această concluzie corespunde realităţii. Şi ne îndoim. Avem acest drept fiindcă orice arhivist ştie cât de puţine informaţii vechi medievale cunoaştem în toată lumea şi ce înfăţişare au avut arhivele din această vreme pretutindeni.

După epoca de strălucire romană se răresc tot mai mult actele solemne şi câştigă teren *gesta*, ajunse apoi simple *gesta municipalia* (edictul lui Teodoric din a. 500). Suntem în vremea în care Cassiodor se vede silit să ridice puţin nivelul scăzut al scribilor vremii dându le modele de tot felul pentru scrierea actelor publice şi particulare. De aici înainte soarta actelor diplomatice este şi mai tristă. Abia de mai găsim din când în când câte un *tabellarius*, un *scrinarius*, un *scavinus* sau *scabinus* ori, mai rar încă, un *magister census*. Acesta, ori care i-ar fi numele, este deobiceiu şi depozitarul actelor stipulate de el. Mai târziu îl vom găsi în funcţia de *notarius*, foarte mult cotată atunci ca şi azi, dar de o simplicitate şi primitivitate excesivă. E o funcţie socială care n'a evoluat până acum aproape deloc deşi are o vechime de o mie de ani. Notarul este şi depozitarul actelor particulare compuse şi autentificate de el, asupra cărora are şi drept de proprietate. In multe părţi, şi accentuăm în provinciile Imperiului romano-german şi Un-

1. E. Lukinich *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta 1941, p. VI — VII. L. Makkai, *ibid.*, p. IX—X: „pendant que des centaines de chartes signalent la présence des Hongrois et celle des Saxons en Transylvanie, seules 17 chartes authentiques y mentionnent des Roumains au XIII-e siècle. Dans ce nombre ne sont pas comprises les chartes qui ne font que répéter les mêmes données. Jusqu'à 1283 il n'y est pas question de colonisation roumaine. Quant aux premières données provenant de 1223, 1224, 1250 et de 1252, elles constatent, sans exception, la présence ces colons roumains dans le même territoire déterminé, d'une étendue limitée, à savoir dans le coin Nord—Ouest du comitat de Fogaras. Ce n'est qu'en 1247 que des Roumains apparaissent aussi dans un autre région de la Hengrie", adică în Oltenia, şi Muntenia De ce Ungaria?

garia, deci şi în Transilvania, activitatea notariatului este cunoscută.

Iată deci o arhivă întreagă, a celor mulţi şi umili, încredinţată unei *persoane private.* Nu contestăm însă că au mai putut exista alte acte şi între particulari care n'aveau nevoie nici măcar de stipulaţia notarului. In orice caz, în Apus inclusiv Italia şi Germania, numărul acestor acte este insignifiant până pe la 1200. Dar atâtea câte sunt ne pot face demonstraţia existenţei şi a procedurii [1]).

Paralel cu aceste acte s'au mai produs altele, mai solemne, mai bogate în text şi mai îngrijit redactate. Constatăm azi că acestea privesc ori înalte personalităţi sau familii nobiliare, ori instituţii diverse, deobiceiu sacre (mânăstiri, biserici). Dintr'un total excepţional de mic, în raport cu hărtăläritul de azi, nu se cunoaşte niciun act solemn emis de împăraţi, regi, principi sau mari dmnitari, pe seama unui ins de condiţie minoră. Presupunem că nu se poate să nu fi existat, dar istoria lor e necunoscută [2]).

De unde rezultă această situaţie? Ne vine aici în sprijin istoria arhivelor. Soarte actelor particulare lăsate în mâna unei persoane insignifiante a fost rea. Actele au dispărut prin rea păstrare sau prin lipsa de grijă a păstrătorului, care în general a avut soarta semenilor săi: a fost ars de incendii, jefuit de hoţi ori prădat de năvălitori sau de soldaţi. Căci el nu putea avea nicio protecţie şi în momentul critic nu putea spera în niciun salvator. Din potrivă, observăm că actele solemne pe care le cunoaştem au cu totul altă provenienţă. Depozitarul lor, care este totdeauna şi fostul beneficiar, este un nobil sau o instituţie (biserică, mânăstire, ordin, etc.). Aici se păstrează odată cu bunul acordat şi actul probant de proprietate. Astfel păstrarea actelor e mult mai sigură. Nici una din primejdiile care au trecut peste poporul umil n'au

1. Insistăm asupra faptului că în orice caz numărul acestor acte, la o populaţie de ţărani, trebue să fi fost destul de redus. Aceştia nu trăiau şi nu-şi întemeiau dreptul de proprietate pe acte ci pe tradiţia moşiei.

2. Atrag aici atenţia asupra observaţiei lui Casanova, *Archivistica*, ed. II, Siena 1928, p. 305: „le carte dell'umile popolo non hanno affidato ad alcuna memoria il segreto della loro sorte".

lăsat aici aceleaşi urme. Caracterul sacru pe care îl aveau mănăstirile şi puterea de apărare de care dispuneau nobilii, au protejat şi arhiva cuprinsă între zidurile mănăstirilor sau castelelor. Adăugăm că tot aici s'au păstrat şi unele acte umile, stipulate cu persoane de jos, pe care le cunoaştem. Dar aceasta nu datorită faptului că s'au depus acolo spre păstrare sau siguranţă, ci fiindcă aceste instituţii erau în acelaşi timp şi beneficiarii lor. Iată pe scurt istoria actelor medievale sau, mai bine zis, soarta lor.

Completarea firească a acestor constatări se impune însă să fie alta: concluzia istorică nu se poate trage din *numărul* documentelor existente ci din existenţa sau carenţa tuturor specimenelor de creatori ai lor. Deci emitent, destinatar şi terţi trebue priviţi sub categoria lor socială şi în raport cu ierarhia impusă vremii. Valoarea muncă şi profit nu iese decât din raportul logic existent între aceste elemente. Noi considerăm ca o aberaţie a raţiunii credinţa că ar putea exista state sau formaţiuni politice compuse numai din mănăstiri, catedrale sau nobili şi principi. Din potrivă, credem că existenţa însăşi a cestora impune coexistenţa unui număr multiplu de subsidiari, mai ales rustici liberi sau robi şi artisani.

***

Să vedem acum la ce poate servi statistica documentelor privitoare la Românii din Transilvania. Luăm perioada cea mai dificilă: până la 1300. După colecţia completă maghiară la care ne referim, între 1222—1294, sunt pomeniţi şi Românii numai în 25 de acte [1]). Emitenţi sunt papi, regi, arhiepiscopi, episcopi, voevozi, magistri şi conţi. După destinatari sau beneficiari statistica dă următorul rezultat:

1 pentru papa,
2 „ Cavalerii Teutoni.
1 „ Cavalerii Ioaniţi,
1 „ oaspeţi germani,
3 „ arhiepiscopia de Stigoniu,
3 „ episcopia Transilvaniei,
2 „ episcopia cumană,

1. E. Lukinich, *o. c.*, p. 1 — 45. La p. X, se spune că numai 17 sunt autentice.

1 „ mănăstirea Cârţa,
1 „ Voevodul Roland,
3 „ magiştri Roland şi George,
1 „ contele Lentenk,
1 „ contele Vincent,
1 „ contele de Braşov,
1 „ contele Secuilor,
1 „ nobilii Akos.

Mai rămâne unul care priveşte oameni mai modeşti din posesia Boiul şi Sâmbăta, dar acesta e fals, şi altul, care e o convocare regală *a tuturor naţiunilor conlocuitoare,* la Alba Iulia, în care Românii figurează *în egalitate* cu celelalte naţiuni. Fals este şi actul privitor la contele Lentenk. Deci e vorba de 23 de acte bune [1]). Ţinând însă seama că în aceste acte sunt şi două confirmări (una pentru capitlul Transilvaniei şi alta pentru contele de Braşov) ale căror originale nu ne sunt cunoscute, dar presupunem că aveau acelaşi conţinut, ajungem tot la numărul total de 25 acte [2]). E de presupus oare că n'a avut şi poporul actele lui în acea vreme? Nu. Putem avea certitudine numai în faptul că nu ni s'au păstrat: este o deficienţă de arhivă pentru motivele spuse mai sus. Cine a putut şi-a păstrat actele, cine nu, nu [3]).

Dar să nu ne oprim numai la această statistică. Să luăm şi mărturiile altei naţiuni conlocuitoare, privilegiată,

1) Păstrăm rezerva că actele care nu amintesc naţiunea nu înseamnă că privesc exclusiv numai pe Unguri. In vremea aceasta nu interesa naţiunea ci *starea;* deci aici filologia are să-şi spună şi ea cuvântul, atât cât poate cu elementele care-i stau la dispoziţie, studiind onomastica acelor acte.

2) O observaţie: beneficiarii sunt aproape toţi străini de Ungaria şi Transilvania, voevozi şi nobili locali dar de origine din afara Transilvaniei şi *numai un act priveşte cumulativ toate naţiunile acestei provincii* fără nicio distincţie.

3) Recunoaşte şi E. Lukinich, *o. c.*, p. VI, că documentele au fost „victime des batailles livrées pendant des siècles sur le territoire hongrois", dar continuarea „pour la défense de la civilisation occidentale" este o aberaţie ştiinţifică. Lipsesc documente pentru epoca anterioară anului 1350, vreme în care, afară de Tătari, nimeni n'a ameninţat civilizaţia occidentală, dar sunt destul de numeroase actele din vremea marilor frământări politice şi războinice care ruinează Ungaria după această dată.

anume Saşii, a căror existenţă nu se întemeiază pe nicio tradiţie ci numai pe privilegiu[1]). In perioada de care ne ocupăm Saşii înscriu în colecţia lor generală 288 de acte[2]). Din acestea în 52 sunt numai simple menţiuni de dieci saşi (aşa identificaţi de editorii saşi) care nu spun nimic altceva privitor la naţiune[3]). După aceea sunt 42 de acte papale în care sunt amintiţi şi Saşii, dar în special elemente germane şi ordine călugăreşti; alte 26 acte, cu emitenţi deosebiţi, privesc diverse elemente germane; 30 amintesc nobili deosebiţi, 18 episcopate, 35 capitluri, 13 prepositura din Sibiu, 3 judecătorii şi juraţii din Rodna, 2 oraşul Bistriţa, 3 pentru Secui, 7 Cavalerii Teutoni, 1 pe Ospitalieri, 5 mănăstirea Cârţa, 1 un castru, 1 călugări, 1 testament, 1 spital şi 1 oraşul Buda. Este un număr impresionant de acte (240) care privesc deci numai mari aşezăminte, instituţii şi ordine. Celelalte acte se împart astfel:

4 pentru Ioannes Latinus[4]).
12 „ magistrul Dionisie,
1 „ Gallus,
16 „ comitele Corlard,
1 „ Lentenk,
1 „ Nicolae din Thur,
1 „ Secuiul Laurenţiu,
2 „ Toma de Warda,
3 „ comitele Herbord de Vinţ,
2 „ Petrus Iung,
1 „ Iacob Filpe,
1 „ Ioan, care donează moşia unei biserici din Alba. Deci şi aceste 45 de acte se referă tot la nobili, afară de ultimul. Dar şi actul acesta al lui Ioan s'a păstrat fiindcă el şi-a lăsat moşia strămoşească tot unei instituţii, la 1294, deci după ultima invazie tătară.

1) E. Lukinich, o. c., p. VI, fără să ţină seama de această deosebire a originii drepturilor, crede că numărul de 290 de acte ce posedă le arată valoarea numerică sporită faţă de Românii celor 17 acte autentice.

2) F. Zimmermann şi C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu 1892, p. 1–218.

3) Actele înseşi nu sunt emise în teritoriul acordat lor.

4) E socotit de obiceiu ca nobil român.

Dacă ar fi să ne luăm după aceste mărturii ar trebui să reducem simţitor cuantumul numeric şi al acestei naţiuni, care totuşi e aşa de dominantă în multe acte din secolul următor [1]).

Dar să mergem mai departe cu comparaţia. In Ţara Românească nu aflăm decât două acte privitoare la Români în sec. XIII. Nici unul însă intern, căci unul este papal, diploma Ioaniţilor, şi altul privitor la magistrul George învingătorul lui Litovoiu, amândouă referindu-se la Oltenia. După astfel de socoteli ar însemna că n'au existat Români nici aici, sau în tot cazul, au fost mult mai puţini decât în Ardeal. Dar după socotelile istoricilor vecini, se spune că pe aici au trecut şi aceia care vor fi veneticii din Ardeal. Să fi trecut fără a rămânea cineva pe loc nu ne vine să credem. Motivul trebue să fie altul.

In adevăr, dacă luăm în cercetare primele acte diplomatice ce avem pentru Ţara Românească vedem că sunt 31 de menţiuni până târziu la 1418 [2]). Toate sunt în legătură cu aşezămintele ţării. Poate numai una singură, privind pe Batea, Coman, Nanul, Stanciul şi Neagotă dela Mociuriţe [3]), să arate oameni mai de rând; dar şi aici fiind vorba de *moşie* credem că nu e cazul.

Nu este o îndoială pentru nimeni că dacă s'ar face o statistică a tuturor actelor anterioare anului 1300, în toată Europa, s'ar putea constata că pentru Franţa, Anglia şi Italia există multe acte în care emitenţii şi beneficiarii sunt persoane înalte sau aşezăminte şi că sunt puţine cele privitoare la persoane modeste; că în Spania, Germania, Polonia şi Ungaria numărul celor dintâi e redus simţitor iar cele de al doilea aproape inexistent, şi că în Rusia, România, Serbia [4]) şi Bulgaria [5]) de o parte, ţările baltice,

1) Facem această constatare fără să reţinem faptul că multe din actele citate sunt false (ex. Gallus, contele Corlard, etc.).

2) Cf. A. Sacerdoţeanu, *Aşezările omeneşti în Ţara Românească până la 1418*, Bucureşti 1942 (extras din *Arhiva Românească*, VII (1941), p. 89-110).

3) P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I, Bucureşti 1938, p. 78—80.

4) Această constatare nu priveşte coasta dalmatină, care se leagă mai mult de cea italiană.

5) Istoricul Imperiu româno-bulgar, cu o istorie de două veacuri, lasă în urma sa în total 8 acte!

Scandinavia și Danemarca de alta, nu sunt de niciun fel. Insă existența poporului de rând nimeni nu o contestă în nici una din aceste părți (afară de a Românilor din Transilvania!).

Ținând seama de toate cele de mai sus putem să încheiem aceste note cu următoarea constatare: Din actele medievale au depășit vremea creației numai acelea a căror conservare a putut fi asigurată împotriva vicisitudinilor vremii. „Numărul" acestora, deci cantitatea lor, nu poate avea rol hotărîtor în aprecierea istorică; își păstrează însă întreaga lor valoare calitativă dacă o găsește în ele spiritul istoric.

A. SACERDOȚEANU

Măruntișuri bibliografice

1. *Contribuții la Bibliografia Românească Veche.* Biblioteca Diecezei Române Unite dela Lugoj are, printre multele cărți rare, și câteva broșuri necunoscute în *Bibliografia Românească Veche.*

1. — *Ode* | Gratulatoria novi anni | Quam | Illustrissimo, ac Reverendissimo | domino | Samueli Vulcan | Divina providentia episcopo G. Ritus | catolicorum varadiensi.| Profunda cum veneratione offert | Petrus Ioannovicis | A. A. LL. et Philosophie Doctor, in presens in | Regia Scientiarium Academia Magno-Varadéensi | Jurisprudentiae primum in Annum Auditor | Anno Quo: | Varadini Magnificam Eiusdem Episcopi | Ecclesiam Cathedralem sua decorabat pictura. | GranDe DeCVs serbis insignis gloria nostra! | Nostri aevi raphael Arsa Theodoro VICS. |

Magno — Varadini, | Typis Joannis Tychi |

Dii Tibi dent annos: a Te nam cetera sumes; Sint modo virtuti tempora longa Tuae.

2. — *P. Ovidius Naso Epistolarum ex Ponto* L. II. Ep. I. Vers. 53—54. | Imprimatur. | M. Varadini die 8-a Januarii 1823 | Ladislaus Ghedeon, m. p. | Reg. Distr. Revisor.

Ode.

Tristibus fatis abiit gravatus
Arnus antiqus! — satiavit illum
Horridae Alectus rabies nefanda
Sanguine nostro

Jam novus lucet, Superum favore,
Optima plenus melioris aevi
Spe, super Coeli Bonitate nixa,
Praesul Amatae!

Is feret gazas Tibi ter beatas,
Divitis cornu speculeus fluentes,
Quas Tibi Virtus muerit celebris
Tempus în omne.

Aurei Te oris nitor in docendo,
Dona Te Dextrae miserantis ampla
Comparant Sanctae Patribus Vetustis
Relligionis.

Pastor es pernox gregis Orthodoxi
Qui geris curam vigil efficacem
Crediti Septi, mala saeva pellens
Vace manuque.

Hinc, quis e nobis stupeat, quod omnes,
Est quibus cordi fidei perennis
Fulgor, exclament rediise Tecum
Aurea saecla!

Vivitis certe Samuele in uno
De Poli Templis reduces Joannes,
Luce qui insigni Pepulum fidelem
Condecorartis.

Ceteras Mentis memorem quid altae
Inclytas Dotes, quibus usque fulges?
Has mihi metris celebrarae cunctas,
Imperet ecquis?

Restat hoc solum, spatiosa lustra,
Praesul, ut cernas, recreatus, Alme,
Maximis Coeli studiis, probesque
Vota precantis!

3. — Cea | preteşugului | celui adevărat | în | viersuri arătată | de | Gieorgie Munteanu | învăţătoriul şcoalelor naţionale | din | Pesta. | La Buda | In Crăiasca Tipografia a Univers-Ungariei | 1815.

Cătră Patroni!

Mare mulţămită Domniilor Voastre, cari din nespusă râvnă cătră cultură şi spre binele cel de comun al neamului nostru celui românesc bine voirăţi a părtini această cărticică micuţă să se poată tipări.

Două bunătăţi înciotorate sunt, care una fără de alta nici un lucru fie cât de mărunt a-l duce la capăt nu pot (până şi punga), de unde luminat putem pricepe că unii dau ajutor cu peana, iar alţii plătesc cu punga şi aşa încredinţându se una ceilalte, fac nenumărate lucrări folositoare.

Dea dară Dumnezeu acest gând nepreţuit şi tocmai sfânt şi altor fraţi, din pept român adăpaţi a fi spre ajutorul tuturor celor ce vor binevoi deacum înainte cât de puţin a tipări pentru cenul (neamul) nostru. — Pentru care facerea de bine nemărginită, însutită vor lua de la Dumnezeu întru această lume! şi în acealaltă vieaţă de veci.

Dat la Pesta, 15 Aprilie 1815. In 16. 16 p.

4. *Semnu'l Séntirii* | şi Pofta Ténerimei Române Academicesci | din Pesta | La Dio Nomelui | de bon genu născutului | Domnu | Athanasiu Grabovszky | de-şi în Apadia | prequm şi la mârita Deputatio | quarea administreda Fundusurile | Scólelor Nationale de | lege Gr. n. Unită, alesului | Condeputatu şi alt. în 18 Ianuarie | 1828 aduse.

In Buda | cu Tipariu'l cráiesci Universitate | din Pesta | 1828.

Vive diu felix! Siut candida fala Tua!

Pestini die 8 Ianuarii 1828. Imprimatur Ioannes Theodorovits m. p.

Gr. n. a. R. Parochus Pesthienis, Assessor Consit. et Librorum Valachiorum Int. R. Censor.

In 16, 7 pagini. Versuri Ocazionale.

5. — Ad. Nr. 34092 | *Diregăciune* | pentru | Superiorităţile Sânătăţii | şi pentru | Mădulările Institutului Contumaţialnic Lspre acea întântită | Ca hotarele Ţărilor Austriace Crăeşti Impărăteşti | care In Ţara Rusească peste Popor stăpâneşte | să se poată scuti | şi | In întâmplarea năvălirii, lăţirea numitei boalei să se poată împedeca. | Cu înalta demăndăciune ţăsută. | In Buda | Cu Tipariul Cuăeştii Tipografii a Universităţii Ungariei. | 1830.

Cuprinderea părţilor.

I. Adică spre păzirea sănătăţii, toate cele politiceşti reguli a le întrebuinţa în contra lipicioasei holeri: care reguli peste tot în contra ciumei sânt prescrise.

II. Scutirea de năvălirea boalei până când încă în Ţara vecină stăpâneşte.

III. Impedecarea lăţirii ei, în întâmplarea de se va ivi holera întru hotarele Ţării Împărăteşti, sau doară a Ţării Ungureşti.

1. Cunoaşterea boalei şi a curţerei ei.
2. Cum trebuie obştea a păzi întru bolnavi de holeră şi întru cei sănătoşi.
3. Grija pentru starea sănătăţii comună a locuitorilor, mai vârtos a celor cari sânt în orice legare cu bolnavii de holeră, spre a-i păzi de lipicioasa însuşire a ei.
4. Prăpădirea sau stârpirea substanţei lipicioasă.

IV. Cura sau lecuirea bolnavilor.

6. — *O odă închinată Episcopului Bob.* In 1809 apare la Sibiu broşura latină *Orationes quarum primam* Clerus Graeco Catholicus Major Dioecesis Fogarasiensis Occasione Installationis Canonicorum, et publicatarum Aliarum Fundationum Per Excellentissimum Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Ioannem Babb de Kapolnak Monostor factarum Anno 1807 Die 13 Iuli obtulit.

Alteram quam Clerus Graeco Catholicus Iunior ejuxdem Dioecesis Fagarasiensis in suo Auditorio dum scilicet Idem Praelaudatus Excellentissimus Dominus Praesul Sacratissime Caesareo Regiae, Apostolicae Majestatis Status Consiliarius in congressu.

Magnatum, Claudiopoli 25 Aprilis Anno 1809 acciperet Insigna eminentis Ordinis Leopoldi, in signum suae in Praesulem exhibendae gratitudinis, dixit.

Are o odă dedicată Episcopului Bob.

Ad Authorem

Frustra conaris Sacrum celare laborem!
Frustra conaris Ter Reverende Pater!
Quo magis occultas, tanto magis ille patescit

Nunc simul est orbi cognitus usque satis
Praesuleis repleta Rosis durabit in Aevum
Pagina, quae praelo prodiit acta modo.
Inrripui certe (quid enim manifesta negarem)?
Scilicet invito tunc opus hocce Tibi
Hoc tamen id circo revera dumodo feci,
Illud ut impressum cernat uterque Pollus
Quod cupii, feci: surreptum Munus, opusve
Eu Tibi restituo laetus, oransque modo!
Millia bina mihi namque Exemplaria restant
Omnia sunt nulla fors peritura die
Quod tamen hos ipsum tentarim, parce clienti
Qui veniam facti supplice voce petit
Non Me Mercurius. Sed ad hoc permovit Apollo,
Cujus sincerus sumque, fuique Cliens,
His mihi cunctanti, quia sim facturus? ab Alto
Imperitans dixit: Ejage scripta rape!
Nec mora subjiciens praelo, fac cognita Vulgo,
Res est, ut fieret publica, digna satis;
Ille ter Excellens, qui Clero vixit adusque
Et deinceps etiam vivere posse cupit,
Quotquot et, ut Talis vixere prioribus annis
In solio, scriptis concelebrrantur iis;
Quos quia Coelitibus Placuit semel Arce locare
Caelesti; dudum gaudia digna ferunt;
Verum Praesuleas qui nunc moderatur habeans
Constantique Gregem dexteritate regit
Vivat adhuc Clero, scandatque ad sidera sero,
Faxit id Aeternus, Omnipotensque Deus.

Cibinii d. 26 Maji 1809.

Canebat Basilius Aaron Iuratus Causarum Fori Utriusque Procurata.

*

II. *Alte mărunțişuri bibliografice.* Credem că pot fi de folos şi informaţiile bibliografice care urmează.

1. — *Aron Pumnu a fost preot.* Apostolul cultural al Bucovinei, profesorul lui Mihail Eminescu, fostul profesor de la Blaj *Aron Pumnu* a fost preot. In 1848 se tipăreşte la Blasiu în Tipografia Seminariului o carte ce cuprinde

predica rostită de Demetriu Laday, profesor de dogmatică cu prilejul primei Liturghii a lui Aron Pumnu. Broşura de 28 p. în 8 o, se intitulează *Deregatoriele unui preutu cuprensa intr'o Predica disa de Multu Reverendulu Domnu Demetriu Laday Profesoriu de Dogmateca. Cu ocasiunea primitialoru Multu Reverendului Donnu Arune Pumne Profesoriu de Filosofia. Blasiu 21 Noemvre 1847.* Pleacă de la un verset din Ieremia (I, 10) „Smulge, strică, resfiră, întramă, plantează".

După obiceiul vremii ia şi un motto din clasicismul latin: Doctrina vim permovet insitam, Rectique cultus pectora roborant: Utcumque defuere mores, Dedecorant bene nata culpae.

2. — *Traducătorul Catechismului.* In opera Catalogus personnarum et officiorum Societatis Jesu vol. I. p. 39, citim că traducătorul Catechismului catolic românesc apărut în 1696 la Tyrnavia este *Paul Tafferner*, călugăr iezuit. Tot acolo se spune că în secolul al XVIII-a a scris un Catechism românesc călugărul iezuit Mihail Lovincsics (vol I. p. 359). Catalogul pomenit este manuscris în Biblioteca Universităţii din Budapesta (Erdulyhely Menyhért, A katholikus hitelemzés története Magyarorszagon. *Zenta*, 1906 p. 254).

3. — *Episcopul Ioan Leméni consacră un episcop slov în 1858.* In 1858 se tipăreşte la Viena în Tipografia lui Carol Gerold Fiul o broşură latină de 16 pagini: Ritus et ceremoniae per Illustrissimum et Revendissimum Dominum Joannem Leményi de Lemény Episcopum qu. Fagarasiensem Consecratorem, tum Excellentissimum Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Joannem Michaelem Leonhard Episcopum Diocletianopolitanum, Apostolicum Vicarium C. R. Exercitus Austriaci S. C. R. A. Majestatis Actualem Intimi Status Consiliarium S. S. Theologiae Doctorem, etc. et Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Franciscum Xav. Zenner Episcopum Sareptanum, Suffraganeum Eminentissimi ac Reverendissimi Domini Principis Archiepiscopi Vienniensis, SS. Theologiae Doctorem, austriaci imper. Ordinis coronae Ferreae equitem

C. R. Consiliarium Aulicum, Praepositum Cap. Metr. Vien. et Praesidem Consistorii Archiepiscopalis Vienensis etc. Comconsacratores Observatae in consecratione Illustrissimi ac Reverendissimi Domini *Georgii Smiciklas* Episcopi Gr. rit. Cath. Crisiensis Peracta in Ecclesia par. Gr. Cath. Viennensi tituli S. Megalo-Martyris Barbarae die 21 Martii 1858.

Broşura ne dă în limba latină ceremonialul consacrării întru episcop (sau cu termen grecesc iposifierea) după Goar. La sfârşit este o notă : „Habito praeoculis Goarii rituali magno hoc ritus Orientalis thesauro consone textui romanico pro commodo assistentiam redegit Nagy Nicolaus parochiae ad S. Barbaram Administrator G. C. centralis Seminarii Rector provisorius".

4. — *O prefaţă importantă*. Prima tipăritură blăjană este *Floarea Adevărului* apărută în 1750. Incă în sec. XVIII a fost tradusă în limba latină. In 1862 apare la Roma o ediţie nouă, îngrijită de călugărul benedictin Pitra, Cardinalul de mai târziu. In Prefaţă vorbeşte despre călugării basilieni de la Blaj şi despre alte lucruri româneşti. Fiindcă sunt foarte puţine exemplare, credem potrivit a reproduce Prefaţa, aprecierea făcută de un orientalist celebru.

Flosculus veritatis de Ecclesiarum unione ex variis Orientalis Ecclesiae libris studio R. R. P. P. Ordinis S. Basilii Magni Balasfalvensium. Collectus olim et semel iterumque editus nunc denuo novis recensitus curis. Romae, ex Typis S. Congreg. de Prop. Fide. M.D.C.C.C.L.XII. in 8.o, 28 p.

Monitum de nova editione

Hunc libellum primi in lucem dederunt venerabiles illi coenobitae ordinis S. Basilii Magni, qui, saeculo proxime elapso, a sinu usque Baltico ac ultimos Danubii meatus, cum magno Ecclesiae fructu atque fidelium Christianorum emolumento, tam numero quam scientia et sanctimonia floruerunt. Quorum enim ex castris quotannis educebantur agmina apostolorum, qui grassantis tunc e Septentrione Schismatis nimiunque vi et fraude super-

bientis impetus strenue retundebant. Favente in primis piissima Regina Maria Theresia, cui hunc libellum Balasfalvenses sacrum dicatumque voluerunt, tam scriptis quam verbis, scholis, concionibus, caeterisque fidei vindiciis et certaminibus, multi inter pericula et angustias, non semel ad mortem usque adacti, nihil praetermiserunt ut sacram cum Romana et Chatolica Ecclesia unionem tuerentur et foverent. Dolendum enim vero est ne unum quindem nunc superesse monachum in coenobio Balasfalvensi (Balasendorf) diocesis Fogarasiensis in Transilvania. cuis typis Flosculus primum Valachio idiomate, deinde Latino, ante an. 1758, editus est. Qui religiose uti par erat, asservatus ad hunc diem in archivio eiusdem familiae Basilianae, nunc in sacro B. Mariae Virginis Crypto-Ferratensi coenobio feliciter supertitis, ac nobiscum nuperrime, non sine multa Reverendissimi P. Nicolai Contieri Prioris humanitate, communicatus, exiguus licet libellus, tanta rerum bonae frugi copia visus est ad cumulum refertus, ut sacra Congregatio de Propaganda Fide pro ritu orientali iterum cum typis mandari iusserit.

Qualem eum invenimus, vix mutatis paucis apicibus et litteris, quae ob necesariam scripturam et perspicuitatis gratia mutari oportuit, tâlem iterum damus. Fontes in sequenti praefatione diligenter recensitos et antiquas ecclesiasticorum librorum editiones in Romano Valachorum idiomate impressas, vidimus iisdem plerumque notis describi in Cl. V. Cipariu de Re literaria Valachorum publica dissertatione (Blassi, 1858); qui quum ultra saeculi XVII fines non perrexerit, unum de quo ambigimus, non solvit dubium, an silicet Bukarestium Pentecostarion, de quo p. 19, idem sit cum memorato in praefatione, eiusdem quidem anni 1743, sed Rimnici, non Bukaresti editio. Is vero liber qui Klucs nuncupatur passim, apud Ciparium (p. 19) latine inscribitur clavis intellectus, exceptusque fuit ex ruthenico opere Archimandritae Czernigovensis Ioannicii Galetowski, Leopoli editio, primusque omnium liber Romanus est qui e nova Bucurestensi typografia ab ipso metropolita Barlaam condita, eiusque cusus impensis prodierit. Alter Moldaviae metropolita Dositheus publici iuris fecit Vitas sanctorum, duobus tomis in folio, Iessi:

non an. 1682, ut infra dicitur sed 1683 (Cipariu p. 24) Opus quod Margariton Balasfalvenses inscribunt, rectius alibi dicitur Margaritae, seu selecte S. Ioannis Chrysostomi orationes XXXV ac IX. SS. Basilii, Epiphanii, Anastasii, Maximi, Simoenis Iunioris, tum etiam Damasceni Studiatae ac Theophanis monachi ex simili in nova Graecorum lingua libro desumptae. „His longe celebrius famigerotumque accessit opus Nomocanon maior dictum (vulgo Pravila, Valachie Indreptarea legii) quod tantam ubique apud nostros obtinuit auctoritatem ut at eius decisiones velut ad palladium religionis provocare hodiedum non cessent" (Cipariu p. 18) „Quam tamen Regulam est conflari ex epitome Alexii Aristeni et Syntagmate Constantini Malaxi qui anno 1614 manum operi admovit.

In eo igitur quam maxime laudandi Transilvaniae Basiliani sunt quod ex libris inter schismaticos celeberrimi solemni tum apud Valachos, tum apud Graecos et Slavos consuetudine et ritu consecratis, nova et hactenus intacta pro fidei defènsione argumenta in hos libello praestiterunt. Si quis inter Graecos fortasse, nonulla hic collecta cum suis libris, ecclesiasticis conferendo, ea desiderari quarertur in editionibus quae apud ipsos circumferentur, exemplum habebit (p. 22) mutationis audacter vel in sacram liturgiam a recentioribus invectae, et alia istius modi multa facinora produnt tum veteres Slavorum et Valachorum libri, tunc qui supersunt vel apud schismaticos exemplaria antiquis manibus scripta. Quae causam facessenti dare ad cumuclum et usque ad magnae molis librum congerere in promptu foret. Sed haec fortasse alias, Deo favente, in lucem venient.

D. I. B. Pitra O. S. B.

5. — *O odă latină închinată primului Episcop de Gherla.* In 1856, cu prilejul consacrării lui Ioan Alexica Episcop de Gherla a apărut şi o odă latinească pe care o reproducem aci.

Salutatio qua Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Ioannem Alexi, divina Providentia atque S. Ap. S. Gratia Szamos-Ujvariensem Episcopum, ipsa festivae suae praesuleáe inaugurationis celebritate humillime vené-

ratur Georgius Cretiu parochus g. c. Gyiresiensis. M. Varadini, Typis Aloysii Tichy 1856.

I. Ergo sat esto jam tibi flebile
Ursisse longe tempore barbiton!
Saevumque Deorum fruentum
Consilium ingemuisse multum.

II. Sic est: sat esto Praesulis maxima
Merentis Dei proemia, splendidas
In forre virtutes elenchis
Exsuperantibus omne tempus

III. Urbes per omnes Pannoniae excitat
Attentionem multus honos Tous
Alexi quorumnis; decusdum
Ferre vident Praesulem, quod aevo, et

IV. Labore fractis Rex dare sveverat:
Dum Te recentem Episcopum vident
Praeeminente cum Tyara
Templa subire Dei Nomarcham

V. Sedem in praealtam, Te Vacum Patre
Szamos-Ujvárinum pro Patre suscipit
Ac ut Patrem verum saluti
Invigilare videt sourum

VI. Hinc ecce cantant dulce melos Tibi
Illiuc in altium mittetur aera
Vox viva.; illuxisse Festum
Gaudet Ledes, pariterque clerus

VII. Haec inter Orbis plurima jubila
Totius, inter vota sonantia
Praesentium, num quamquam abessem
Me potuisse putas silere ?!

VIII. Nequaquam — et, etsi Musa vetaverit
Perplexa — cedens pectoris ignibus
Fortissimis, hoc vite pignus
In Xenium Tibi ferre duxi

IX. Non hic stupendos Moconidis, neque
Flacei vo'atus repperius, quibus
Hic gloriam Augusti. ille laude
Illiadem cecinit perenni;

X. Sunt hic dicentis vota tenerrima
De sede celsa scandito celsius
Illustre Nomen fac Avorum
Nobilites pretium ferente

XI. Virtute semper Magnanimus Nepos
Tecum perennet gloria Maxima
Alexiorum, Patriaeque
Certa columna ani supersis!

6. — *O broşură a doctorului Vasile Pop*. Primul bibliograf român, doctorul Vasile Pop din Transilvania, vieaţa şi operele sale au fost studiate de Domnul Ioan Muşlea (Viaţa şi opera doctorului Vasile Popp. 1789 — 1842. *Amarul Institutului de Istorie Naţională*, 1928 — 1930, vol. V. p. 85 — 157. Contribuţii nouă la vieaţa şi opera Doctorului Vasilie Popp. Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, în 8 o, 7 p). S'a susţinut şi o teză de doctorat în medică la Cluj despre acest doctor : *Cea dintâi lucrare medicală în limba română. Despre apele minerale* de Vasile Pop. Teză de Sextil Rusu (Cluj, Cartea Românească, 1935, în 8 o, 27 p).

In cele ce urmează publicăm o odă latină a acestui om de mare cultură.

Memoria I Inauguratonis pontificae Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Ioannis Lemény de eadem Divinio. Miseratione. Per Magnum Transsilvanie Principatum et Partes eidem readnexas. Episcopi Graeci Ritus Uniti Fogarasiensis. Solemni Ritu Posteritati Officiossis versiculis transcripta Die 14 a Mensis Iulii Anno M.D.C.C.C.XXXIII.

Claudiopoli I Typis Lycei Regii | — Salve —.

Quocunque alio de sanguine, rarus Civis, et egregius patriae contingis oranti. Iuvenalis.

Excelentissimo ac Illustrissimo, Domino Comiti Ad amo nemes de Aidvég Sacr. caes. reg, et. apost. majestati. A. cubiculis.

Insignis ordinis Leopoldi Imperatoris commendatori. Status et excelsi regii gubernii consiliario actuali intimo regio per magnum Transsilvaniae principatum et partes eidem readnexas thesaurario. Excelsii regii thesaurariatus praesidi viro generis nobilitae antiquitate Inclyto de republica principe humanitate meritissimo in perpetuam ob-

servantiae et grati animi tesseram hasce tenues ei entas.
D. D. Auctor.

— Post varios luctus, repetitoque vulnera, a) Pastor
Exoptatus adest, Blasio. b) tolle caput.
Ille tuis agris quondam non ultimus hostis,
Ne scio quid Kükülö dulce susurrat aquis.
Depositisque iris currit demissior undis,
Et servat rectas per saliceta vias.
Tolle caput, Sacer Ordo, piis qui prospicis aris,
Excipiant maestos gaudia vera modos.
Pastor adest mitis teneros qui nutriat agnos
Et qui fors lachis balsama sancta ferat.
Otio lassatis feret hic optata magistris,
Et tutum a rabidis reddet ovile lupis.
— Eriget hic doctis praeclara palatia Musis,
Bellerophonteus fousque Cicellus erit
Tu quoque, namque potes, Latiis exorta colonis,
(Quod monumenta docent) Natio, tolle caput.
Exue lugubres, satis est nunc, exue vestes;
Non his temporibus convenit iste color
Pertigit heu! magnam tua justa querela Viennam,
Non ne vides pronos in tua vota Deos?
Justa quidem fuerat, fateor, tibi causa dolendi,
Justa fuit lacrymis tanta ruina tuis.
Quot bona, quis nescit, urna conduntur in uno,
Quantos virtutes tegula parva tegit!
Ast horum meminisse satis qui sceptra capessit,
Non minor, hoc magno Praesule, Praesul erit,
Ambo pares studiis, paribus virtutibus ambo,
Utque fuit primus, sique secundus erit.
Non huic plebejis sordent natalibus ortus;
Nobilis et vetus est Leményana domus.
Sed quaecumque domus fuit hujus Praesulis, illa
Ingenii dociles non tamen aequat opes.
Est aliquid, fateor, darae quae gentis ab ortu
Misso per innumeros gloria fulget avos.
Et nitidi generis seriem deducere Iengam
A magnis ortam nobilitate viris.
Sed major laus est titulis a mente petitis;
Major ab ingenio fama venire solet.

Quae puer et juvenis animi documento ferebat
Ipsa caput patriae *Claudia* a) testis erit.
Heic *Lemény* fuerat teneris eductus ab annis,
Et primis studiis ista magistra fuit.
Heic puer ausoniae didicit primordia lingvae,
Romanum Latio nam decet ore lcqui
Et quibus adscriptus (est haec constantia rara)
Ille fuit, semper castra secutus erat.
Heic juvenis didicit dulces inflare cicutas,
Cogere et in varios verba ligata modos,
Heic didicit Marci quae sit facundia Tulli,
Et didicit tersis arcet ut ille tropis.
Utquae artem tenuit: fluit ingens copia faudi,
Et bene pro Sacris lingua diserta locis.
Heic et Aristotelis fuerat versatus în armis,
Heic Themis est socium devenerato suum.
Quid Solon et magni teneat quid norma Lycurgi,
Quid Patrius Codex ı discere cura fuit.
Nempe trupe putat Veterum non noscere leges,
Ignorare suas turpius esse putat.
Ergo dum studiis finem fecisset, et illi
Ornassent meritum laurea serta caput.
Una fuit sociis, et vox fuit una magistris;
Hic quoque, si faveant tempora, magnus erit.
Vere novo cantus praesagit navita ventos,
Signaque vere novo méssis arator habet.
Tantis praesidiis tutus majora revolvit
Mente puer; magnis non nisi magna placent.
Non fora, non leges, non tela, nec arma Gradivi
Aras et sacros postulat ille focos.
Ast dum sensa patri'sua vult aperire jubenti,
Ipse senex nato talia verba dedit:
Quo properas nate? séra est conversio nate,
Pondera tanta levis non tua cymba feret.
Nate, mane, pelago tenuem ne tarde phaselum
Naufraga ne sero post tua damna fleas.
Sunt scopuli Ponto, nec semper littora tuta,
Et crebro incautos isto vorago rapit.
Sunt tibi rura domi, tibi sunt lactissima prato
Qui leniat curas satque lignoris habes.

Est tibi, parva quidem, petreis nec fulta columnis,
Ast ab avis, atavis aedificata, domus.
Quae pater et mater habitarunt tecta, sub illis
Te (quod abesse decet) degere forte pudet?
Adde, quod est majus, pietas quod et ipsa reposcit,
Tempore si nostro, si quid et illa valet.
Quis mea, quis matris senio jam pene sepultae
Lumina, qui claudet, corpora condat, erit?
Sed quia sacra vocant te, et stat sententia, perge,
Ipse levis Zephyrus carbasa vestra ferat.
Te lacrymae nostrae, et suspiria nostra sequentur,
Terram, quamque petes, nostra lamenta petent.
Perge, sed in patrias redeas quam proximus oraş,
Nec mora Pannonio sit tibi longa solo.
Magnum sic recta Varadinum tendit ab urbea,
Floret Theologis ista palaestra viris.
Quid referam juvenis laudes, laudumque tropaea,
Quid quae promeruit praemia digna loquar?
Quod si fors dubites, maqui decus omne senatus,
Pateius ipse Faber a) qui fateatur, erit.
Ultima quem tanti formavit lima magistri,
Au non Is tanto dignus honore fuit?
Dum patriam repetit: concordibus oppida votis,
Hunc sibi pastorem, pluraquae castra petunt.
Claudia sed vicit, veteremque reclamat alumnum,
Tempore prima fuit, jureque prima fuit.
Nec renuit Lemény, veteres sed captat amores,
Quamque prius sponsam sponsus amabat, amat
Tutius in nota semper pugnatur arena,
Nota sibi miles tutius arma vibrat.
Fertur et in notis puppis quoque tutius undis,
Est quoque per notas tutius ire viras.
Rara sacerdotem fuit hic spectasse voluptas,
Arae divinae dum staret ante fores.
Et faudi gravitas, et amaenae gratia lingvae
Et solidi mores, et pia vita rapit.
Nec simplex Parochus (titulus satis amplus et iste)
Archi sed tantae Presbyter urbis erat.
Gaudet sponsa sibi, gaudet male guara futuri,
Quemque tenet, semper se retinere putat.

Vix duo lustra fluunt, heu quam breve tempus amanti,
Ex gremio sponsae sponsus abire parat.
Altera divitor (quia sic sunt tempora nostro,
Quod pudet) et multo murice tincta plaeet.
Displicet et nomen, et Claudia clauda vocatur,
Dulcius et nomen: Blasia blaesa sociat.
Hoccim promeruit nunquam tibi perfida sponsa!
Haecce fides verbis Lemény, facta tuis?
Illa tibi quondam, cujus nunc speruis amores,
Et Venere et casta Pallade pluris erat,
Divitias nec habet, nec eget tua Claudia, forma
Sic satis est multis hanc placuisse procis.
Quae, ne rapto foret, muris praecingitur altis,
Ex vix est multo milite tuta satis.
Blasia deformi specie ne sola tuetur,
Duraque campestris maenio specia facit.
Claudia Corvini quantus vir! mater a) habetur,
Quem peperit tantum Blasia vestra virum?
Illustrem scythicas quem perfida trusit in oras
Vulcanum b) poterit dicere jure suum?
Sed sit pulchra, licet, quia nunc tibi pulchra videtur
Blasia, quaeritur ast, au sit honesta satis?
Insidiis hujus amisit Claudia primum, c)
Alter nunc iterum praeda maritus erit?
Praesulis et magni fuit haec sententio; toli
Vestra, sciunt omnes, criminae vito caret,
Senserat ille senex tantae succumbere moli,
Opprimat emeritam quodque ruina caput;
Otia debilibus optat sibi dulcia membris:
Esse solet dulcis parta labore quies.
Ergo te Comitem vivus sociumque laboris,
Et membrum sacri destinat esse chori.
Non secus ac fortis dum coelum sustinet Atlas,
Herculis oppresus pondere poscit opem.
Hinc tua jam virtus, hinc gloria crescere coepit,
Hinc jam signa dabas tempore quantus eris.
Hinc fuit: ut postonam pia Praesul lumina clausit,
Atque data arsuris ossa fuere rogis;
Unanimis Clerus votis et Natio poscat
Te sibi pastorem, poscat et illo ducem.

Pulchrum, crede, fuit cunctis vidisse ruentes
Cleri Presbyteros in tua voto patres.
Attoniti spectant summi qui nomine Regis-a).
Festis agunt partes, nomina magna, viri. —
Dumque tradunt memori cujusvis nomina chartae,
Charta tuum nomen quaelibet una refert
Magne vir! insigni qui nunc mactaris honore,
Offert quem meritis natio grata tuis,
Suscipe, nec renuas, oblatum, maxime, munus,
Nec spem conceptam lude, sed adde, fove
Suspice dexter opus; veteres sarcito ruinas,
Tu potes; est collo sarcina digna tuo.
Arripe collatas, prudens Moderator, habenas,
Sintque nec areta, vide, fraena nec ampla nimis.
Calcitrat, atque furit, nimium si loco coaretes,
Sint si laxa nimis heleia, raptat equus.
Sed quid ego? Fabii a) elicto praecepta clienti?
Fallor; consiliis non eget ille meis.
Quod si exempla cupis pascendi, Pastor ovile,
Quaque sit ista gravis arte regenda ratis.
Illa dabunt vestri septem b) tibi sydera Cleri,
Jam pridem patriis sydero fixo polis
Ipsa suos mendax Sapientes Graecia jactet
Tu quoque quos jactes, quosque sequaris - habes.
Blasio, vicisti: duo numina Caesar et ille,
Summus Aventio qui sedet arce pater
Per binas messes variis jactato procellis,
Litus ad optatum jam tuo zelo trahunt
Ast nunc pompa vocat: altaria thure caliscunt,
Et cava de magnis turribus aera sonant.
Ordine stant patres; alio stant ordine cives,
Sternuntur mediis pura tapeta viis.
Tu vero sacras propera nunc, Praesul ad aras,
Munera propetiis digna litare Diis.
Proque tui Regis, patriae, populiquae salute,
Funde pias humili pectore, funde preces.
Quisque potes justas, et quales jure reposcit
Horum rara sibi gratia; redde vices.
Sic Patriae, populoque tuo Regique Diisque,

Sic cunctis omni tempore charus eris
Vive diu, felixque tuo, pie Pastor, ovili,
Sitque tibi serus ultima meta polus.

Canebat et offerebat
Ladislaus Basilius Popp,
A.A. L.L. Philosophiae et Medicinae
Doctor et R. Montano Cameralis
Physicus Zalothuensis

IOSIF E. NAGHIU

† Ioan Andrieşescu

După o lungă suferinţă, la începutul unei ierni aspre, profesorul Ioan Andrieşescu a părăsit lumea aceasta. Născut în Iaşi la 2 Mai 1888, sfârşeşte zilele în Bucureşti la 16 Decemvrie 1944, în cea mai cumplită frământare a neamului său. I se potrivesc şi lui vorbele pe care le-a spus el însuşi într'o lecţie de deschidere, cu privire la fostul său profesor Petre Răşcanu: „Dacă în frământarea, trecută cu multe jertfe şi stropită cu mult sânge..., puţini s'au gândit la acela care, într'o frumoasă zi de sfârşit de vară, a plecat acolo de unde nimeni nu se mai întoarce, înnainte de a fi întrezărit măcar sfârşitul ne cum roadele acestei frământări, lăsând un loc greu de împlinit, e bine şi drept ca măcar acum să se amintească tot ce a fost şi tot ce a pornit bun dela dânsul". Tot astfel nici lui, scormonitorul şi învietorul unei lumi de mult apuse, iubitorul de neam şi ţară şi preţuitorul de suflete alese, timpul nu a îngăduit să vadă sfârşitul suferinţei omeneşti în care trăim şi în care el însuşi a fost un mare chinuit.

Opera scrisă a lui Ioan Andrieşescu nu este voluminoasă, dar ea rămâne pentru toate timpurile fundamentală. Începută prin *Contribuţiile la Dacia înainte de Romani*, cea dintâi teză de doctorat lucrată şi susţinută în ţară, ea continuă neîntrerupt timp de treizeci de ani pe acelaşi drum, cu aceeaşi vie pasiune şi cu neîncetate revelaţii în domeniul preistoriei noastre. Prin acestea el deschide drumuri de cercetare nouă, propune şi rezolvă probleme istorice locale şi schimbă în întregime cunoştinţele noastre despre vremile din nainte de cele istorice ale Daciei. Este suficient

să amintim aici că strădania lui a găsit răsunet larg în mintea atât de pătrunzătoare a lui Nicolae Iorga şi aplicarea cea mai potrivită în opera de căpetenie a lui Vasile Pârvan. Cred că nu greşesc afirmând că fără Ioan Andrieşescu, *Getica* lui Pârvan n'ar fi azi. Este totuşi drept să recunoaştem că fără aceşti doi uriaşi ai gândirii istorice româneşti arheologia preistorică a noastră n'ar fi acum pe treapta în care se găseşte.

Metoda cercetării sale preistorice l-a mânat pe Andrieşescu să o aplice şi în domeniul mai mare al evului mediu unde, pentru noi, iarăşi lipsesc izvoarele scrise. *Dela preistorie la evul mediu* din acest punct de vedere este deasemeni o carte de meditat. Din nefericire acest drum nu a fost urmat de cei care trebue să ducă mai departe ştiinţa cu ajutorul hârleţului. Probabil că e mai greu de lucrat într'un domeniu în care vin în sprijin şi sporadice *mărturii scrise*.

Dar o operă mai mare a întreprins Andrieşescu în alt domeniu: *a creat o şcoală*, poate cea mai frumoasă şi mai statornică pe care a dat-o Universitatea bucureşteană. Acesta este adevărul, oricât l-ar nega unii sau alţii. Pe şantier, în seminarii sau la cursuri, care, acestea, n'au fost totdeauna în cea mai atractivă ţinută, el a format rând pe rând dis cipoli. I-a format atât de bine, i-a legat atât de mult de specialitatea lor şi le a îmbogăţit în aşa măsură cunoştinţele încât de multe ori în opera lor vedem adesea vorbind însuşi magistrul. Crezul lui Alcuin a fost şi al lui: Discipulorum meorum profectus merces est mihi apud deum. Acum are fără îndoială această răsplată.

Andrieşescu a fost un mare animator şi în afară de catedră. Prezenţa lui autorizată, cuvântul lui de lămurire şi îndemn şi mulţumirea sufletească pentru tot ceea ce putea face, s'au simţit pretutindeni. La *Societatea Numismatică*, la *Bucureştii Vechi*, la congresele numismaţilor şi arheologilor noştri, la Seminarul pedagogic universitar sau în Consiliul de perfecţionare al Arhivelor Statului, el era prezent totdeauna. Unde era muncă, fie că venea dela înalţi titraţi, fie dela diletanţi oneşti, el înţelegea să dea fiecăruia aceea ce era al lui. Aşa a făcut el ca ştiinţa să treacă onest dincolo de cercul strâmt al iniţiaţilor academici.

Pe deasupra acestor valori culturale, care i-au aparținut în întregime, Ioan Andrieșescu mai era dominat de una foarte rară: etica. A răzbit greu la locul pe care îl merita. Iașul, printr'o ingerință superioară, l-a respins dela catedra pe care o suplinia. Ani de zile a fost ținut într'un post modest de asistent la Muzeul de Antichități din București când i se putea crea locul la care avea dreptul. Conferința universitară acordată apoi s'a socotit destul, apoi o atmosferă neprielnică se țesea în jurul lui de către cei mult mai tineri decât el dintr'un trist dar omenesc sentiment de a nu-și vedea calea lor închisă de „bătrânul conferențiar", care abia trecuse pragul vârstei de treizeci de ani. A trebuit să vină năvalnica hotărîre a regretatului Iorga spre a i se face o catedră câțiva ani mai târziu. Tot Iorga i-a dat „corespondența" Academiei Române. In sfârșit, în vremea turbatei rătăciri a tineretului de mai târziu, s'a căutat pe toate căile să l scoată afară cu totul. In tot acest timp nu s'a simțit niciodată și n'a auzit nimeni un cuvânt de mâhnire sau o vorbă de nemulțumire. Abia dacă se putea intrevedea un imperceptibil regret că nu i a fost dat să ducă mai departe flacăra profesorilor săi la catedra ieșană. Eul lui moral nu l lasă să meargă mai departe.

Se țes exact în urmă în mintea mea amintirile pe douăzeci de ani. Ele pleacă dela studentul care, din dorința de a cunoaște, urma cursul primilor ani de dăscălie ai conferențiarului Andrieșescu deși nu acesta era ogorul ales. Trec apoi la îndemnurile lui din timpul obținerii certificatului de practică pedagogică la istorie, la întâlnirile dela congresele istoricilor din țară și străinătate unde, în fiordurile norvegiene am putut să l văd ce om deplin era, la încurajerile de mai târziu și la colaborările din urmă când am fost în măsură să lucrăm împreună. Nu voiu uita niciodată căldura cu care ne a susținut în lupta pentru menținerea Școalei de Arhivistică, la care se oferea să facă un curs gratuit în cazul când rămânea desființată pentru oficialitate, dar „existența ei nu trebuie întreruptă". Deasemeni îmi voiu aminti cu plăcere de bucuria lui că apoi greșala a fost reparată și de mulțumirea pe care a avut-o făcând o recomandare însuflețită la catedra care trebue

să contribue prin disciplina ei la luminarea întunecatului nostru ev mediu.

Până la sfârşit sufletul cald şi onest al lui Andrieşescu a fost alăturea de noi. Acum când nu mai este ne înclinăm cu veneraţie în faţa mormântului lui abia deschis, şi dorim neamului nostru cât mai mulţi fii de valoarea lui Ioan Andrieşescu.

A. S.

Note bibliografice

Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*. Tom. IV. Adăogiri și îndreptări. București, Socec, 1944. XIII + 375 p. (Ediţiunea Academiei Române).

Nu se poate lăuda în deajuns grija Academiei Române de a duce la capăt planul început în 1898, de a da o bibliografie a vechei cărţi româneşti, şi strădania d-lui Simonescu de a încheia atât de meritucs această lucrare monumentală. Oricare vor fi criticile ce se vor aduce planului de lucru şi cuprinsului celor patru volume, avem însă certitudinea că s'a putut realiza ceva durabil.

Volumul de faţă cuprinde un adaus de 491 cărţi cunoscute ulterior apariţiei primelor trei volume. Nu mai puţin de 14 sunt din sec. XVI. Se adaugă ştiri noui pentru încă 341 volume cunoscute dar nebibliografiate suficient în primele tomuri. Este şi aici o informaţie istorică de prim ordin, pe lângă aceea culturală. Octoihul cel mic din 1557, al logof. Oprea şi diaconul Coresi aminteşte unitatea ţărilor româneşti prin menţiunea din epilog „şi era atunci... în ţara Ungurească Isabela... în Ţara Românească era Petraşco Voevod şi în ţara Moldovei era Alexandru Voevod" (p. 4).

In interesul culturii româneşti credem că numărul vechilor noastre cărţi se va mări, că noui suplimente vor ţine în curent informaţia românească. Pentru aceasta amintim acum că noi înşine posedăm o *circulară monetară* pentru „banii de hârtie" a lui Franţ I, din 20 Febr. 1811, de 8 foi nepag. (21×18 cm.). La foaia volantă *Hrisovul lui Ştefan Cantacuzino* (p. 42), de adăugat *Porunca din 1710*, pe care am publicat o în *Revista Arhivelor*, V, 1 (1942), p. 247—248, cu reproducere, şi cel din 1713, publicat de d.

Nicolăescu-Plopşor şi amintit tot acolo. La nr. 310 (p. 248) de rectificat că traducerea lui Grigore Pleşoianul tipărită la Buzău în 1838, e în trei tomuri. Culegerea mea, *Predosloviile cărţilor româneşti* până la 1647, a rămas necunoscută autorului cu toate că se dau în ea unele predoslovii care nu figurau în cele 3 vol. din *Bibliografie*. Cartea tipărită de popa Dobre din Ţara Muntenească (p. 188—189), rămâne mai departe o enigmă.

Sunt şi aici elemente cronologice de ţinut în seamă. La *Tetravanghelul* din 1546 nu corespunde de cât lit. dom. şi indicţia (p. 2). Data *Octoihului mic*, început în Iunie şi sfârşit în Ianuarie 7065 (1557), pune problema începutului anului (p. 4—6). Dar repetându se acelaşi fel de datare şi în *Evangheliarul* lui Călin din 1565, început în Dec. şi sfârşit în Sept. (p. 7-8), înseamnă că se menţiona numai anul când s'a sfârşit lucrarea. La aceiaşi concluzie ne duce şi datarea *Triodului.Penticostar* al lui Coresi din 1558 (7066) „s'a început această carte în luna Iulie 8 zile şi s'a săvârşit de asemeni în luna Iulie a 30 a zi" (p. 169). Data catehismului popei Dobre 7150, dela Hs. 1640, e curioasă (p. 189). Probabil că greşeala e în cea dintâiu, dacă s'a cetit bine în original căci în copia publicată de Drăganu *(Arumarul* dela Cluj, III, p. 250) e 7108. Se verifică şi de data aceasta că copiştii nu verificau concordanţa datelor. Aici e probabil 1640.

Mă simt dator să fac aici o rectificare. La Nr. 316. *Mineiul pe luna Martie*, Buda (p. 126) trebue corectată data în 1805, în *Bul. Com. Mon Ist.*, fiind o greşală de tipar. N'am văzut corectura şi ms nu mi s'a înapoiat, dar am cercetat din nou cartea şi am verificat data. Trebue însă îndreptată şi informaţia din *Bibl. veche* vol. II, p. 456 (Nr. 681), unde se spune că Mineele pe Martie Sept. au în titlu numele episcopului Chesari . In exemplarul dela Costeşti, pe luna August, figurează tot Filaret şi are prefaţa lui Filaret, reprodusă în vol. II p. 265-267.

D-l Simonescu a izbutit să ne dea complect cel mai important instrument de lucru din câte s'au publicat la noi. D sa şi toţi cei care au contribuit la aparitia lui, au drept la recunoştinţa noastră.

A. S.

Institutul de ştiinţe sociale al României. *25 ani de publicaţii, 1919—1944.* Bucureşti, Institutul de ştiinţe sociale al României, 1944. 139 p. (25 × 17,5). (Biblioteca de Sociologie, etică şi politică, condusă de D. Gusti. *Note şi comunicări,* 4).

Un foarte util repertoriu al publicaţiilor institutului întemeiat cu scopul cunoaşterii realităţilor noastre sociale şi naţionale. In foarte scurta prefaţă a d-lui D. Gusti se arată că s'au publicat până acum „24.000 de pagine de studii în 123 de tomuri diferite şi 124.500 exemplare; acestea însemnând peste 24.000.000 de pagine tipărite şi difuzate" (p. 8). Este în adevăr o difuzare impresionantă. Dar nu i mai puţin adevărat că este şi foarte interesantă. Ea trebue continuată cu toată puterea căci multe lucruri româneşti se schimbă sau dispar repede şi niciodată nu le vom mai putea cunoaşte. Din nefericire în unele părţi nu se va mai putea lucra, dar ceea ce este tipărit rămâne în patrimoniul generaţiilor viitoare.

Ni se promite un index sistematic al publicaţiilor din acest volum (p. 8). Il aşteptăm cu multă nerăbdare. Credem totuşi că şi în acesta era bine să figureze bogatul material al recenziilor, cronicilor şi buletinelor periodicelor institutului, amintite aici numai prin titlu. S'au desbătut probleme, s'au pus şi soluţionat chestiuni aproape în fiecare dare de seamă sau cronică. Fără autorul lor sau al cărţii care le-a provocat, informarea va fi greu de făcut. Spaţiul necesar pentru aceasta se putea câştiga prin eliminarea repetării titlului periodicelor la fiecare volum şi înlocuirea lui printr'o fişă bibliografică iniţială. Observăm deasemenea că nu s'a lucrat uniform: unele studii au indicată întinderea în pagini, şi aşa e bine, altele au numai pagina iniţială (v. p. 91—94), şi nu e bine, iar uneori lipseşte chiar numărul paginilor (v. p. 119-120). Ori cantitatea joacă mare rol şi în bibliografie.

A. S.

'Ορθόδοξος 'Ομωλογία — *Mărturisirea Ortodoxă.* Text grec inedit ms. Parisinus 1265 — Text român ed. Buzău 1691. Editată de Preotul Niculae M. Popescu.. Diac. Gheorghe I. Moisescu,.. cu o precuvântare de Tit Simedrea... Bucu-

reşti, Editura Mitropoliei Bucovinei, 1942, 14,5 × 16,5. LXVIII + 352 p. + VIII pl.

Cu prilejul aniversării a 300 de ani dela Sinodul ieşean editorii hotărăsc editarea Mărturisirii Ortodoxe după un manuscris original şi nefolosit până acum în mod corect. O scurtă precuvântare, româneşte şi franţuzeşte, a păr. Mitropolit Tit al Bucovinei, situiază locul pe care îl ocupă această carte în lumea ortodoxă şi circulaţia ei tipografică în diferite limbi. Sunt şi teologi ortodocşi ca Ţancov şi Balanos, care nu i au înţeles valoarea.

Introducerea, destul de amănunţită, priveşte viaţa lui Petru Movilă mitropolitul Chievului, fiu de Domn român, cum a luat naştere Mărturisirea ortodoxă, aprobarea ei în Sinodul dela Iaşi, ajungerea manuscrisului la Paris prin donaţia lui Nicusios, care este şi cel dintâi editor al ei în greceşte (cunoscuta ediţie olandeză, evident din 1667 (p. XXXI), care s'a reprodus apoi necontrolată), şi soarta ediţiilor greceşti şi în alte limbi.

Vine o largă prezentare a ms parisian (p. XXXVI-XLVI) din Biblioteca Naţională, cu regala lui provenienţa, descrierea, scrisul între 1643—1652, limba care are şi forme populare şi valoarea textului.

Ediţia aceasta reproduce manuscrisul grec fără a introduce „vreo schimbare în cuvinte sau în ortografie" (p. XLVI). Se spune mai departe cum s'a alcătuit. Tot astfel se dau lămuriri şi pentru ediţia românească, după cea din Buzău 1691, dar prezentând şi pe cele încă 16 ed. care au urmat (p. XLIX—LXVI). Se motivează de ce nu s'a dat o transcriere fonetică (p. LXVII). Am vorbit în alt loc pe larg de această problemă şi e bine că păr. Moisescu n'a exagerat valoarea fonetică a semnelor alfabetice. E păcat însă că nu s'a dat glosarul (p. LXVIII).

Lucrarea nu s'a făcut direct de pe ms ci după o copie fotografică procurată de păr. arhim. Teofil Ionescu. Evident este ceva mai greu, dar aceasta face dovada că cu hotărîre se poate lucra ori unde. Tehnica modernă apropie bibliotecile şi face accesibile ştiinţei şi cele mai rari texte. Iudicele, aproape trilingv, e foarte bogat dar glosat numai sub forma românească va face mai grea folosirea termenilor tehnici mai accesibili străinilor în for-

ma grecească sau latinească (cântăreţul—ψάλτης—cantor). Faptul că nu s'a pus un semn distinctiv la diferitele forme ale unui cuvânt glosat încurcă cetitul, mai ales că lipseşte şi aliniatul (Dumnezeu, ὁ Θεός, Deus, — Un Dumnezeu în trei ipostasis... Un Dumnezeu în Troiţă sfântă... Un Dumnezeu întru firea sa...).

Tiparul îngrijit face lectura uşoară şi plăcută. După erată, atât la p. 352 cât şi pe foiţa volantă, constatăm că s'au strecurat mai puţine greşeli la textul grec decât la cel românesc. Se face mai greu corectura la un text familiar sau se culege mai atent unul străin? E o întrebare care şi ar putea afla un răspuns folositor editorilor de ambele forme.

Pentru bibliografi ţinem să spunem că, deşi cartea poartă anul de ediţie 1942 pe copertă şi pe foaia de titlu, ea n'a apărut totuşi decât târziu în 1944. Faptul rezultă şi din cuprins, căci se citează lucrări apărute în 1943 (p. XXVI—XXVII nota 1) şi se spune că glosarul nu s'a putut lucra „din pricina bombardamentelor aeriene" (p. LXVIII), care au avut loc între 4 April—26 Aug. 1944. Nota dela p. 348 dă ca dată a apariţiei Mai 1944. Introducerea fiind tipărită la urmă era bine ca măcar pe copertă să fi fost pus anul real al apariţiei.

Cartea în întregimea sa face cinste erudiţiei noastre ortodoxe, aşa de puţin prezentă în literele zilelor noastre.

A. S.

Regulamentele organice ale Valah'ei şi Moldovei, Vol. I. Textele puse în aplicare la 1 Iulie 1831 în Valahia şi la 1 Ianuarie 1832 în Moldova. Bucureşti, „Eminescu" 1944. LIV [—LX] + 368 p. (Colecţiunea vechilor legiuiri administrative sub conducerea Profesorilor Paul Negulescu şi George Alexianu, Nr. 1).

Excelenta ediţie a celor două importante legiuiri moderne ale noastre, care apare în Biblioteca Institutului de ştiinte administrative al României, are adaus pe copertă: „La acest volum a colaborat d. Consilier Aurel Sava". Introducerea, sumară, prezintă cadrul în care au apărut regulamentele şi greutăţile întâmpinate pentru restabilirea textului, mai ales a celui moldovenesc. Nu credem în

salvarea noastră ca ființă prin faptul că ne-am închinat Turcilor (p. XXIV). Mai exact e că Turcii nu ne-au putut stăpâni direct la început cum și mai târziu nu au putut nici ceilalți vecini. Interesul pe care îl prezintă aceste legiuiri și din punct de vedere administrativ este evident. Credem că sunt o creație românească în care amestecul străin e destul de redus.

Problema editării vechilor noastre legiuiri se impune tot mai mult cercetătorilor noștri. Dar ea cere, pe lângă o pregătire de specialitate, și una de tehnică. Dacă legiuirile mai vechi prezintă o singură formă, cele mai noui au suferit dese modificări. Credem că, la locul respectiv, trebuiau să figureze toate modificările u'terioare, până în momentul abrogării sau a unei alte redacții complete. Lăsând pentru vol. II toate acestea folosirea, pe lângă că devine anevoioasă dar te lipsește și de posibilitatea cunoașterii ansamblului.

Sunt prea multe greșeli de tipar, mai ales în introducere.

A. S.

Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, (București), Casa Școalelor 1944, XXXIX + 149 p.

Se adună aici materialul necesar cunoașterii unui moment important pentru câștigarea locului în viața a aceluia care a fost Nicolae Iorga: concursul, de fapt concursurile, pentru ocuparea catedrei universitare. D. Theodorescu, cu o râvnă cunoscută și atât de veche, aduce acum alt temeiu la alcătuirea biografiei marelui apostol și profesor, biografie care va mai întârzia probabil câtăva vreme.

Introducerea desvoltată pornește dela situația învățământului istoriei cu 50 de ani în urmă, când a devenit vacantă catedra de *istoria critic universală* dela Facultatea de Litere din București, prin moartea lui P. Cernătescu. Apoi cum a decurs concursul început la 1 Oct. 1894, între Calloianu, Capitanovici, Georgian și Iorga, cu o scurtă bio-bibliografie a fiecăruia (p. V — XXVII). Ce frumos apare Xenopol! (p. XX—XXI). Probele concursului arată

cât de curioase sunt situaţiile în care se găsesc concurenţii. Se observă că notaţia nu a fost făcută obiectiv (p. XXXIII). Rezultatul primului concurs este: 7,07 pentru Iorga, 7,02 pentru Georgian, fără a fi recomandat niciunul (p. XYXIV). Ceilalţi candidaţi se retrăseseră. Iorga căzuse la examen, dar a fost numit suplinitor şi la 1 Nov. 1894 şi-a deschis cursul.

La 1 Oct. 1895 se repetă concursul cu aceiaşi candidaţi: Calloianu, Capitanovici, Georgian şi Iorga, cu aceiaşi retragere, rămânând până la urmă numai Iorga cu media 9,19 şi Georgian cu 8,25 (p. XXXVII—XXXIX).

In anexe se publică 4 teze ale lui N. Iorga (p. 5—32), 4 ale lui Georgian (p. 33—52), iar 4 teze de Iorga (p. 53—87) şi 4 de Georgian (p. 89-108), la care se adaugă 3 de Calloianu (p. 109—121).

La sfârşit se adaugă corespondenţa privitoare la concursuri şi protestele candidaţilor socotiţi nedreptăţiţi. Sunt piese doveditoare de viaţă zbuciumată şi dornică de a fi asigurată. In facsimile se reproduce în întregime una din lucrările profesorului: *Inrîurirea cultivării limbilor naţionale asupra desvoltării popoarelor în statele din mediul ev şi timpii moderni.*

Este lăudabilă străduinţa d-lui Theodorescu de a acumula tot mai multe date în vederea unei biografii a lui Iorga. Inceputul e bun şi şi-a dat toată străduinţa să ajungă aici. Facem însă aceste îndreptări, unele simple greşeli de tipar: p. V nr. 1 şi p. XIV, Suţu nu Şuţu. p. VIII nr. 2, 1365 nu 1935. La lucrările lui Calloianu de menţionat că unele au fost publicate şi în *Ateneul Român*, 1894-1895. La p. XII, de adăugat că I. C. Georgian a mai avut şi a doua lucrare: *Domnia lui Ştefan cel Mare din punct de vedere al Istoriei generale*, o conferinţă la Ateneu, publicată în revista citată, II (1895), p. 33—48, 174—183. Cred că e o cetire greşită din ms lui Calloianu, p. 110 şi 113 note: Gregorius în loc de Gregorovius, Mausi în loc de Mansi, *divis*, la titlu în loc de divis(ate), Villani Burkchardt în loc de Villani, Burckhardt, doi autori. In sfârşit, este o datorie elementară să se spună de unde se adună materialul publicat. Se uită deci a se arăta că e vorba de dosarele Ministerului Instrucţiunii Publice păstrate la Arhivele Statului din Bucureşti. A. S.

Partea administrativă

întocmită de **directorul şcoalei**

STATISTICA

Anul al XX-lea (1943—1944)

1. Administraţia şi serviciul

Director: Aurelian Sacerdoţeanu.

Bibliotecar şef: Claudia Mihăilescu (*bibliotecar* cu 1 grad. până la 1 Nov. 1943; *bibliotecar principal,* dela 1 Nov. 1943 la 30 Mart. 1944).

Subbibliotecar: vacant.

Secretar ajutor cu 1 gradaţie: Gheorghe Vlăsceanu.

Dactilograf: Elena Gh. Dumitrescu (30 Ian.—1 Mai 1944).

Curier cl. I: Ion Floroiu, dela 1 Nov. 1943.

Om de serviciu cl. III: Const. Păunescu.

2. Corpul didactic

1. Paleografia română şi critica textelor: *prof. Emil Vîrtosu.*
2. Paleografia latină şi limba textelor: *prof. Maria Holban.*
3. Paleografia slavă şi limba textelor: *prof. Damian P. Bogdan.*
4. Paleografia medio şi neogreacă şi limba textelor: *prof. Al. Elian.*
5. Arhivistica, diplomatica generală şi românească şi cronologia: *prof. A. Sacerdoţeanu.*
6. Bibliografia, biblioteconomia şi bibliologia: *prof. Maria Dumitrescu.*
7. Expertiza grafică şi grafologia: *prof. proviz. Elena Bogdanovici.*

8. Numismatica, sigilografia şi arheologia medie şi modernă: *prof. Emil Condurachi.*

9. Metodologia şi istoriograf'a, genealogia şi heraldica: *prof. suplin. Ion Hudiţă.*

10. Istoria vechiului drept românesc şi instituţii vechi româneşti: *prof. Const. Andreescu.*

11. Izvoarele interne şi externe ale istoriei Românilor: *prof. Constant Grecescu.*

12. Şef de laborator (dela 1 Oct. 1943): *vacant.*

3. Elevii şcoalei, 1943—1944

Anul I

1. Cisar A. Alexandru
2. Fănuică Maria
3. Fărcaş Z. Dumitru
4. Fux Constantin
5. Gavrilă Eftimia
6. Ionescu Marcella Ana
7. Ionescu S. Gheorghe
8. Jicman P. Liviu
9. Lazăr Josée-Marie
10. Mănescu N. Gheorghe
11. Matei C. Gheorghe
12. Mioc Damaschin
13. Morandini Boia Fulvia
14. Morandini Lidia
15. Munteanu Elena
16. Panaitescu Maria
17. Păuneccu D. Teodor-Ion
18. Racoviceanu Gr. Vlad
19. Schina R. Olga
20. Ştefănescu I. Ion
21. Tănăsescu A. Vintilă
22 Vasilescu Al. Alexandru
23. Zaharia Eugenia

Institut

1. Dimitriu Ana-Suzana

Anul II

1. Bunescu I. Lucia
2. Cernovodeanu Dan-Paul
3. Finţescu Georgeta
4. Leonte Ileana
5. Niţescu Maria Magdalena
6. Pică Georgeta
7. Popescu St. Constantin
8. Popescu I. Nicolae
9. Repanovici Ecaterina

Institut

1. Gheorghiu I. Frangă 2. Popp Iosif

Anul III

(Nu s'au făcut înscrieri)

Informaţii

La 23 August 1944, România a încetat ostilităţile cu Puterile Aliate şi a cerut armistiţiu. Acesta s'a încheiat la Moscova în ziua de 12 Septembrie 1944. Ni s'a recunoscut dreptul de păstrare a Transilvaniei întregi. Să nădăjduim că ni se deschide o cale nouă şi mai bună decât aceea pe care am mers în trecut.

Institutul de ştiinte sociale al României, condus de d profesor D. Gusti a împlinit un sfert de veac de activitate. In ziua de 26 Noemvrie 1944 s'a ţinut adunarea generală pentru fixarea programului pe al 26-lea an de muncă.

Frumoasa activitate a „Institutului Social Român", cum e cunoscut în deobşte, se situează pe un plan de înalte şi utile cercetări în legătură cu viaţa socială. Este evident că intră aici şi problemele de informaţie arhivistică şi bibliografică. Dacă cea dintâi a intrat întâmplător în publicaţiile institutului, prin editarea câtorva documente istorice săteşti, cea de a doua este înscrisă în programul de lucru, cu o publicaţie a parte: *Buletinul secţiei bibliologice* şi cu o *Bibliografie a satului românesc românesc* în pregătire.

Hrisovul III (1943), a fost distrus de bombardamentul din Mai 1944 pe când se afla la tras în tipografia „Cartea Românească". Până la refacerea stocului de literă cirilică tipografia nu poate relua lucrul. Dăm aici cuprinsul volumului spre ştiinţă, căci va apărea cu acelaşi conţinut, afară de studiile pe care autorii ar găsi potrivit să le publice în altă parte mai de vreme.

I. Studii

II. Note şi comunicări

III. Note bibliografice

1. Dări de seamă

Indice general

Nu figurează partea administrativă

Indreptări

Pag.	rând.	în loc de:	cetește:
62	9	*Arhivare*	*Archivare*
64	10 de jos	ἀρχεῖον	ἀρχεῖον
65	7	ἀρχεῖϜον	ἀρχεῖϜον
72	17	capital	capitol
84	8	ce dintâi	cea dintâi
99	27	—	[adaugă semnătura] M. BERZA
105	19	Itam	Item
105	1 de jos	*Lekicon*	*Lexicon*
106	2 „ „	On o	On a
115	9 „ „	publicată	publică
118	13 „ „	cronici	cronicei
118	2 „ „	identic	identice
124	5 „ „	ces colons	des colons

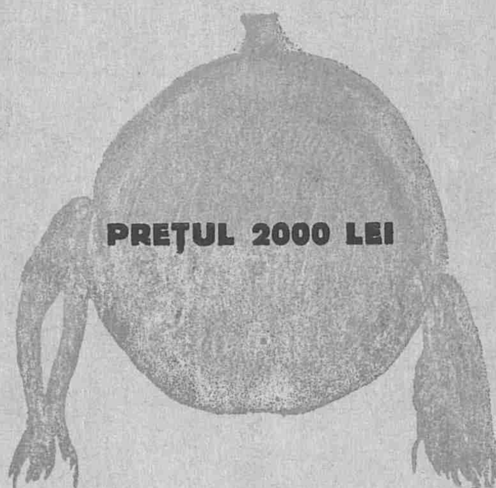
Cuprinsul

I. Studii

II. Note şi comunicări

III. Note bibliografice

Dări de seamă

TIP. „CARPAȚI", PETRE BĂRBULESCU, ACADEMIEI 2 — BUCUREȘTI